

Стефан Мелник

**СВОБОДА,
ПРОСПЕРИТЕТ И
БОРБА ЗА
ДЕМОКРАЦИЯ**

ВСТЪПИТЕЛНИ ТЕКСТОВЕ

Либерална библиотека
книжка 44

София
2004 г.

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

Поредица
”Либерална библиотека”

44

февруари 2004 година

Главен редактор
Самуел Леви

Книжката излиза с любезното съдействие на
фондация ”Фридрих Науман”

Издава
Институт за либерални изследвания
1000 София, бул. ”Витоша” 85,
тел./факс/ 989 76 56, ел. поща: stan_ils@intech.bg

Печатница ”Илинда - Евтимов” - София

ISSN 1312-0395

Разпространява се безплатно

**При препечатването на части или изцяло е задължително
назоваването на източника.**

СЪДЪРЖАНИЕ

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ.....	5
УВОД.....	13
ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА. ЕВРОПЕЙСКИ И ДРУГИ ГЛЕДНИ ТОЧКИ.....	19
ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ.....	41
ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР ЗА РАСТЕЖ И РАСТЕЖЪТ КАТО ФАКТОР ЗА ДЕМОКРАЦИЯ.....	58
БЕДНОСТ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА БОГАТСТВОТО – ИМА ЛИ ОСНОВАНИЯ ЗА ОПТИМИЗЪМ В БЪДЕЩЕ?.....	87
ОБОБЩЕНИЕ И ПЕРЕСПЕКТИВИ. КОЯ Е ПОСОКАТА?.....	110

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ

Предговор към българското издание

Появата на книгата на д-р Стефан Мелник* ще запълни важна празнина в българските икономически, политически и партийни дебати, а вероятно и в тълкуването на редица съвременни феномени от политолози и преса. Без да навлизам в подробности, бих искал да се спра на част от предизвикателствата към либералната политика у нас. Обясненията как либералният светоглед тълкува развитието на съвременния свят и отговаря на неговите предизвикателства са предмет на самата книга.

Либерализмът е на дневен ред?

В средата на първото десетилетие след 2000 г., както никога преди в най-новата история на България, управляващите партии и не малко техни конкуренти се смятат за либерални.

Смятам, че това не е мода, а отговор на очакванията на избирателите. Гражданите, обществото търсят решения на своите проблеми, които се отнасят към либералната традиция, а политическите партии се стремят да ги предлагат. Особеното при това стечение на обстоятелствата е, че нито партиите, нито гражданите имат що-годе пълна и задълбочена представа за либералната школа в политиката и икономиката. Разбира се, има изключения, но просветените либертариан-

*Стефан Мелник е доктор по философия от университета в Бохум, Германия, като преди това е получил базово образование в същия университет и в Университета в Кембридж - по история, икономика, масови комуникации, психология и политически науки. За любопитните мога да кажа, че произходът му е донякъде славянски (с баща украинец), но е роден в Обединеното кралство, живее понастоящем в Австрия, а е работил в Португалия и Белгия и е водил обучения по либерален начин на мислене в около четиридесет страни от целия свят.

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

ци като правило са извън политиката и само единици се радват на видимо обществено присъствие. На политическо равнище основното противоречие е между самоопределянето на партии и водачи като либерални и запазването и дори разширяването на държавната намеса в стопанския и обществения живот.

Стопанската предистория

Така или иначе, търсенето на либерални решения (или поне на тази реторика) не е случайно. То намира своите основания в близката предистория. Българските граждани през последните тринадесет - четиринадесет години живяха в две много различни в стопанско отношение страни.

Икономиката преди и след 1997 г.²

Показатели (средногодишно)	1990-1997	1998-2002
Инфлация (%)	210.1	5.7
Инфлационна данъчна ставка (%)	54.9	5.3
Растеж на БВП (%)	-4.6	4.1
Ръст на инвестициите (%)	-8.8	20.1
Бюджетен дефицит (% от БВП)	-6.3	-0.1
Държавен дълг/БВП	168%	75%
	1990-1996	1997-2002
Чуждестранни инвестиции (милиони долари)	63.2	692.4
Чуждестранни инвестиции (% от БВП)	0.8	5.6

Преходът в България, както и в другите пост-комунистически страни, които днес вече са членки на ЕС, бе преминаване към вид нормалност, характерна за определен културен и стопански ареал. В

² Таблицата е заимствана от: Георги Ангелов, Димитър Чобанов, "Въвеждането на валутния борд - основа на икономическата стабилизация". В: Анатомия на прехода. Стопанската политика на България от 1989 до 2004 г. София, Сиела, 2004.

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ

този ареал, често погрешно отъждествяван само с ЕС, са страните с представителна демокрация (като политическа система) и преобладаващо пазарно стопанство (като икономика). Стефан Мелник показва, че между двете има дълбока връзка - в принципа на субсидиарността и в индивидуалната стопанска свобода, които съвместно водят до увеличаване на благосъстоянието.

Отличителният белег на България бе не в определянето на насоката на реформите, а в разбирането - или по-скоро в неразбирането - на начина, на стопанската политика, с които тези реформи трябва да се следват.

През 1994 - 1997 г. българските граждани стават свидетели на опит за повторно издание на централното планиране. Започнала през 1991 г., либерализацията е спряна и през 1995 г. правителството вече контролира 54% от цените на стоките в потребителската кошница. Банките финансират предимно начинания на своите акционери и управители. Правителството подкрепи това поведение на банките чрез влиянието си върху централната банка. Тя, от една страна, надзирава през пръсти как търговските банки управляват парите на вложителите, а от друга - рефинансира и банките, и правителството чрез разширяване на паричното предлагане, т.е. чрез печатане на пари и инфлация. В същото време правителството насърчи длъжниците (най-вече държавните предприятия) да не връщат заемите си, финансира с парите на вложителите в ДСК избрани банки и предприятия, но обеща на всички спестители, че ще покрие изцяло загубите им при фалит на банки.

Основен принцип на "реформите" от този период е липсата на отговорност при управлението на парите на другите (спестители, банки и данъкоплатци) и контролът и намесата спрямо частното предприемачество, когато хората действат за своя сметка и риск. С една дума, това е стопанска политика на грабеж, а не на съзидание; на безотговорност и държавна намеса, а не на стопанска и индивидуална свобода. Стефан Мелник показва как подобни политики в други страни резултират в нарастване на неравенството, в увеличаване на бедността и в блокиране на демокрацията.³

³ По-подробно за влиянието на тези процеси върху индекса на стопанска свобода за България може да се прочете в статията на Георги Ангелов и Владислав Сланчев "Икономическата свобода в България през 2003" (<http://www.easibulgaria.org/>)

Резултатът е онагледен в таблицата:

- ◆ загуба на 55 стотинки от всеки лев - в резултат от инфлацията;
- ◆ средногодишна загуба на 1/20 от произведеното през изтеклата година;
- ◆ разпиляване на 1/15 от произведеното - чрез дефицита в държавния бюджет;
- ◆ намаляване с 1/11 от БВП на инвестициите с всяка изминала година.

Стопанското настояще

След 1998 г. гражданите и фирмите започват да възстановяват счупеното и разпиляното преди това. Към края на 2003 те са изплатили и покрили с повече производство 2/3 от дълговете, натрупани в предишния период. За да правят това, те плащат повече данъци⁴, отколкото през 1990-1997, инвестират няколко пъти повече и седма поред година осигуряват ръст на благосъстоянието (измерен като реален ръст на brutния вътрешен продукт) от над 4 на сто.

Този ръст е сравним със средния ръст на икономиките на бившите комунистически страни, присъединили се тази година към ЕС. Разликата обаче е в това, че там тази тенденция е по-стара (от 1993-1994) отколкото в България. Въпреки тези забележителни развития, политиката в България значително изостава от нуждите на разгръщането на благосъстоянието и държавата преразпределя сравнително голям дял от БВП (41% през 2004 г).

Динамика за последните десет години (1993-2003)

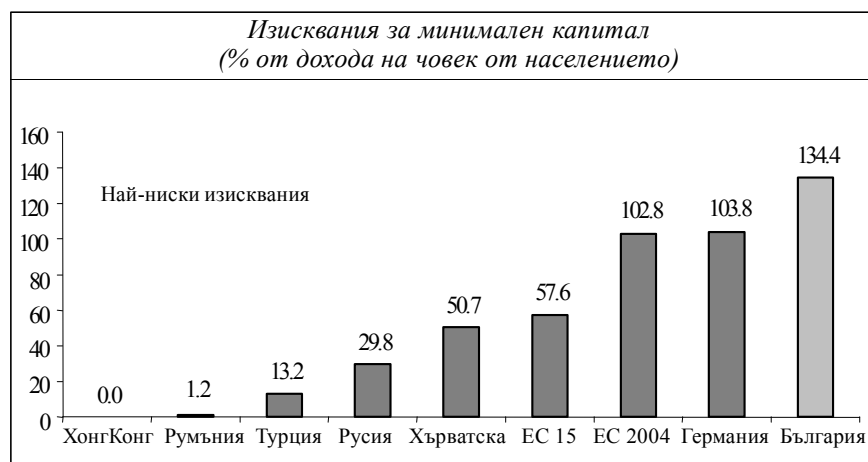
Показател	България	Бивши планови икономики (членки на ЕС от 2004)
Реален ръст на БВП	1,36	3,83
Ръст на производителността на труда	2,66	7,5

⁴ През 2004 г. Корпоративните данъци в България са по-високи от тези във всички нови членове на ЕС, облагането на доходите на физическите лица също е по-високо в сравнение с повечето от тези страни, при средно 2,5 пъти по-нисък необлагаем минимум.

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ

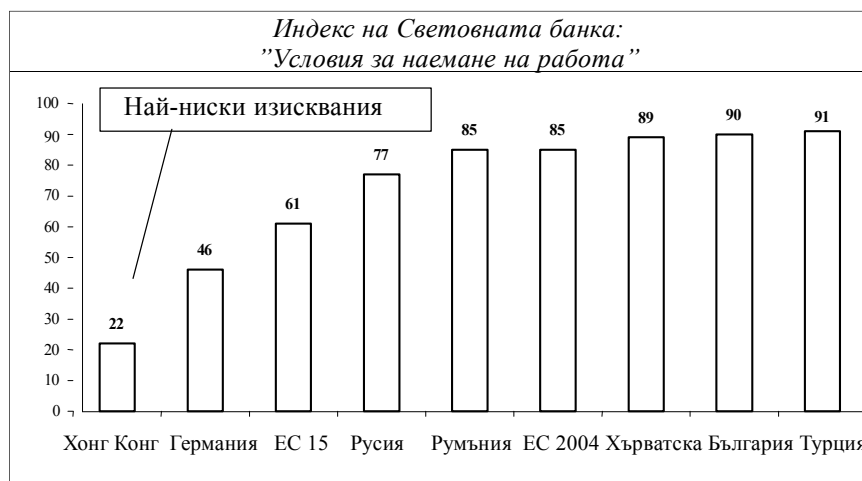
Ще дам само два примера с индивидуални права: свободата да започнеш бизнес и свободата да сключваш трудови договори.

Започването на бизнес в България е относително сложно, често е възпрепятствано от безсмислени пречки. Това се вижда от изискванията за минимален капитал при учредяване на фирма. На практика става дума за въвеждане на имуществен ценз при упражняване на правото свобода на предприемачеството и за защита на вече учредените фирми от натиска на онези, които искат да навлязат в пазара. Общият резултат, макар и трудно изчислим в детайли, е предвидим: по-високи от възможните цени и по-ниско качество на стоките и услугите.

Източник: World Bank, Doing Business in 2004

Графиката по-долу ясно показва къде се намира България по отношение на другите присъединяващи се страни и сегашните страни-членки на ЕС по отношение на свободата на сключване на договори за постоянна заетост. Очевидно е, че всяко усложняване на правната рамка - а такова се планира в момента - ще постави българските фирми и граждани в още по-неизгодни условия. Сега условията по наемането на работа са два пъти по-тежки от средното за ЕС. Вероятно, както и в Турция, изискванията по кодекса на труда у нас по-скоро се заобикалят, отколкото прилагат.

Политическата дилема

В тази ситуация през последните три-четири години, но особено през 2004, стават все по-злободневни следните въпроси на реформите в България:

- Кой губи, кой печели и кой всъщност плаща сметката за провежданата стопанска политика?
- Какви са причините за ниските разполагаеми доходи на българските граждани и фирми и как да се постигне опростяване и намаляване на конвенционалните данъци (преките, косвените данъци и пенсионните и здравни осигуровки)?
- Как да се премахнат или намалят високите квази-данъци, т.е. разходите за съобразяване със законодателството в стопанската област и за работа с държавната администрация?

Отговорите на тези въпроси и свързаните с тях предполагаеми решения в една или друга степен се опират до разгръщането на индивидуалната свобода и до намаляването на държавната намеса.

Излишно е да се напомня, че това са либерални ценности. Водеща роля в обсъжданията на тези теми има гражданското общество. Защо политическите партии в България не успяват да пренаредят дневния ред на реформите на такава основа, въпреки че не малко от тях се самоопределят вече като дясно-центристки и либерални?

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ЛИБЕРАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ

Част от причините са в предисторията, за която стана дума по-горе. Съществува известна инерция от средата на 90-те. Управлявалите тогава партии или управляват и сега, или са в изгодна позиция да се включат в управляваща коалиция след изборите през 2005 г. Избирателите обаче са изпитали на гърба си провала на държавното управление и - независимо от социалния си статус - не биха подкрепили идеи, които напомнят програмите от началото на 90-те.

От друга страна, класическият либерализъм в България никога не е заемал полагащото му се място нито в образованието, нито в книгоиздаването. Либералните икономически идеи на XX век до преди година-две изобщо не бяха виждали бял свят на български език*, а професорите, които ги включват в преподаване и публикации, се броят на пръстите на едната ръка.

Към това следва да се добавят и някои демографски и социални характеристики на избирателите в България. Гражданите, които произвеждат доход, са 2,2 милиона или 33% от хората над 15-годишна възраст. Това са заетите в частния сектор и онези, които работят в държавни предприятия. Това са и хората, които плащат данъци. Всички останали - около 67% - са нетни бенефициенти на преразпределението през държавния бюджет и квази-държавните пенсионен и здравен фонд. Те включват заетите в администрацията (9%), безработните и хората, които се учат и получават стипендии (22%), пенсионерите (36%). При такива условия, преформулирането на дневния ред на реформите и смяната на послания е истинско политическо предизвикателство. Винаги съществува и рискът, че някой от съперниците ще заложи на популистки послания, за да привлече двете трети от избирателите.

Онова, което остава като неразрешима дилема за българските политически партии е как сами да осъзнаят и да убедят мнозинството избиратели, че освобождаването на стопанските процеси от опеката на правителството е в интерес на всички.

Отговорите на Стефан Мелник

Основната теза на настоящата книга е, че успехите на борбата за свобода и демокрация, самата свобода водят до нарастване на благосъстоянието. Движеща сила на повествованието тук е учудването,

* За икономическата свобода вж. и в Либерална библиотека: кн. 3 и 5/1998; 16/1999; 31, 32, 33, 35/2002; 38, 42/2003 – бел. ред.

че близо петнадесет години след краха на централното планиране, хората все още изпитват "голямо доверие в икономическите способности на политиците и бюрократите". Замисълът на книгата е да разклати тази вяра.

Но в нея аз не намирам критика и заклинания срещу тази нагласа на политическите възприятия. Авторът просто определя границите на валидност на традиционните социалистически и консервативни възгледи и събира достатъчно свидетелства, че либералните ценности, когато са положени в основата на държавното управление, допринасят за решаването на основните проблеми на съвременността.

Подходът на Стефан Мелник е крайно плодотворен. Той не разделя политиката на различни сегменти, да речем - на стопанска, социална, търговска, по отношение на човешките права или политика на благосъстоянието. Ако човешките права включват стопанската свобода, вероятният ефект би бил повишаване на благосъстоянието. Ако в центъра на политическия процес е поставен индивидът, който упълномощава своите избраници да извършват определени действия в името на общото благо и в рамките на дадения мандат, и стопанската, и международната политика ще допринасят повече за икономическия растеж, за свободното движение на стоки, капитали и хора и така - за преодоляване на неравенството. Икономическата свобода върви ръка за ръка с политическата свобода, те взаимно си влияят и са единственото възможно решение на проблемите на глобализацията и при разпределението на богатството.

София, 29 април 2004 г.

Красен Станчев*

** Красен Станчев е изпълнителен директор (от 1993) на Института за пазарна икономика (www.ime-bg.org). Бил е депутат във Великото народно събрание (1990-1991). Според EUROMONEY той е най-добрият аналитик на страната за 1996 г. Бил е член на Надзорния съвет на Нов български университет, а през 2000 г. е организатор за България на интернет-базираното издание за икономически знания *Economic Access Station* (www.easybulgaria.org). В момента води курсове ("Свободата като икономически феномен" и "Глобализация") в Софийския университет "Св. Климент Охридски". Има над 150 статии и интервюта за български и чуждестранни медии по въпроси за прехода на България и на другите източноевропейски страни към пазарна икономика и демокрация.*

УВОД

Идеите на либерализма вече са съставна част от разширяващия се международен консенсус за това, какво представлява доброто държавно управление. Най-видимият елемент на този консенсус са международните правни договорености, които включват *Всеобщата декларация за правата на човека* и двата пакта - *Международен пакт за граждански и политически права* и *Международен пакт за икономически, социални и културни права*. Може да се каже, че взети заедно, стандартите, залегнали в тези правни инструменти, са чисто либерални. Същото се отнася и за други събития, които имат отношение към либералната идея. Въпреки неуспеха на преговорите в Доха*, вече е постигнат международен консенсус, че премахването на бариерите пред търговията е нещо добро и е създадена цяла институция с тази цел - *Световната търговска организация*. Създаването на регионални зони за свободна търговия и самият *Европейски съюз*, който скоро ще има двадесет и пет държави членки, следват същата логика.

Разширява се и консенсусът в разбирането, че демокрацията е предпочитана форма на управление. Това се потвърждава от факта, че голямо мнозинство от държавите днес са демокрации. От друга страна, много от хората в страните без демокрация се стремят към тази форма на управление и са готови да се борят за нея. Докладите на *Амнести интернешънал* са пълни със случаи на политически затворници, чието единствено "престъпление" е борбата им за демокрация. Върховенството на закона (или "правовата държава"), т. е. институтът, който защитава свободата, се счита за важен не само за личната сигурност и защитата ѝ за упражняването на правата, но и като предпоставка за инвестиции и икономическо благоденствие. Властите в Китай проявяват все по-голямо внимание към тази тема. През последните години сме свидетели на

* Doha Round - поредица преговори в Световната търговска организация – бел. б. ред.

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

интензивни дискусии по въпроса за "международното върховенство на закона". Много международни неправителствени организации имат либерални програми и цели, например в областта на човешките права или в борбата срещу корупцията. Различни мозъчни тръстове и техните международни мрежи системно информират хората за значението на икономическите свободи и на конкурентоспособността.

Въпреки разширяващия се международен либерален консенсус и институциите, които подкрепят тези идеи, не може да се твърди, че либерализмът е спечелил политическия дебат. Пример за противоположния подход е организацията *ATTAC*¹.

Либерализмът продължава да се сблъсква със скептицизъм в различни части на света. Левите политически активисти твърдят, че той означава липса на съчувствие и незаинтересованост спрямо положението на бедните. Казват че съвпадал с интересите на бизнеса и най-вече - на големия бизнес и с глобализацията, както и с вредните последици, които ѝ се вменят. Значителен брой от лидерите на общественото мнение в Африка и Азия смятат либерализма за продукт на "западната" култура, който не се интересува от традиционните култури в други части на света.² Консервативните религиозни представители на католицизма, исляма и другите религии по света смятат либерализма за опасен по правило.

Други гледат с ужас "бясната конкуренция" и отрицателните ефекти, които ѝ се приписват, и причината отново се търси в либерализма или в неолиберализма - като негово съвременно превъплъщение. Твърди се, че конкуренцията има вредно въздействие върху околната среда и върху "социалното сцепление". Удобно се забравя фактът, че тя насърчава нововъведенията и прави живота на потребителите по-добър и по-лесен.

¹ *Association for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens* (Асоциация за данъчно облагане на финансовите сделки в полза на гражданите) - една от най-активните и водещи антиглобалистски организации.

² Интересно е да се отбележи, че подобно нещо не се твърди за социализма, феминаизма или екологията, които са възникнали в Западна Европа или в САЩ. Този вид критика пренебрегва съществуването на либерално мислене и в други култури, както и че съвременните политически и социални течения възникват отчасти като реакция на промените, предизвикани от индустриализацията и от установяването на светски принципи.

Много политици се плашат от либерализма поради друга причина - като заплаха за властта, с която разполагат. Либералното искане за по-малко държава е заплаха за политическата и административната каста, която черпи влияние и привилегии от възможността да решава кой колко да получава в обществото. А има и друг страх - усещането че без изрично да е обявил такава цел, икономическият либерализъм премества властта от политиците към пазара и към бизнеса, а това се смята за лошо.³

Критиките срещу либерализма са много на брой и добре известни. Много от тях, особено онези, които настояват, че либерализмът позволява на богатите да забогатяват, а на бедните да обедняват, са форма на социален дарвинизъм и подценяват сложността, културата и изобретателността на човешките същества.

Целта на настоящата книга е да се съберат и представят доказателства в полза на цялостния либерален подход към политиката, независимо дали мотивите са икономически или политически. Тезата, която тук ще бъде представена, е, че:

- Икономическият либерализъм допълва политическия либерализъм и обратното,
- Либералните икономически реформи имат политически последиствия, които са благоприятни от либерална гледна точка,
- Либералните политически цели, като свобода и демокрация (тази демокрация, която укрепва и разширява свободата), имат положително въздействие върху икономиката и оттук, в крайна сметка, върху социалното благосъстояние.

Въпреки че аз лично вярвам, че *политическата* и *икономическата* свобода са цели сами по себе си, и то - най-важните цели на развитието, може би много от моите съвременници не са съгласни с тази теза. Доказателствата в настоящата книга относно благоприятното въздействие на свободата в различните ѝ аспекти са насочени към онези, които се нуждаят от измерима обосновка на своите действия за подобряване на благосъстоянието. Това, разбира се, не е винаги възможно. Аз самият обаче бях приятно изненадан от обема на доказателствата, които успях да открия.

³ Ако бях гражданин на Куба, аз определено бих предпочел да бъда управляван от корпорацията "Кока Кола" - поради изпитаните ѝ традиции в доброто управление.

Настоящата книга не е научно изследване и няма такива претенции. Целта ѝ е да направи преглед на значителен обем данни от последните години и данните да се използват в подкрепа на либералния подход. Няма да навлизаме в подробности, колкото и те да са важни в някои случаи. Към данните е подходено от глобална гледна точка и целта е да се представи основната картина. Ако книгата успее да склони читателя към поставяне под въпрос на т. нар. "безспорни истини", да види либерализма като цялостен и последователен начин на мислене и да се съгласи, че либералната политика е в полза на обикновените хора, най-малкото в дългосрочен план, то поставената задача може да се смята за изпълнена.

Аз лично продължавам да се учудвам, че четиринайсет години след нежната революция срещу социализма и окончателната присъда над командната икономика, над икономическото планиране и социалното инженерство, хората продължават да имат толкова голямо доверие в икономическите способности на политиците и бюрократите, чиято основна функция всъщност никога не е била икономическа. Много хора продължават да вярват, че богатството може да бъде създадено чрез намеса и преразпределение. Нещо повече, много хора се надяват, че това може да бъде направено от неспециалисти. Има достатъчно доказателства, че либералната политика създава работни места, а работните места са основата на социалната сигурност в много измерения. За съжаление тези доказателства се пренебрегват.⁴ В областта на политиката тенденцията е да имаме доверие на "пазара", т. е. на конкурентните избори. Защо тогава да не се доверим в същата степен на пазара и в икономическата сфера?

Една от жертвите на този скептицизъм са либералните партии. Ясно се очертава дихотомията* между всеобщото възприемане на ли-

⁴ В редица европейски страни ударението продължава да се поставя върху държавни програми за създаване на работни места, въпреки успехите и опита в други страни, където подобни програми са най-вече ориентирани към пазара. Успехите на Ирландия се обясняват със субсидиите от Европейския съюз, без да се погледне защо в Гърция липсват такива резултати. Пренебрегва се фактът, че въпреки милиардите, насочени към Източна Германия, безработицата там продължава да бъде 20 %. Вече е трудно дори да се открият официални статистически данни за тези трансфери. От друга страна, машината за работни места в Съединените щати невярно се представя като машина, която е възможна само поради големия брой работни места в "Макдоналдс" или други подобни компании, сиреч "малоценна" работа.

* Дихотомия (гр.) – разделение на две – бел. б. ред.

бералните стандарти и явната слабост на "организирания либерализъм". Може би част от причината е, че много от либералните ценности се приемат от всички, без да им се придава значението, което се дава на други ценности.⁵ Дихотомията се дължи и на факта, че много хора мислят, че в един свят на всеобщи либерални стандарти няма място за либерализма. Забравя се обаче, че политиката в много "либерални" страни изобщо не е либерална. Пример за това е навлизането в последно време в личната сфера на гражданите и ограничаването на гражданските права като реакция срещу тероризма. Или пък икономическите и социалните регламенти, които се въвеждат от безконтролния великан, наречен Европейски съюз. Значителна част от тази слабост се дължи и на вътрешните противоречия между либералите, нещо, което ще бъде разгледано в следващата глава. Сред другите причини може да се посочи и склонността към самокритика, която сама по себе си е похвална, но в някои случаи води до липса на самоувереност и до амбивалентно* отношение към властта. Всичко това обаче не бива да се драматизира. В много от относително успешно развиващите се европейски страни съществуват добре организирани либерални движения.

Надявам се, че книгата ще помогне за воденето на един по-информиран дебат, за по-голяма увереност при представянето на аргументите в полза на либералната кауза и че ще бъде скромнен принос към укрепването на либерализма. Няма никаква причина за извинения от наша страна. Сами по себе си либералните ценности са нещо добро. Много хора, да не кажем повечето хора, се стремят към свобода и икономическо благоденствие. Нещо повече. Емпиричните доказателства сочат, че, за разлика от другите възможности, либералната политика прави в масов мащаб повече за свободата и просперитета и че защитава интересите на мнозинството от хората, а не на малка част от тях.

В първата глава ще бъдат разгледани взаимоотношенията между икономическите и политическите измерения на свободата, включително човешките права и икономическото благоденствие.

⁵ Например много социалдемократи приемат значението на свободата, но подчертават по-голямото значение на солидарността и "социалната справедливост" така, както последните са дефинирани от представителите на социалдемократията и от някои групи с интерес да защитават завоювани позиции в ущърб на други хора. Тенденцията при консерваторите е да се подчертават редът и сигурността за сметка на свободата.

* Амбивалентно (от фр.) – двойствено – бел. б. ред.

Във втората глава ще бъдат разгледани отношенията между свободата и демокрацията, като целта е да се покаже, че демокрацията има смисъл само когато е насочена към разширяване на свободата.

В третата глава ще се спрем по-подробно на връзката между демокрацията и икономиката, за да се преодолее грешната представа, че демокрацията, или прекалената демокрация, са пречка за развитие на икономиката.

В четвъртата глава ще разгледаме доста разпространения скептицизъм относно напредъка на човечеството в икономическата и социалната сфера.

Нашата теза е, че постиженията на съвременния свят са значителни и при подходяща политика е възможно развитие, което да има благоприятен ефект за всички хора по света. Целта ни е да разсеем представата, че тази задача е толкова голяма и невъзможна, че не си струва да се захващаме с нея. Ще посочим, че икономическият растеж и икономическата свобода, която способства за растежа (глава първа) сами по себе си не създават по-голямо неравенство. Изоставането на някои страни не е неизбежно. То е резултат от неправилната политика в тези части на света.

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА. ЕВРОПЕЙСКИ И ДРУГИ ГЛЕДНИ ТОЧКИ

В Европа често делят либералите на две категории - икономически либерали и социални либерали. За икономически либерали, наричани също (в различните държави) и неолиберали или либерал-икономисти, се смятат онези либерали, които са ангажирани основно с популяризиране на идеята за свободните пазари. За социални или леви либерали се смятат: а) либералите със социално съзнание и б) либералите, които се борят за права.

Това разделение между двете категории не отговаря на либералните традиции. През XIX век икономическата, социалната и политическата сфери не са били разделяни една от друга. Разделението между двете категории се е утвърдило поради интензивната конкуренция между либералите и преобладаващите в Европа между началото на XX век и края на 80-те му години социалистически и социалдемократически течения. Левите либерали приемат за валидни някои аспекти от социалистическия анализ на икономическата ситуация - макар и рядко да са съгласни със социалистическите решения. Днес разликите изчезват все по-бързо, тъй като малцина биха оспорвали, че свободните пазари имат по-добра история при създаването на просперитет и на основи за добър социален стандарт, отколкото планово-командната икономика или широкомащабната намеса на държавата в икономическия процес (национализация на индустрията, държавни цели и приоритети в икономиката, мащабно регулиране на пазара на труда - само като отделни примери).

Ето как изглеждат нещата от още една, друга, гледна точка. Активистите, които се борят за човешките права избягват да се асоциират с икономическите либерали. На практика те разглеждат свободния пазар като нещо, което попада извън непосредствените им

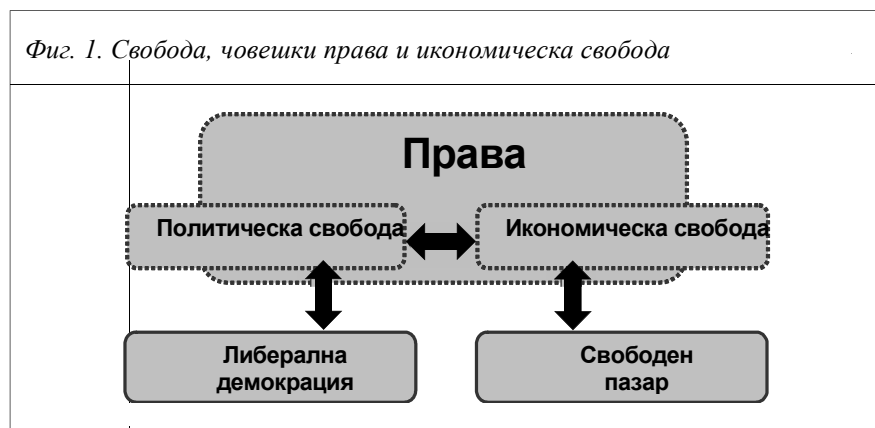
ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

приоритети. Някои борци за човешки права имат по-малко неутрално отношение и смятат, че съществува връзка между "капитализма" и: а) нарушенията на човешките права, особено в развиващите се държави и б) социалната несправедливост. Това е донякъде озадачаващо, като си има предвид, че либералните движения и движенията за човешки права, макар да не са едно и също нещо, произлизат от една и съща интелектуална традиция, поне що се отнася до гражданските свободи и политическите права. Ако разгледаме *Всеобщата декларация за правата на човека*, както и двата международни пакта - *за гражданските и политическите* и *за социално-икономическите и културните права* (така наречената Международна харта), виждаме, че тази традиция продължава да е обща и за двете течения. Поставените от Международната харта стандарти за права едва ли могат да се опишат по друг начин, освен като либерални.

Защо е тогава тази враждебност? Трудно е да се отговори, но смятам, че това е един от многото интелектуални остатъци от Студената война.

Дори и либералите да са били разделени на два лагера, било е грешка да допуснат това да се случи. Макар отношенията между либералите и активистите за човешки права на моменти да са били обтегнати, и двете групи са сгрешили, като не са положили по-сериозни усилия да ги поправят.

Аз предпочитам да разглеждам правата като подкатегория на моята лична свобода. Действително, по-голямата част от свободите, които имаме, произтичат от уважението към човешките права (виж фиг.

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

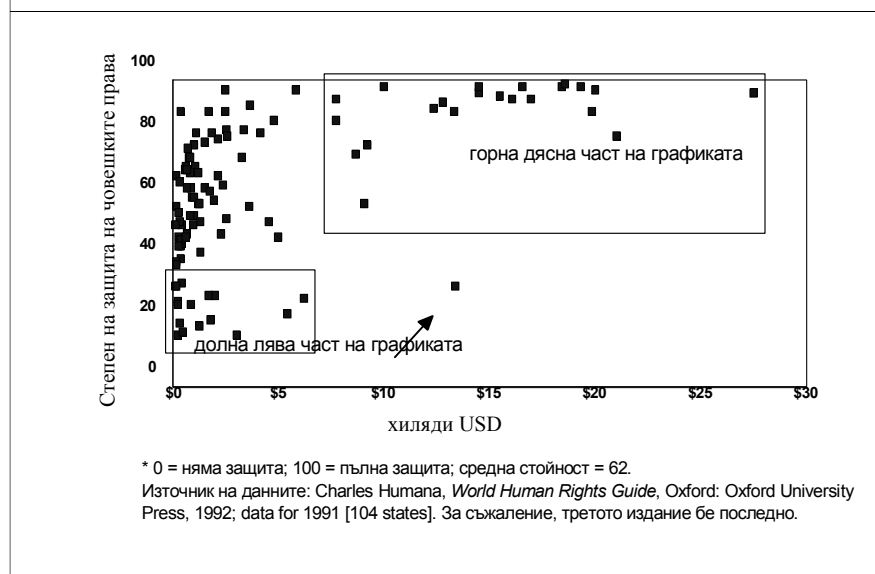
1). Някои от правата, които имам, допринасят за политическата ми свобода, други - за икономическата. А те, двете, разбира се, имат много общо помежду си. Ето някои примери:

1. **Взаимодействия:** Моето право на глас влияе върху икономическата политика, която влиза в сила. Тази политика може да увеличи или намали икономическата ми свобода. Нарушенията върху правата на собственост на гражданите влияят върху политическите решения, които те вземат.
2. **Относителна важност:** Кой казва, че имам право да правя политически избор (=демокрация), но нямам право за правя икономически избор (=икономическа демокрация)? По същество, едното по-важно ли е от другото? Смятам, че е невъзможно тези категории и права да се подредят по важност. Правото на свобода на изразяването по-важно ли е от правото да се притежава и управлява фирма или всъщност и двете зависят едно от друго? Неслучайно свободата на изразяване и свободата на пресата са феномени на отвореното общество и по същия начин, не е случайно това, че пресата процъфтява и се развива не в затворените, а в отворените общества.
3. **Опитът:** И политическата, и икономическата свобода се срещат в едни и същи общества. Либералната демокрация е резултат от уважението към гражданските свободи и политическите права. Свободният пазар е резултат от уважението към икономическата свобода. Либералните демокрации по света са държави със свободни пазари.

Едно общество, в което правата са защитени и утвърдени, представлява привлекателна среда за бизнеса и търговията. Ето един актуален пример. Ясно е защо Индия се е превърнала в глобален икономически център в областта на разработването на софтуер, а Китай - не. Същото важи и в обратната посока. Процъфтяващата бизнес-среда е добра за човешките права. Интернет, едно търговско бизнес начинание, с невероятна скорост на развитие през последните 10 години, дава на гражданите власт и влияние, които биха били немислими преди две десетилетия. Днес знаем подробности за действителните нарушения на човешките права там, където преди двадесет години само бихме могли да подозираме такива нарушения.

Следващата графика предлага интересен поглед върху връзката между човешките права, които са предмет на този текст, и нивото на просперитет. Основният извод за горната дясна четвъртина от графиката е: *В света няма богата държава, в която да има ужасяващи практики по отношение на човешките права* (фиг. 2).¹

Фиг. 2. Човешки права и брутен национален продукт на глава от населението

Тук някой може да изрази несъгласие и да посочи за пример Саудитска Арабия (фиг. 2, стрелката) като сравнително богата държава, която няма добра история по отношение на човешките права. Но това е по-специален случай. Богатството там се гради върху изобилието на

¹ Графиката съпоставя БНП в щатски долари на глава от населението и рейтинга на човешките права за онези държави в света, за които са налице и двете числа. Рейтингът на човешките права се определя въз основа на данни за 40 различни аспекта на човешките права, повечето от които са граждански и политически. Правата, споменати във въпросника, са извлечени само от инструменти на ООН. Източник на данните: Charles Humana (comp.), *World Human Rights Guide*, Oxford: Oxford University Press, 1992. (“Световно ръководство по човешки права...”)

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

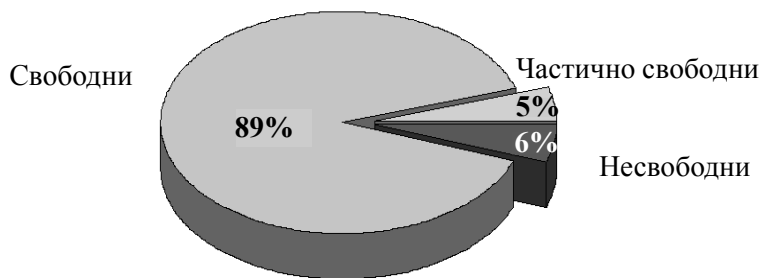
една-единствена стока - нефта. А лоялността на гражданите се основава на щедростта на управляващата династия. Има изключения, но те са малко.

Ако разгледаме фиг. 2 по-внимателно, ще установим, че има множество бедни държави с изключително лоша практика по отношение на човешките права (долният ляв край на графиката). Това може да се очаква. Така остава трета категория (горе ляво) - на страни като Индия (всъщност доста голям брой страни), с доста добра практика по отношение на човешките права, но с лоша икономика. Което показва, че само по себе си уважението към човешките права не е достатъчна гаранция за икономически успех.

Ако разгледаме обобщените числа (фиг. 3), взаимовръзката е още по-впечатляваща. Свободните държави, за каквито се определят държавите с високо ниво на граждански свободи и политически права, при тежават повече от 89% от световния БВП.²

Тези взаимовръзки, обаче, не ни помагат да си отговорим дали: а) уважението към човешките права подпомага ръста на икономиката и богатството, което ръстът създава и б) дали богатството подпомага уважението към човешките права? Вероятният отговор е: и двете.

Фиг. 3. БВП (в USD) в свободните, отчасти свободните и несвободните държави

²*Freedom in the World*, New York: Freedom House, 2003. ("Свободата в света"...)

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

Дотук бяха казани няколко думи за връзката между човешки права и богатство, а сега нека обсъдим и връзката между гражданските свободи и политическите права (=свободата) и икономическата свобода.³ Нека разгледаме най-богатите страни в света.

<i>Таблица 1. Богатство, форма на управление, икономическа свобода и свобода (сумата от гражданските свободи и политическите права)</i>				
Държава / БВП с паритетна покупателна способност (последни данни, в международни \$)*		Форма на управление	Точки по индекса на икономическата свобода **	Свобода***
Люксембург	56 382	демокрация	7,7 (1)	свободна
Швейцария	47 064	демокрация	8,0 (1)	свободна
Япония	44 458	демокрация	7,1 (2)	свободна
Дания	38 710	демокрация	7,6 (1)	свободна
Норвегия	38 298	демокрация	7,1 (2)	свободна
Австрия	33 172	демокрация	7,6 (1)	свободна
Германия	32 813	демокрация	7,3 (1)	свободна
Финландия	32 121	демокрация	7,7 (1)	свободна
Исландия	32 060	демокрация	7,6 (1)	свободна
Швеция	31 627	демокрация	7,2 (1)	свободна
САЩ	31 592	демокрация	8,3 (1)	свободна
Холандия	31 333	демокрация	7,8 (1)	свободна

³ Забележете, че двете определения за свобода – свобода и икономическа свобода, са две отделни неща. Определението на *Freedom House* не включва икономическата свобода. До каква степен и доколко обективно може да се измерва свободата? Определенията се различават, различават се и показателите. И *Института "Фрейзър"* (вж. по-долу), и *Freedom House* предлагат подробен и систематичен подход към измерването на свободата. *Freedom House*, например, използва във въпросника си 10 въпроса за политически права и 15 въпроса за граждански свободи (за подробности вж. методологичната част на *Freedom in the World*, цит. по-горе). Въпреки че може да поставим под въпрос дефинициите и методологията, все пак е важно да се опитваме да измерим свободата. Както изглежда, резултатите отговарят на здравия разум (вж. таблица 1, например).

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

Белгия	31 218	демокрация	7,4 (1)	свободна
Франция	30 492	демокрация	6,7 (2)	свободна
Ирландия	29 401	демокрация	8,0 (1)	свободна
Сингапур	27 118	авторитарна демокрация	8,5 (1)	отчасти свободна
Хонг Конг	24 505	демокрация	8,6 (1)	отчасти свободна
Австралия	24 203	демокрация	8,0 (1)	свободна
Канада	23 081	демокрация	8,1 (1)	свободна
Великобритания	22 697	демокрация	8,2 (1)	свободна
Италия	21 144	демокрация	7,0 (2)	свободна
Нова Зеландия	18 425	демокрация	8,2 (1)	свободна
Испания	17 595	демокрация	7,0 (2)	свободна
Израел	16 576	демокрация	6,5 (3)	свободна
Тайван	15 496	демокрация	7,1 (2)	свободна
Кипър	14 592	демокрация	6,2 (3)	свободна
Гърция	13 669	демокрация	6,7 (2)	свободна
Южна Корея	13 502	демокрация	7,1 (2)	свободна
Кувейт	13 345	автокрация	6,9 (2)	отчасти свободна
Португалия	13 109	демокрация	7,2 (2)	свободна
Словения	11 984	демокрация	6,1 (3)	свободна
Бахрейн	11 070	автокрация	7,1 (2)	несвободна
Малта	10 098	демокрация	6,4 (3)	свободна

* Данни на Световната банка за 2001

** Данни за 2001 от: *James Gwartney & Robert Lawson, Economic Freedom of the World - Annual Report 2003*, Vancouver: Fraser Institute, 2003 ("Икономическа свобода в света - годишен доклад 2003г:...")

1 = първата от петте групи с равни по брой страни (високо ниво на икономическа свобода); 5 = пета група (ниско ниво на икономическа свобода)

*** Данни от *Freedom in the World 2001-2002*, New York: Freedom House, 2002. ("Свобода в света" ...)

Както изглежда, има ясна взаимовръзка между гражданските свободи и политическите права, от една страна, и икономическата свобода - от друга, поне при държавите, които са по-развити икономически. Значителен брой богати демокрации (в които политическите права са широко уважавани) в същото време са и държави с високо ниво на икономическа свобода.

Икономическата свобода и икономическите и социалните права

Взаимовръзката между икономическата свобода и икономическите и социалните права, обаче, е доста противоречива. Под "икономически и социални права" имам предвид правата, които би трябвало да осигурят основите за просъществуване и за благосъстоянието (= адекватен стандарт на живот) и средствата, необходими за това.⁴

Често се твърди, че прилагането на икономическите и социалните права - или както често са наричани, "правата от второ поколение" - изисквало мащабно влагане на ресурси и че това, общо казано, означавало целенасочена намеса на правителството под формата на преразпределяне. Това твърдение трябва да се преразгледа в светлината на натрупания съвременен опит, както и на множеството емпирични изследвания от последно време.

Първо - опитът

Ето един съвсем очевиден пример. Социалистическите системи с мащабно преразпределение (отразено в данните за различията в приходите) в крайна сметка не успяха да отговорят на очакванията и това беше и една от основните причини за тяхното разпадане. В този

⁴ Когато говоря за икономически и социални права, нямам предвид, че те са права в същия смисъл както гражданските и политическите. Какви закони биха били необходими? Ако икономическите и социалните права можеха да се прилагат чрез закони, кой би бил отговорен за прилагането на съдебните решения? Как би могла изпълнителната власт да прилага такива решения и съответните закони? Какво би било въздействието на подобна правителствена намеса върху икономиката и съответно, върху общия просперитет? Вероятните отговори на тези въпроси предполагат по-голяма роля на правителството в икономиката. Това на свой ред би довело до отрицателни последици за икономическата свобода и оттам, съгласно доказателствата, които ще представя – и за икономическия ръст и общия просперитет. Предпочитам да разглеждам тези права като цели, желателни наистина цели, но не повече от това.

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

смисъл примерът с Китайската народна република е много показателен. Здравомислещите "социалисти" изоставиха преди много години вярата си в планово-командната икономика и сега лека-полека разглобяват социалистическата правна система, както показва наскоро изразеният интерес към, а и някои стъпки по посока на установяване на съдебна система, отговаряща на общопризнатите принципи на върховенство на закона. Върховенството на социализма се поддържа само за да бъде запазена политическата власт.* Ще бъде интересно да видим колко дълго ще действа този подход.

Второ - емпиричните доказателства

Тук бих искал да разгледам четири различни области - отношенията между:

- свободния пазар и ръста на икономиката (като се предполага, че ръстът на икономиката е добър за всички)⁵;
- свободния пазар и неравенствата в разпределението на приходите;
- регулирането и заетостта;
- влиянието на данъчното облагане върху заетостта и богатството.

Свободният пазар и ръстът на икономиката

Да започнем от предположението, че за да се развият икономическите и социалните права, е важно за се изградят първо основите за това. С други думи, невъзможно е да се направи кекс без продукти, а и не е добра идея кексът да се разпределя преди да е бил опечен.

⁵ Както ще покажа по-късно, ръстът в условията на свободен пазар обикновено облагодетелства всички. Причината за това е спомената в един интересен коментар на Карл Попър в неговото интервю "Индустриализацията не може да означава обедняване... Какво означаваше капитализмът?" за списание "Шпигел" (*Der Spiegel*, No. 13/1992, pp. 202-211. p. 203). "Означаваше индустриализация и масово производство. Масовото производство означава, че се произвежда много и множество хора могат да получат по нещо – тъй като за много продукти е необходим голям пазар и следователно – множество потребители." Бизнесът е интересен и дългосрочно устойчив, само ако даден предприемач може да очаква увеличена печалба. А за това трябва да се привлекат повече клиенти, да се увеличи броят на потребителите. (Ако произвеждате сапун, е логично да предпочетете 10 милиона клиента, а не – един милион). Свободният пазар има вътрешноприсъща тенденция да се опитва да подобри положението на повече и повече хора, тъй като това е единственият начин да се генерира печалба.

*а чрез политическата власт – и целостта на тази огромна и разнообразна страна – бел.б.ред.

Наскоро проведено сравнително проучване показва, че има много силна зависимост, даже бих казал, неоспорима връзка, между икономическата свобода - основа на свободния пазар - и генерирането на богатство.

Тази зависимост е валидна независимо от това как определяме икономическата свобода. Следващата илюстрация (фиг. 4) обобщава резултатите от глобални проучвания през последните години и показва, че зависимостта е изключително силна. Либералният Институт "Фрейзър", в сътрудничество с много либерални мозъчни тръстове, измерва нивото на икономическа свобода в дадена държава въз основа на точкови резултати в различни области, които влияят на икономическата активност. През 1997 г. са разгледани 17 различни области, разделени на три групи: а) защита на парите като носител на стойност и средство за размяна, б) свобода на решенията за това какво се произвежда и консумира, в) свобода да задържиш това, което припечелиш и г) свобода за търговия с чужденци.

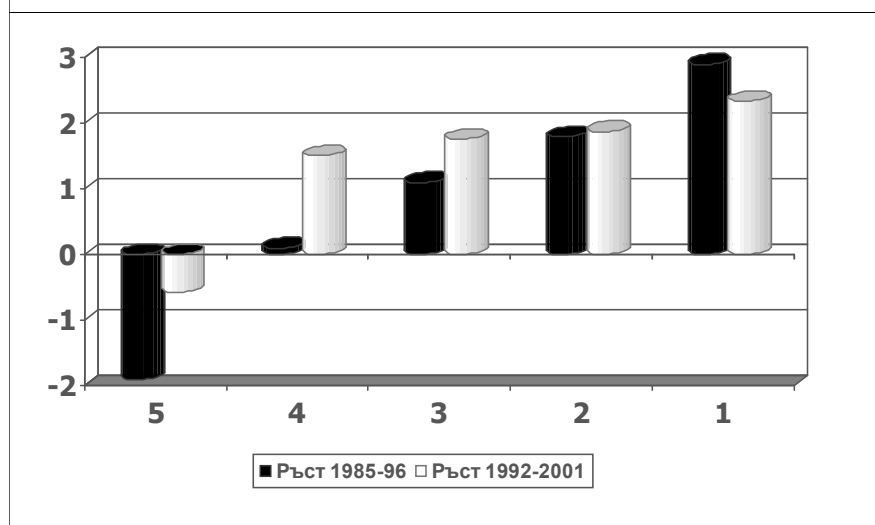
От въвеждането си в средата на 90-те години индексът на икономическа свобода постоянно се разширява и прецизира. Днес (2003 г.) той съдържа 21 компонента и, като се преброят подкомпонентите, включва 38 различни вида данни. Сега индексът включва нивото на регулация на пазара на труда и на стопанската дейност. След прецизиране сигурността на правата на собственост⁶ и върховенството на закона са получили по-голяма тежест при изчисляването на индекса. Фиг. 4 сравнява нивата на икономическа свобода и средния годишен ръст на икономиката за сравнително дълъг период, при 115 страни (1997 г.) и при 121 страни (2003 г.). Съответно се използват начално установените

⁶В някаква степен отговорът на въпроса дали икономическата свобода спомага или не за прилагането и развитието на човешките права получава отговор в самото определение за икономическа свобода. Понятието "икономическа свобода" включва някои важни права, а именно правото на собственост и правата, които са тясно свързани с върховенството на закона: правото на равенство пред закона, правоспособност пред закона, правото на справедлив съдебен процес в разумни времеви граници, проведен от законоустановен независим и безпристрастен съд, правото на защита срещу действие с обратна сила на наказателното право, на получаване на съответно обезщетение, на компенсация при грешки в провеждането на съдебния процес. Всички тези права са важни за създаване на добри условия за бизнеса и предприемачеството. Друго важно право е правото на свобода от експлоатация (в този случай – особено от страна на държавата!).

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

и прецизирани индекси на икономическа свобода. Страните са разделени на 5 групи, като във всяка група има по равен брой държави. Тези с най-ниски нива на икономическа свобода попадат в 5-та група, а страните с най-високи - в първата⁷. Страните с най-ниско ниво на икономическа свобода са отбелязали отрицателен ръст и днес са по-бедни, отколкото са били преди повече от десетилетие.

Фиг. 4. Среден годишен ръст на БВП на глава от населението и степен на икономическа свобода (1 = най-свободни, 5 = най-несвободни)

Много силната връзка между икономическата свобода и ръста на икономиката е доказана и от друг източник - консервативната *Heritage Foundation* в сътрудничество с *Wall Street Journal*. Резултатите от най-новите им сравнителни изследвания са обобщени на фиг. 5⁸.

⁷ Данните са от *Economic Freedom of the World, 1997 and 2003* ("Икономическата свобода в света" ...), годишен доклад на Институт "Фрейзър" и либерални мозъчни тръстове по света.

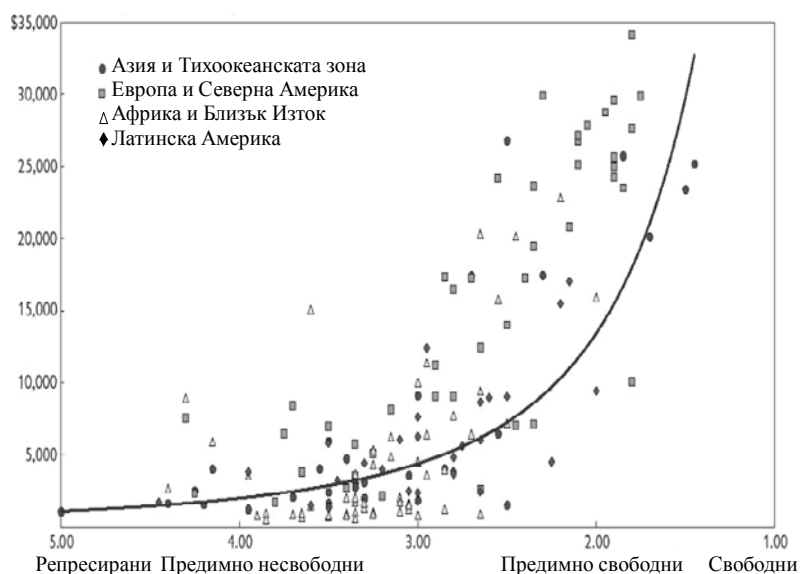
⁸ *2003 Index of Economic Freedom*, Washington D.C.: *Heritage Foundation* & New York: *Wall Street Journal*, 2003. ("Индекс на икономическата свобода, 2003" ...)

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

Икономическата свобода също е широко понятие. В нея се измерват фактори като търговска политика, финансовата тежест на държавното управление, намеса на държавата в икономиката, паричната политика, капиталови потоци и чуждестранни инвестиции, банково дело, заплати и цени, права на собственост, регулиране на черния пазар.

Фиг. 5. Икономическа свобода и доходи

БВП на глава от населението за 2000 г. с паритет на покупателната способност

Индекс на икономическата свобода за 2003 г.

Забележка: Липсват данни за БВП на глава от населението за: Армения, Бахамите, Бахрейн, Босна, Демократична република Конго, Куба, Джибути, Ирак, Северна Корея, Кувейт, Ливан, Либия, Малта, Оман, Суринам, Тайван, Таджикистан, Обединени арабски емирства, Югославия. Стойностите на глава от населението са за 1999 и са в международни долари.
Източник: Световната банка, 2001 г., CD-ROM *World Development Indicators* ("Индикатори на развитието в света" ...)

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

Регионални изследвания допълват резултатите от подобни глобални проучвания. Един сравнително нов анализ на влиянието на регулацията на пазара⁹ върху производителността в 11 държави от ЕС установи, че държавите с най-ниски нива на регулация имат най-голям ръст на производителността на човек, а тези с най-голяма регулация отбелязват много по-малък ръст. Изследваният период е 1981-1993 г.¹⁰

Свободният пазар и неравенствата в разпределянето на приходите

Първата критика, която очаквам е: "Да, може и да има силна зависимост между икономическа свобода и растеж, но това не гарантира "равномерно" разпределение на печалбата". Във връзка с това може да се предположи, че равномерното разпределяне на приходите предполага уважаване на някои икономически и социални права (едно по-равномерно разпределение предполага по-добър стандарт на живот, повече възможности, по-малко експлоатация).

Тук също е добре да се разгледат емпиричните данни. Фиг. 6 показва, че брутният национален доход на глава от населението и разпределянето на дохода са тясно свързани, или с други думи, колкото по-богата е една държава, толкова по-равномерно е разпределянето на богатството.¹¹

Всички държави, в които брутният национален доход на глава от населението (с паритетна покупателна способност) е висок (около \$10000 и повече във фиг. 6), са "капиталистически". В нито една от

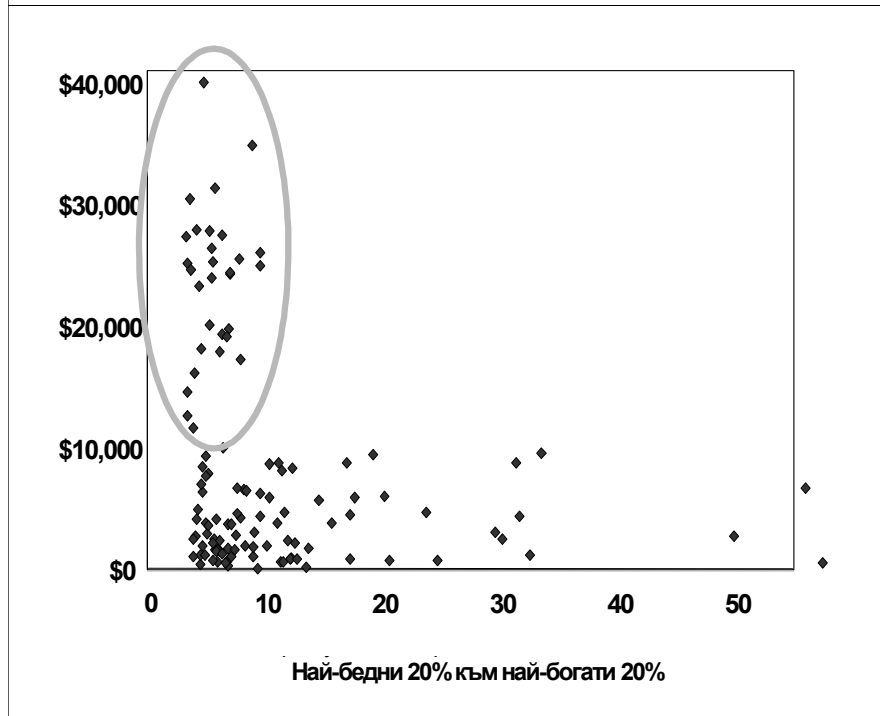
⁹ Като се предполага, че колкото по-силно е регулирането на пазара, толкова по-малка е икономическата свобода.

¹⁰ Kees Koedijk & Jeroen Kremers, *Market Opening, Regulation and Growth in Europe*, in *Economic Policy*, October 1996. ("Отваряне на пазара, регулация и ръст в Европа"...)

¹¹ Графиката съпоставя брутният национален доход на глава от населението (GNI) и разпределянето на приходите като съотношение на доходите на най-богатите 20% от населението към доходите на най-бедните 20% – за онези държави в света, за които има такива данни. За съжаление липсват данни за някои от бедните държави.

Източник: UNDP, *Human Development Report 2003*, Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 282-285 ("Доклад на ОИСП за човешкото развитие": данни за неравенствата) и от World Bank, *World Development Report 2003 (Sustainable Development in a Dynamic World: Transforming Institutions, Growth, and Quality of Life)*, Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 234-235 ("Доклад за световното развитие 2003. Устойчиво развитие в един динамичен свят: трансформиращи се институции, растеж и качество на живота").

Фиг. 6: Брутен национален доход на глава от населението (при паритетна покупателна способност) спрямо неравенствата в доходите

тези държави съотношението между двата вида доходи не е по-голямо от 1:10. Както изглежда, свободната пазарна икономика и равномерно-то разпределение на доходите вървят ръка за ръка. Тези данни се потвърждават и от други източници. Институт “Фрейзър” например твърди, че неравенствата в доходите между горните и долни 10% от хората в държавите с най-ниска икономическа свобода (рейтинг 5) са повече от двойни спрямо неравенствата в страните с най-голяма икономическа свобода.¹²

¹²*Economic Freedom of the World 2000*, op. cit., p. 17. (“Икономическа свобода в света, 2000”)

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

Интересно е да се отбележи, че диктатури в развиващи се страни, като например Сирия и Судан, не публикуват статистика за разпределението на доходите, докато сравнително отворени държави, като Филипините и Шри Ланка, дават такава статистика. Развиващите се диктатури твърдят, че имат за цел да подобрят положението на бедните в своите страни. Но именно такива диктатури често цензурират информацията, която би дала възможност да се измери тяхната работа в тази насока.

Икономическа свобода, регулиране и заетост

Дотук разгледахме общата взаимовръзка между икономическата свобода и: а) ръста на икономиката и б) разпределението на благата.

Нека сега да обърнем внимание на нещо по-конкретно - заетостта. Заетостта, която много хора считат за свое подразбиращо се право, е предварително условие за реализиране на много икономически и социални цели, тъй като тя генерира приходи. Нови сравнителни изследвания установяват много силна връзка между икономическата свобода и заетостта в държавите - членки на Организацията за икономически сътрудничество и развитие (ОИСР). Например безработицата е проблем, много по-малко значителен в страните от ОИСР, където има голяма икономическа свобода, отколкото в страни с ниска икономическа свобода.

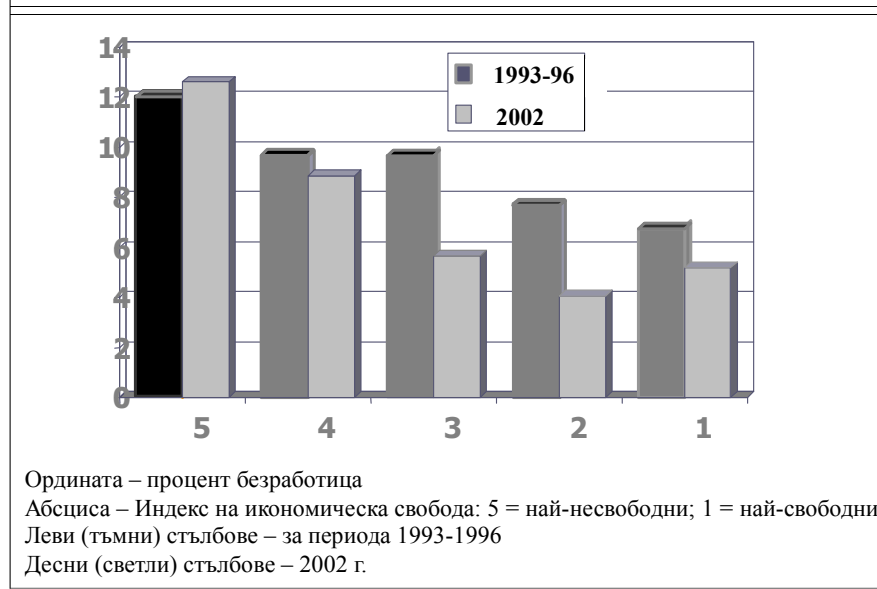
Данните за 20 държави от ОИСР показват, че безработицата в държави с рейтинг 5 (най-несвободни), е била почти двойно по-голяма, отколкото безработицата в държави с рейтинг 1 (най-свободни) - вж. фиг. 7.¹³ Има и още по-нови данни, включващи повече държави и даващи подобен резултат.¹⁴

Както можеше да очакваме, и при съпоставяне на статистиките на ОИСР и на Института "Фрейзър" за регулацията на пазара на труда, се оказва, че страните със строго регулиран пазар на труда много често имат по-висока безработица.

¹³ Herbert G. Grubel, *Economic Freedom and Human Welfare: Some Empirical Findings*, in: *The Cato Journal*, Vol. 18, No. 2 (Autumn 1998), p. 287 ff, p. 291-292. ("Икономическа свобода и човешки просперитет: някои емпирични изследвания"...)

¹⁴ Изчисленията се базират на *Economic Freedom of the World – Annual Report 2003*, op. cit., p. 11. ("Икономическа свобода в света, годишен доклад за 2003"...) и на *OECD in Figures, 2003 edition*, Paris: OECD, 2003, p. 20-21 ("ОИСР във факти, 2003"...)

Фиг. 7. Безработица и индекс на икономическата свобода в 20 държави от ОИСР (1993-96 г.) и в 30 държави от ОИСР през 2002 г.

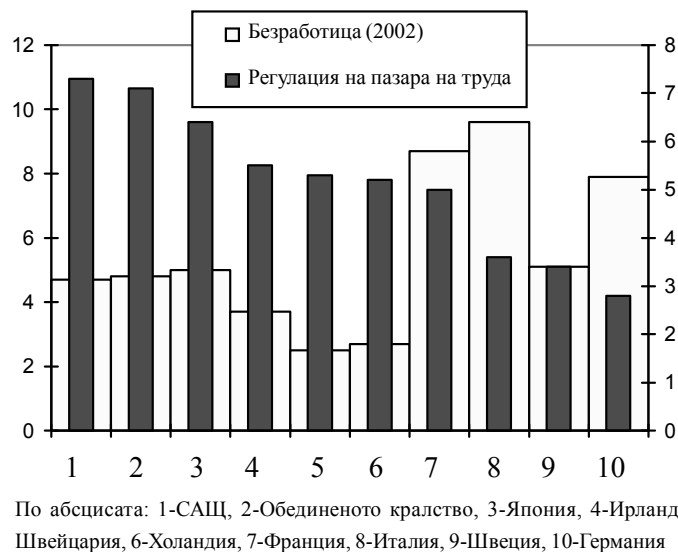
Фиг. 8 сравнява нивата на безработица и съответните рейтинги за държави, чиято икономическа дейност внимателно се наблюдава от международната общност. Според Институт "Фрейзър" Франция, Италия, Швеция и Германия имат строго регулирани пазари на труда и измежду 80 държави се намират съответно на 41, 76, 78 и 80-о място.¹⁵

Аз обаче предпочитам да разглеждам числата за общата заетост, вместо числата за безработицата, тъй като последните могат отчасти да скрият реалното положение. Нека да дам един важен пример за това: хора, които никога не са работили, но в момента търсят работа, често са изключени от статистиките за безработица. В общи линии, ако повече хора са заети и получават заплащане за работата си, ще има по-мал-

¹⁵ Виж *Economic Freedom of the World – Annual Report 2003*, op. cit., p. 14-15. ("Икономическа свобода в света"...) Не бе възможно да се включат повече държави поради липса на необходимата информация.

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

Фиг. 8. Регулация на пазара на труда и безработица¹⁶

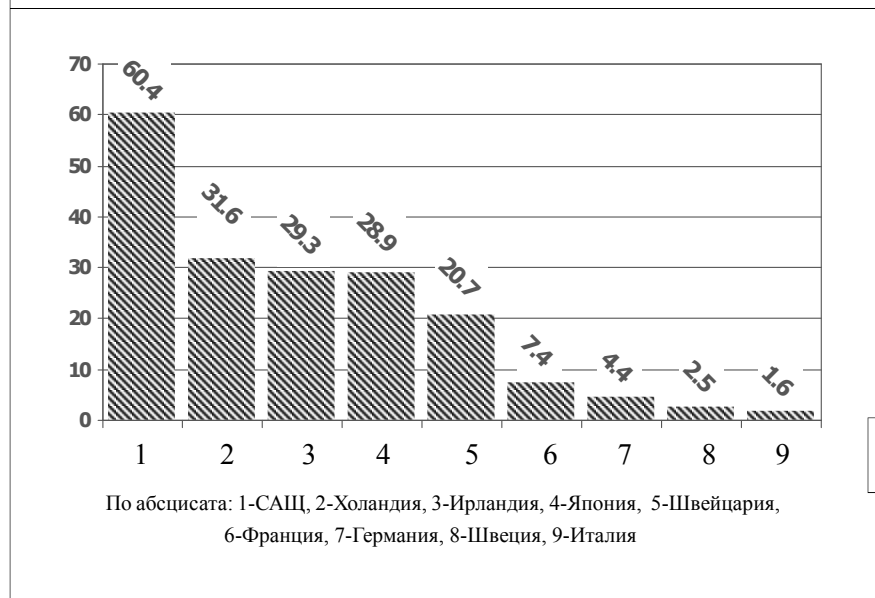

ка зависимост на доходите от държавата и от системата за социално осигуряване. Ако разгледаме дългосрочните стойности за това как икономиките генерират заетост, отново можем да намерим доказателства, че онези държави, в които на пазара на труда има висока степен на свобода, като цяло се справят по-добре, отколкото онези с ниска степен на свобода.

Следващата илюстрация (фиг. 9) показва дългосрочния ръст на заетостта. Икономиките с най-гъвкави пазари на труда, т. е. с ниско ниво на регулация на този пазар, са успели в дългосрочен план да създадат повече работни места, отколкото техните конкуренти. И

¹⁶Ibid. и *OECD in Figures, 2003 edition*, op. cit., p. 20-21. ("ОИСП във факти, 2003"...)

Фиг. 9. Ръст на заетостта в някои държави от ОИСР в периода 1970 -1997 г., в проценти¹⁷

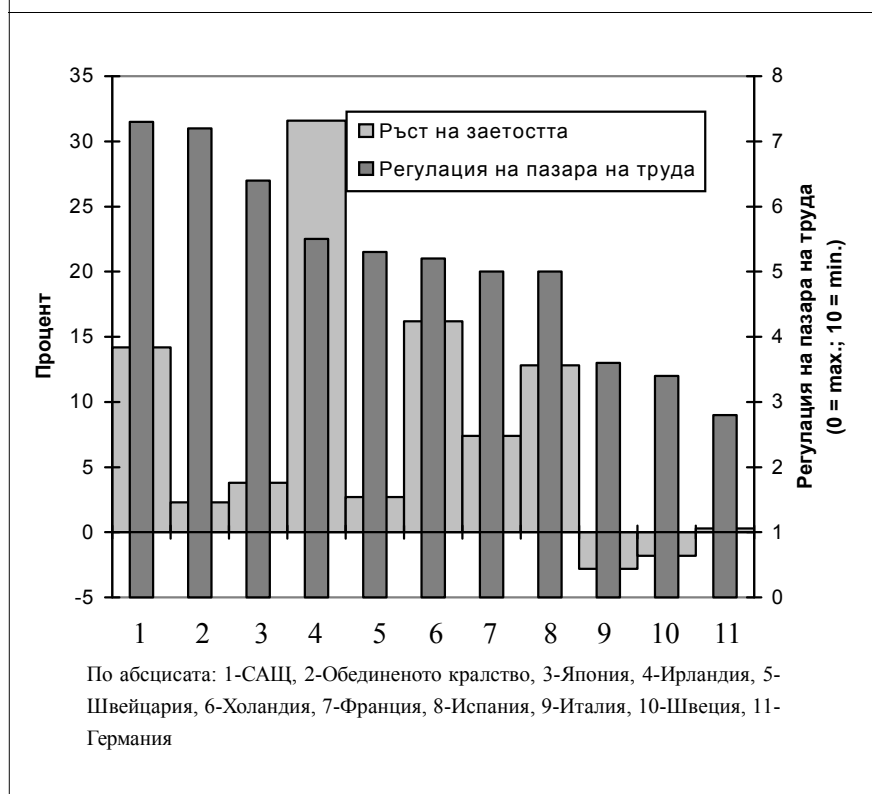
действително, в държави, където има строго регулиран пазар на труда - Германия, Италия и Швеция - има много нисък ръст на общата заетост за периода 1975-1997 г.

Ако разгледаме и по-новите данни, ще видим, че няма сериозни изменения. В периода 1991-2001 г. според статистиката на ОИСР общата заетост в Швеция и Италия е спаднала съответно до 1,8% и до 2,8%. Общата заетост в Германия се е увеличила само с 0,3%. В случаите с Германия и Италия би могло да се очаква по-добър ръст на заетостта - поради по-малкия обем на работната сила в тези държави в сравнение със САЩ. Япония и Швейцария, въпреки икономическата стагнация през последните години (средно 1,1% годишен ръст за този период), са успели да генерират заетост. За разлика от това лошо

¹⁷ Източник: *Globalisierung*, Cologne: Institut der Deutschen Wirtschaft, 1997 (Argumente zu Unternehmensfragen 11); ("Глобализация"...; "Аргументи към въпросите на предприемачесвото", бр. 11) използвани са статистики на ОИСР.

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

Фиг. 10: Ръст на заетостта и регулиране на пазара на труда, 1991-2001 г.¹⁹

представяне, общата заетост в една от най-либералните икономики - САЩ - се е увеличила с повече от 14% за същия период. Най-малко регулираната и най-свободна икономика в ЕС - Ирландия - е отбелязала изключително впечатляващ ръст на заетостта от 31,6%.¹⁸

¹⁸ Вж. *OECD in Figures, 2003 edition, op. cit., p. 16-17.* ("ОИСР във факти, 2003"...)

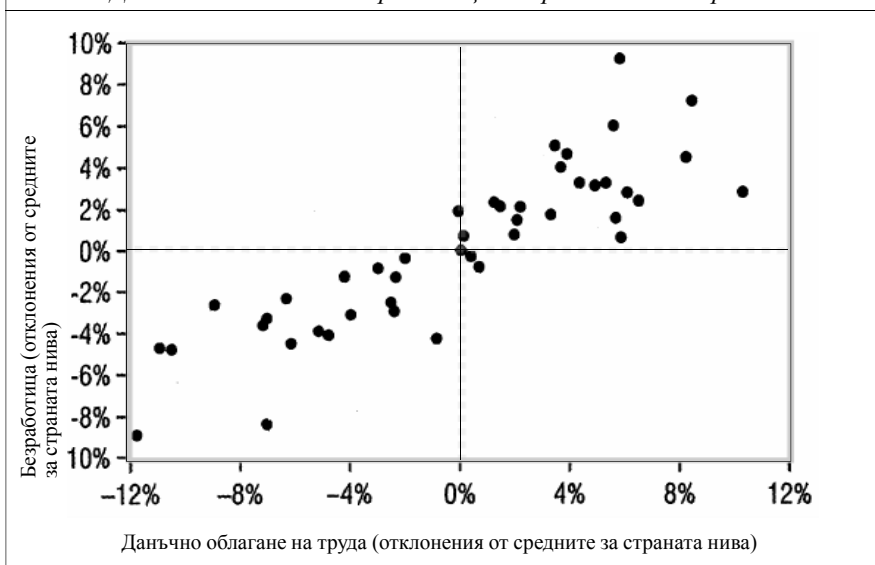
¹⁹ *Ibid.* Както показва примерът на Великобритания – страна с висока степен на регулация на пазара на труда (т. е. с ниска регулация) и със сравнително висок растеж – взаимовръзката не е пряка. Все пак е разумно и основателно да предположим, че повисокото ниво на регулиране би имало отрицателни последствия за заетостта.

Въздействие на данъчното облагане върху безработицата

В предишния раздел видяхме, че икономическата свобода влияе положително за увеличаване на общата заетост и за намаляване на безработицата. Добър пример за това е регулацията на пазара на труда (колкото по-регулиран е пазарът на труда, толкова по-малка е икономическата свобода). Там, където има висока степен на регулиране на пазара на труда, резултатът е по-голяма безработица.

Това важи и за последствията от данъчното облагане. Високите нива на данъчно облагане намаляват значително икономическата свобода. Едно ново проучване, публикувано в списание *Economic Policy* изчислява, че наблюдаваното покачване от 14% на данъчното облагане на труда в ЕС между 1965 и 1995 г. е вероятното обяснение за близо 4% увеличение на безработицата, за спад с около 3 % на инвестициите в производството и за забавяне ръста на икономиката с близо 0,4 % годишно.²⁰

Фиг. 11. Данъчно облагане и безработица в европейските държави

²⁰ Francesco Daveri & Guido Tabellini, *Unemployment, Growth and Taxation in Industrial Countries*, in: *Economic Policy*, April 2000. ("Безработица, ръст и данъчно облагане в индустриалните държави"...)

ЧОВЕШКИ ПРАВА И ИКОНОМИЧЕСКА СВОБОДА

Следващата илюстрация (фиг. 11) от същото проучване показва съвсем явна връзка между данъчното облагане на труда и безработицата в Европа (всяка точка означава една европейска държава).

Изводи

Данните, които представих, са от интерес и за либералите, и за борците за човешки права.

За либералите връзката между икономическите и социалните аспекти на либерализма е очертана съвсем ясно. Икономическата свобода и социалните въпроси не могат да бъдат разделени. Икономическата свобода води до развитие на икономическите и социалните права. Разбира се, това е един общ поглед и веднага съм готов да призная, че политики, насърчаващи икономическата свобода, могат да доведат и до трудности. В същото време обаче е важно да се види цялостната картина. Именно тя трябва да стои в основата на общата политика. Съществуват много причини (някои от тях вече засегнах) да се вярва, че пазарноориентираната политика е в крайна сметка благоприятна за всички.

Що се отнася до борците за човешки права, какво би могло да бъде посланието?

Ето някои възможности:

- Не трябва да избягваме диалога с предприемачите и с тези, които са отговорни за бизнеса и за вземането на икономически решения, тъй като имаме общи интереси. Един от тези общи интереси е например върховенството на закона (компонент на концепцията за "икономическа свобода"). Стопанската дейност не може да процъфтява в климат на беззаконие и произвол, т. е. в среда, където няма върховенство на закона. Дали се уважават или не човешките права, зависи от това доколко строго се спазват принципите на върховенство на закона.
- Що се отнася до икономическите и социалните права, трябва да поставим под въпрос целите и ефективността на правителствената намеса, когато тя води до преразпределение или до подкопаване на пазарните механизми. Трябва ли да искаме по-голяма намеса на държавата за развитие на икономическите и социалните права или трябва да искаме либерални икономически политики? Много доказателства подкрепят второто.

- Трябва да се запитаме защо планирането, и особено социалното планиране, продължава да не води до задоволителни резултати, въпреки настойчивите усилия и добрите намерения. Някои от отговорите са вече известни: социалното планиране използва подход "отгоре надолу". Ако наистина искаме да създадем условия за промяна, трябва да действаме отдолу нагоре, не покровителствено, а в сътрудничество с местните общности и като използваме тяхното познание и умения. Като се замислим, в крайна сметка именно така функционират пазарите. Ориентацията към потребителя, която е основата на успеха на стопанската дейност, не е нищо повече от внимателно вглеждане в нуждите, интересите и грижите на гражданите в икономически план.

Можем да погледнем назад към петте десетилетия липса на развитие или по-мекото казано, към изключително бавното развитие в много държави от така наречения Трети или Четвърти свят, които не са въвели политиката на свободен пазар. Пазарните политики, от друга страна, са отбелязали изключителен напредък. Те са динамични, гладни за труд и талант.

Много потискащо е това, че странични въпроси - териториалните спорове, например - могат да направят хората емоционални и да отклонят разума. Потискащо е и че основният въпрос - за материалното и нематериалното благополучие на гражданите - може да бъде подминат толкова лесно, когато национализъм или класова война скрийт в "димна завеса" възможностите или необходимите трудни решения.

Наличните данни водят до извода, че уважението към човешките права не е пречка за икономическата свобода или за икономическия ръст, за който тя допринася. Ако беше така, постиндустриалните икономики нямаше да показват постоянно високо ниво на уважение към гражданските свободи и към политическите права (т. е. високо ниво на свобода) и сравнително равномерно разпределение на приходите. И накрая, не е случайно, че икономическата свобода и свободният пазар, който тя предполага, насърчават заетостта.

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

*"Хубавото на демокрацията са
свободата, куражът и трудолюбието,
които ражда свободата."*¹

Идеята, че демокрацията поражда свобода, а свободата създава икономическо благоденствие, е известна още от древността. В тази глава ще разгледаме взаимната зависимост между демокрацията и свободата от либерална гледна точка. А в следващата глава ще се спрем на връзката между демокрацията - и по-специално либералната демокрация - и икономическото благоденствие, като същевременно ще посочим някои емпирични доказателства.

Няколко бележки по терминологията*

Ще се придържам към ясно разграничение между "демокрация" - като общо понятие и "демокрация" - като термин, използван от либералите. Вместо "парламентарна" или "конституционна" демокрация, които също се срещат в литературата по въпроса, ще използвам термина "либерална демокрация" (без главна буква на английски - *Liberal democracy*, което означава явлението като такова и не непременно, както се схваща от либералите). По-нататък в изложението няма да се използват някои други термини, като например "политическа демокрация". Аз противопоставям "либерална демокрация" на

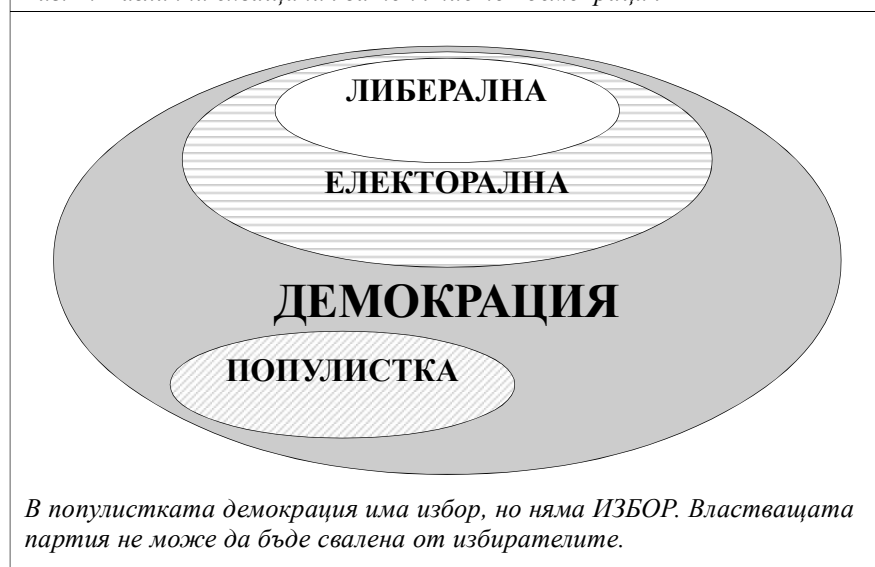
¹ *An Exact Collection of all Remonstrances, etc., between the King's Most Excellent Majesty and His High Court of Parliament*, December 1641-March 21, 1642 (London, 1643), p. 266. ("Точни и пълни протоколи на пренията между Негово Величество Краля и Неговият Височайш Парламент"...1641-1642)

* Термините "*liberty*" и "*freedom*" се използват като синоними и на български са преведени като "свобода" – бел. б. прев.

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

на "нелиберална демокрация", един от термините, които се появиха преди няколко години. Като пример, "електорална демокрация" (*electoral democracy*) означава демокрация, която се характеризира с многопартийни избори. Тя обаче не съвпада непременно с либералната демокрация. Термините не бива да се смесват.

Фиг. 1: Различни схващания за понятието "демокрация"

Терминът "субсидиарност" използвам в неговото либерално значение (което е различно от употребата в католическата църква и от невярното представяне на понятието в жаргона на Европейския съюз). Според мене най-добрата дефиниция е: *"Субсидиарността е принцип в организацията на обществото. Според този принцип функциите, които ефективно се изпълняват от индивиди, от сдружения или общности, от низшестоящи органи или от местни организации, трябва да принадлежат по-скоро на тях, отколкото на висшестоящи централни органи."*

Има известно припокриване между субсидиарността и термина "децентрализация", както той се използва от либералите. Децентрализация (на властта) е политика, която следва принципа на субси-

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

диарност. Ударението обаче е другаде. При децентрализацията се приема, че има власт, която се преотстъпва. Докато субсидиарността започва на най-високото ниво - компетенциите на индивида. Ролята на всяко държавно управление е субсидиарна - да помогне на индивида там, където сам той не може да се справи.

Либералното разбиране за демокрацията

Да започнем с един от вариантите на един дълъг виц: "Демокрацията, двете крави и млякото".

Имаш две крави.

При пряката демокрация	Съседите решават на кого да дадеш млякото
При представителната демокрация	Съседите избират някой, който ти нарежда на кого да дадеш млякото.
При сингапурската демокрация	Държавата те глобява за това, че отглеждаш нелицензирани домашни животни в апартамента.
При американската демокрация	Преди изборите президентската администрация обещава да ти даде повече крави, ако гласуваш за тях. След изборите президентът е отстранен чрез "импийчмънт" заради борсови спекулации с фючърси за крави. Пресата нарича скандала "Каугейт". (<i>Кау – англ. «крава»; по подобие на «Уотъргейт», афера през 1974, когато американският президент Никсън беше принуден да подаде оставка, за да не бъде свален от власт заради подслушване централата на конкурентната Демократическа партия – бел. б. ред.</i>) Една от кравите вече те съди за неизпълнение на договора.
При италианската демокрация	Държавата не знае за твоите крави. Млякото, което продаваш, е със специален дизайн.
При германската демокрация	Имаш угризения на съвестта, тъй като държавата постоянно твърди, че си прекалено богат.
При британската демокрация	Храниш ги с овчи мозък и те полудяват. Държавата не прави нищо, а министрите пият мляко, за да покажат, че е безопасно.

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

При френската демокрация	Завеждаш ги в Париж, блокираш входа на Министерството на земеделието и искаш още крави.
При демокрацията в ЕС	Европейската комисия регламентира с какво да ги храниш и кога да ги доиш. След това ти плаща да не ги доиш. После отнема двете крави, застрелва едната, издоява другата и изсипва млякото в канала. След това иска да попълниш формуляри и отчети за липсващите крави.

Какви са изводите?

Не всичко е демокрация. Няма и идеална демокрация. Демокрацията има недостатъци и характеристиките ѝ в отделните страни са различни. Демокрациите в две различни страни са винаги различни.

Още по-важно е, че демокрацията не е панацея за всички проблеми, пред които сме изправени. Например:

- ☐ Повечето решения, включително и политическите, имат непредвидими и неочаквани последици. Същото се отнася и за решенията, вземани с мнозинство. При демокрацията, следователно, са много важни гаранциите за взаимен контрол и баланс.
- ☐ Сама по себе си демокрацията не защитава малцинствата. Има две причини за защита на малцинствата срещу мнозинствата, едната е очевидна, а другата - прагматична. Първата е либералната кауза за защита свободата на личността (това е най-малкото малцинство). Втората е, че малцинствата са гаранция за прогреса. Добрите идеи първоначално винаги се предлагат от малцинства, обикновено от отделни лица (най-малкото малцинство).
- ☐ От либерална гледна точка съществуват някои принципи като **върховенството на закона** и **основните права** (които съставляват разбирането за свобода). Тези принципи НЕ МОГАТ да бъдат изменяни дори и когато това се иска от мнозинството. Измененията биха довели до фундаментална промяна в отношението между държавата и индивида - във вреда на последния. Целта на демокрацията не е произвол при управлението и колкото и да е легитимно едно правителство, не може да му се позволява да прави каквото си иска.

Според Айн Ранд:

*"Индивидуалните права не подлежат на публичен вот. Мнозинството няма право с гласуване да отнема правата на малцинството. Политическата функция на тези права е именно да защитят малцинствата от репресии от страна на мнозинствата (а най-малкото малцинство на света е индивидът). Потисничеството, упражнявано от едно малцинство, е лошо, но още по-лошо е потисничеството от страна на мнозинството. В масите дреме латентен властов резерв и ако той бъде въведен в употреба, малцинството едва ли може да му устои. Пред абсолютната воля на целия народ няма нито обжалване, нито помилване или спасение чрез търсене на убежище - всичко е държавна измяна."*²

За либералите демокрацията е само един аспект на идеалната политическа система. Другите важни аспекти са върховенството на закона, защитата на основните права, ограничаването на властта (което между другото означава "малко държава") и рамка, която да насърчава свободното и взаимноизгодно взаимодействие (свободния пазар). Когато либералите говорят за демокрация, те имат предвид либералната демокрация или управление на мнозинството, коригирано или подобрявано от върховенството на закона, от редовни избори и реални шансове на опозицията да състави правителство, от система за контрол и баланс, която ограничава властта, от плурализъм и граждански институции, от пазар или смесена икономика, както и от формални и неформални конвенции, които зачитат основните права³.

Либералите поддържат такава демокрация драговолно - по причини, които посочвам по-долу. Условието е: демокрацията да подпомага свободата и да не поражда тирания. Либералната демокрация дава такива гаранции.

² *The Virtue of Selfishness*, New York: The New American Library, 1964, p. 124. ("Добродетелите на егоизма"...)

³ Въпреки широката употреба на този термин, няма стандартизирана дефиниция за "либерална демокрация". В моята дефиниция са включени елементите, които най-често се срещат в обширната литература по въпроса. "Пазарната икономика" е въведена като елемент на дефиницията поради трудностите при отделянето на политическата от икономическата сфера. (Възможно ли е например в командно-плановите икономики да съществува система за контрол и баланс, ограничаваща властта, плурализъм и силни граждански институции? Има ли свободна преса – като контрол срещу злоупотребите с власт, когато пресата е "държавна собственост"?).

Фиг. 2. "Що е либерална демокрация?"

ДЕМОКРАЦИЯ +

- върховенство на закона
- редовни избори и реални шансове за опозицията
- система за контрол и баланс, ограничаваща властта
- плурализъм и силни граждански институции
- пазарна или смесена икономика
- формални и неформални договорености, поддържащи основните права

= ЛИБЕРАЛНА ДЕМОКРАЦИЯ

Причини за подкрепата за демокрацията

Списъкът не е изчерпателен, има и други причини. Посочил съм само най-убедителните по мое мнение:

Причина първа:

Демокрацията характеризира метода на управление, а свободата определя целите на управлението. Двата аспекта са неразделно свързани. Демокрацията е израз на участието, а участието е вътрешно присъщ елемент на либералното понятие за свобода. Без демокрация гражданите не са в състояние да упражняват своите свободи, а свободата е двигател на процъфтяващата демокрация. Част от тази свобода е правото да изберем правителството, което искаме да ни управлява.

Причина втора:

Във връзка с това е добре да си припомним, че демокрацията е единственият метод за мирна промяна. Според Фридрих Аугуст фон Хайек:

*"... когато е необходимо да надделее едно от няколко противоположни мнения и когато, ако това се наложи, едно от тях би надделяло със сила, винаги е по-икономично и по-безболезнено определянето на мнението с най-силна подкрепа да стане чрез преброяване, а не чрез сражения. Демокрацията е единственият метод за мирна промяна, открит досега от човечеството."*⁴

Това виждане се допълва от Лудвиг фон Мизес:

"Същността на демокрацията не е всички да създават и прилагат законите, а законодателите и управляващите да зависят от во-

⁴ *The Constitution of Liberty*, Chicago: Chicago University Press, 1960, p. 107. ("Конституирането на свободата...")

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

лята на народа по такъв начин, че да могат да бъдат сменени по мирен път при възникване на конфликт."⁵

Карл Попър недвусмислено и в характерния си стил посочва най-пряката връзка между демокрацията и ненасилието:

*"Разликата между демокрацията и тиранията е, че при демокрацията можем да се отървем от правителството без кръвопролития; при тиранията това е невъзможно."*⁶

Причина трета:

Най-голямото предимство на демокрацията в сравнение с другите форми на управление е, че дава алтернативи. Предпоставката е да има силна, надеждна и институционализирана опозиция. Силна, за да може да привлече достатъчно гласове; надеждна, за да е в състояние да управлява, ако бъде избрана; и институционализирана, за да бъде ефективно защитена от закона и уважавана от управляващото правителство.

Причина четвърта:

Демокрацията е единствената целесъобразна и удовлетворителна рамка за плуралистичното общество. Всяка автократия като такава е налагане на власт от страна на дадено малцинство и игнорира сложната природа на обществото и множеството интереси, които съществуват вътре в него. Трудно е да си представим, че едно малцинство може да действа в унисон с възжеланията и целите на гражданите, ако на множеството интереси не е дадена възможност да упражнят влияние и да участват във вземането на решения. Демокрацията дава възможност за намиране на съчетание от решения, които отразяват множеството обществени интереси.

Причина пета:

В продължение на повече от два века демокрацията успява да гарантира мира в много по-голяма степен, отколкото другите системи на управление. Според Рудолф Румел:

"Ако войната между държавите се дефинира като военен конфликт, жертвите от който са повече от 1000 души, в периода между 1816 и 1991 г. във война са били 353 двойки държави (например Германия срещу СССР). Няма случаи на война между демокрации, 155

⁵ *Socialism*, Indianapolis: Liberty Fund, 1981 (Liberty Classics), p. 63 (translation of the 2nd edition of "Die Gemeinwirtschaft" published in 1932). ("Социализмът...")

⁶ *Public Opinion and Liberal Principles*, in: *In Search of a Better World*, London: Routledge, 1994, p. 155. ("Общественото мнение и либералните принципи")

от войните са между демокрация и не-демокрация, а 198 от войните са между не-демократии. Средната продължителност на една война е 35 месеца, а средният брой жертви е 15 069"⁷

Проблемът с нелибералните демокрации

Всичко казано дотук се отнася за вида демокрация, за който използвам термина "либерална демокрация". Има обаче държави, които номинално са демократични, но в тях не съществуват горните характеристики и предимства, тъй като там не се допуска мирна промяна, няма алтернативи (на опозицията не се позволява да победи), демокрацията не отразява интересите в едно плуралистично общество и не защитава каузата на мира (например войната между номинално демократичната Сърбия и нейните съседи). Това съгласно терминологията на Фареед Закария⁸ са нелибералните демокрации. Той отбелязва, че през последните години се вижда, че:

- ☐ Демокрацията не предотвратява тиранията;
- ☐ Демокрацията не предотвратява етническите войни;
- ☐ Демокрацията не създава непременно икономически растеж и богатство;
- ☐ Демокрацията не предотвратява корупцията.

В света има много такива демокрации. Това обяснява защо от глобална гледна точка и въпреки бързото увеличаване на номиналните демокрации, няма видимо намаление в броя, мащаба и вида на нарушенията на човешките права (Вж. следващата фигура).⁹

Все пак през последните две десетилетия наблюдаваме един глобален процес на превръщане на "демокрацията" в приет стандарт и желана цел на развитието. Днес няма политик, който да посмее публично да отрече "демокрацията" като метод на управление, към който да се стремим. Единственото, което такъв човек може да си позволи да каже, е "все още не сме готови за демокрация". Дори и това изявление води към неприятности. Въпреки съществените разлики, думата демокра-

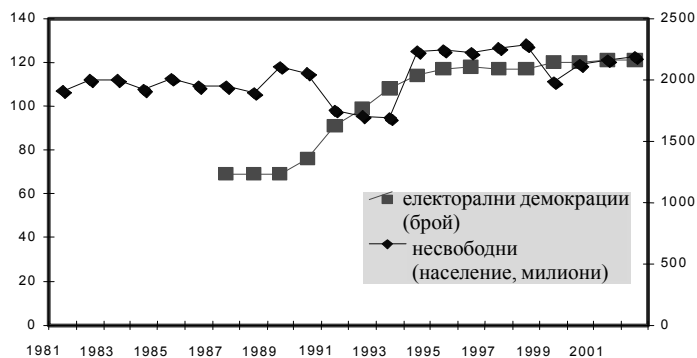
⁷ See: *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence*, New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers, 1997. ("Властта убива. Демокрацията като метод за ненасилие"...)

⁹ Вж. по-долу

¹⁰ Данни от *Freedom House*. Свободата се схваща като зачитане на политическите права и гражданските свободи. В страните, където тези права не се зачитат, няма свобода.

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

Фиг. 3. Брой хора в света, които не са свободни / брой на "електоралните демокрации"

Източник: FreedomHouse - Годишници

ция предизвиква позитивен отклик. Причина за позитивната реакция не е идеята за "управление на народа" или за "управление на мнозинството", а очакванията на гражданите за "добър живот" и примерите в успешните демокрации по света. Когато гражданите на ГДР искаха промяна, те искаха демокрация като средство за постигане на определена цел - свобода и просперитет.

Никога в историята не имало толкова много демокрации. Броят на държавите, които са "електорални демокрации" сега е около 120. В много от тях тя не е нищо повече от измамна фасада, но самата тенденция е многозначителна.

От друга страна, някои интелектуалци поставят под въпрос самата идея за демокрация. Освен в някои екстремистки интернет сайтове, една от най-радикалните и най-добре обмислени позиции е тази на Роберт Каплан¹⁰, автор на две известни и депресиращи книги - "Балканските призраци" (*Balkan Ghosts*) и "Край на света. Пътуване до предните линии на анархията" (*The Ends of the Earth - A Journey to the frontiers of Anarchy*). Според Каплан:

¹⁰ "Was Democracy Just a Moment?" in: Atlantic Monthly, December 1997, pp. 55-80. ("Беше ли демокрацията само един момент в историята"...)

"Съвременната демокрация съществува в един тънък слой от социални и икономически условия, които включват гъвкави йерархии и позволяват на хората да се движат нагоре и надолу по обществената стълба... В много страни извън този тесен слой демокрацията е измама - африканците искат по-добър живот, а вместо това получават правото да гласуват. С появата на нови и затормозяващи форми на социално и икономическо разслоение, в свят, който все повече зависи от способността да се обработват и анализират големи обеми информация, може да възникне и нова политика. Тази политика няма да е от онзи вид, който търсеха прогресивните реформатори в миналото; тя по-скоро ще прилича на прагматичните хибридни режими, които осигуряват просперитет в развиващите се страни".¹¹

В тези думи се усеща тонът от друга статия на Фареед Закария, главен редактор на влиятелното списание *Foreign Affairs*¹²:

"... Към днешна дата много малко нелиберални демокрации успяха да достигнат нивото на зрялост на либералната демокрация. Ако изобщо отбелязват някакво развитие, то е в посоката на засилващ се не-либерализъм. Вместо да преминават през един временен или преходен етап, изглежда в тези страни се установява последователно някаква форма на държавно управление, която е смес от значителна степен на демокрация и значителна степен на не-либерализъм. По същия начин, по който народите в света свикнаха с различните варианти на капитализъм, те биха могли да възприемат и поддържат разнообразни форми на демокрация. Може да се окаже, че западните либерални демокрации не са крайната спирка по пътя на демокрацията, а само едно от многото възможни отклонения..."

Нелибералните демокрации трупат легитимност и от нея - сила, поради факта, че са сравнително демократични. И обратното, най-голямата опасност, която идва по линия на нелибералните демокрации (освен опасностите, на които излагат своите народи), е че дискредитират либералната демокрация като такава и хвърлят сянка на съмнение върху демократичното държавно управление."¹³

¹¹ Ibid., p. 80

¹² "The Rise of Illiberal Democracy" in: *Foreign Affairs*, November/December 1997, pp. 22-43. ("Надигането на нелибералната демокрация"...)

¹³ Ibid., pp. 24; 42.

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

Тези коментари са част от онова, което наричам неконструктивна либерална традиция, тъй като тази традиция не отчита общите стремежи на всички човешки същества по света. Коментарите преувеличават познатите съмнения на множество либерални мислители, съмнения, които и аз споделям относно метода "демокрация без гаранции". В същото време такива коментари не забелязват естеството на силите, които пораждат търсенето на демокрация. Една от тези сили определено е разочарованието от авторитарните режими. Друга често срещана сила е икономическото развитие, генерирано от по-свободните пазари - там, където е било позволено разгръщане на пазарните сили.

Вместо това загрижеността е насочена към изисквания за ефективно управление и към това, че може би съществуват алтернативи на либералната демокрация. В Азия има някои примери, които подкрепят подобни аргументи. Аз обаче не съм съгласен с такова мнение. В повечето случаи там, където има някаква начална степен на демокрация, дори и в установените либерални демокрации, исканията винаги са насочени към повечето от ценностите в пакета на либерализма. Това е така в Иран, където наблюдаваме постоянна борба между консервативните религиозни дейци и техните поддръжници и, от друга страна, - прогресивните сили. Това важи и за Турция с нейната висока степен на демокрация, важи и за Германия. Демокрацията е развиващ се процес. Спорните въпроси може да засягат правото на свобода на словото (Иран), светската държава или статута на културните малцинства (Турция), или разширяването на демократичните права в посока към пряка демокрация (Германия).

Борбата за демокрация е процес без край, дори и след достигане етапа на либерална демокрация. Според мене доказателствата за противното са недостатъчни и твърдението, че либералната демокрация е преходно явление или едно от многото възможни отклонения, е равносложно на пренебрегване на стремежите на гражданите.

Значението на принципа на субсидиарността - свободата има приоритет над демокрацията

Либералната критика на демокрацията не разчита на лошите примери за демокрация, на примери, които компрометират понятието. Ако беше така, либералите можеха да отговорят "не пренебрегвайте положителното и полезното чрез поставяне на ударението върху лошите примери", или разговорно казано, "не изхвърляйте бебето заедно с мръсната вода".

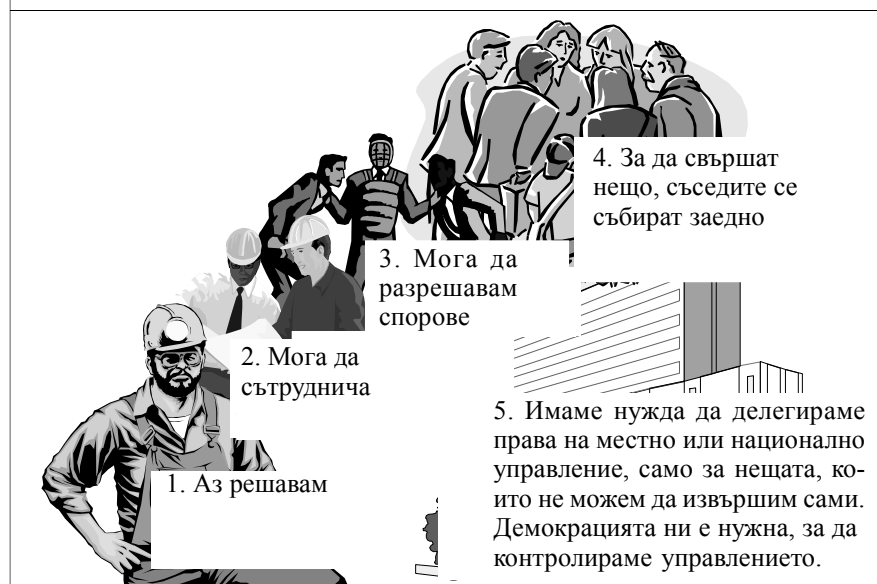
ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

Нещо повече, либералите биха били непоследователни в съсредоточаването си върху свободата, ако тя не включваше свободни самостоятелни решения в политическата област (които включват свободата да избираме нашите представители).

Реалният проблем с демокрацията при либералите е в склонността прекалено много неща да се подлагат на демократичния процес. Това се наблюдава както в развиващите се страни, така и при високо развитите либерални демократични системи. Определено такъв е случаят, когато повече от 40% от БВП са на практика обект на колективно вземане на решение (правителство, парламент, в обществения сектор). Почти всички страни от ОИСР попадат в тази категория. От либерална гледна точка въпросът е: Наистина ли подкрепяме свободата, като прехвърляме решенията от индивида към колективни субекти, дори когато това се прави по демократичен път?

Без съмнение, в някои области това прехвърляне е необходимо. Един пример за това е отбраната. Има и много други примери. Такова прехвърляне обаче си има цена. Цената е: "решавай вместо мен" или

Фиг. 4. Субсидиарност

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

пък "ние решаваме" вместо "аз решавам". Именно в този контекст либералите подкрепят идеята за субсидиарност.

Що е субсидиарност и защо е важна като принцип? Субсидиарността е свобода, разбирана едновременно като цел и като метод. Принципът на субсидиарността приема като разбиращо се от само себе си, че индивидът следва сам да решава, когато и където това е възможно, дори когато това носи рискове¹⁴. Този принцип има приоритет пред демокрацията. И само когато индивидът явно не може сам да се справи, стават необходими колективните решения и действия. Чак тук трябва да се прилагат демокрация и демократични процедури, тъй като тези процедури гарантират участието, т. е. индивидът следва да има роля в решаването (което е втората най-добра възможност след възможността да решава сам).

Принципът на субсидиарността в управлението предполага подход "отдолу нагоре". Когато индивидът трябва да делегира, той делегира на най-близкото до него ниво (да речем в сътрудничество с приятел или съсед при решаване на битов проблем). Ако повредата е в канализацията, делегирането може да бъде до ниво местна управа. В съвместните дейности с приятели или съседи, или с близката общност, обикновено се използват демократични процедури, които не са изрично описани.

Над равнището на гражданското общество принципът изисква функциите, които реално се изпълняват от местното управление, да принадлежат тъкмо на това ниво, а не на централното. От либерална глед-

¹⁴ Няма да навлизам в подробности по този въпрос. Достатъчно е да се посочи, че рискът индивидът да допусне грешка в повечето области е приемлив риск. При свободен пазар обикновено сме готови да поемем този риск. Освен това се приема, че като цяло ефектът от решенията в един свободен пазар е благоприятен. Рисковете при колективно вземане на решения са по-големи, от една страна, поради а) мащаба на решенията, и от друга страна, б) поради човешката психология. Един пример за случай "а" е че решението в Германия, след войната, за въвеждане на покривно-разплащателна пенсионна система понастоящем се смята за скъпоструваща грешка, която е почти невъзможно да бъде коригирана от държавата. Пример за "б": по закон сме принудени да плащаме големи вноски за медицинско осигуряване и всеки се стреми да получи от системата колкото може повече. Нетният краен ефект е, че системата става все по-скъпа. Ефектът от отказа от автономия при осигуряването на обществените блага и услуги е описан от Антони дьо Жазе в "Общественият договор и пътниците без билет" (Anthony de Jasay, *Social Contract, Free Ride – A Study of the Public Goods Problem*, Oxford: Clarendon Press, 1989.)

на точка демокрация не означава, че всичко трябва да се подлага на колективно вземане на решения. Това би направило демокрацията за смях. Свободата в крайна сметка е състояние, при което "индивидите решават сами за себе си". Общностите или избраните представители следва да действат само в онези области, в които индивидите не могат да действат в свой интерес без сътрудничество с други. При тези обстоятелства демокрацията осигурява поне някакво запазване на влиянието на индивида върху вземаните решения. Да имаш глас при вземането на решения обаче не е същото както когато решаваеш сам.

Когато се разбира и практикува адекватно, демокрацията означава участие. Участието обаче е по линия на субсидиарността - решението винаги трябва да се вземат на най-ниското възможно равнище. Там, където индивидите могат да се грижат за себе си (а те са съвсем способни да направят това в повечето случаи), други, включително

Фиг. 5. Принцип на субсидиарността - колко да оставим на по-високите нива?

ДЕМОКРАЦИЯ, СВОБОДА, СУБСИДИАРНОСТ

държавата, не бива да се намесват.¹⁵ Намесата винаги включва насилие, струва пари и разрушава структурите на взаимопомощ и гражданско общество. Антони дьо Жазе има едно много точно наблюдение по този въпрос:

"Колективни решения, които са постигнати по демократичен път, обикновено имат за цел подронване на привилегиите, изравняване на възнагражденията и надделяване на по-широките представи за справедливост над по-малко популярните принципи за разпределение на тежести и ползи. При управление чрез демократични решения всички, които имат право на глас, участват като една бройка в общото решение, независимо от техните различни имотни състояния, способности и предпочитания. Всеки може да увеличи шансовете си за постигане на предпочитаното от него състояние на нещата чрез колективни решения, които насочват ресурсите и енергията на другите в посоката, която той предпочита. Никой не може да си позволи да остави другите да постъпват така, без сам да се опитва да постъпва по същия начин спрямо тях.

*Резултатът може да бъде нерешително търпение на едно място или успех на дадено мнозинство да наклони колективния резултат в своя полза, но опитите на всеки да извлече безплатни изгоди или да се предпази от подобни постъпки от страна на другите увеличават обхвата на колективното разпределение на ресурсите."*¹⁶

Демократичните решения може да са необходими, но определено не толкова често, колкото си мислят повечето наши съвременници. Такива решения имат и своята цена от гледна точка както на свободата, така и на справедливостта и ефективността. Както казва Дьо Жазе, демокрацията е ненаситна. Доброто здраве на демокрацията изисква определена диета.

¹⁵ Този принцип може да се приложи и към реформирането на днешните системи за обществено осигуряване. Един пример за последователно приложение в социалната политика на либералния принцип на субсидиарността е книгата за дискусия, издадена наскоро от Либералния институт на фондация "Фридрих Науман" в Потсдам, Германия с немско заглавие "Grundsätze liberaler Sozialpolitik – 12 Thesen". Този текст може да се намери в сайта на фондацията на <http://fnst.de/libinst/umdenken/12thesen/thesen.phtml>. 12-те тезиса са издадени на български в Либерална библиотека **"Свобода и социална отговорност, част I"** – бр. 32/2001. Фондацията предлага и английски превод на текста, *Basic Principles of Liberal Social Policy – 12 Propositions*.

¹⁶ *Social Contract...*, op. cit., p. 7 ("Общественият договор и...")

Предизвикателството

Предизвикателството за либералите в политическата сфера е и винаги е било да накарат демокрацията да работи в полза на гражданите и индивидите, на техните свободи и на тяхното материално благосъстояние. Ако се отнасяме сериозно към гражданите и техните желания, няма алтернатива за либералната демокрация и за плурализма, който тя отразява и подкрепя. Това означава няколко неща:

1. **Ангажиране на либералите в политиката.** Това е очевидно, но все пак трябва да се спомене.
2. **Реални и жизнеспособни политически алтернативи** - например чрез реални алтернативи за либерална политика, политическа организация и ефективна кампания и агитация.
3. **Стремеж към демокрация** - в смисъла, посочен по-горе. Демокрация, която от либерална гледна точка е реална и има смисъл само когато управляващите:
 - а. са готови да организират свободни и честни избори;
 - б. признават и приемат поражението, когато така е решил електоратът;
 - в. предават в крайна сметка властта на опозицията;
 - г. в кампанията за демокрация либералите са се насочили към развитие на култура, приемаща ключовата роля на опозицията, включително достъп до властта.
4. **Да се избягва грешката на прекомерно разчитане** на демокрацията или казано с други думи, **демокрацията да се използва пестеливо**. Демокрацията не е панацея. Тя е начин за извършване на колективни действия, когато те са необходими. Либералите трябва винаги да поставят главното ударение върху свободата. Това означава свобода за индивида да решава сам. Преди въпросите да се решат от по-висшестоящите органи или съобразно закона, либералите следва критично да преценят дали тези въпроси трябва да се отнесат до вниманието на такива органи (дори когато органите са демократично избрани).
5. **Ударението върху свободата означава сериозно отношение към принципа на субсидиарността.**
6. **Не трябва да допускаме държавата да стане прекалено силна**

или бюрократична. Тя не бива да поема задачи, които са извън силите ѝ. Гражданските инициативи трябва да се подпомагат. Това, което искат либералите, е общество, в което гражданите се организират и сами управляват своите дела, а на държавата се оставят само онези задачи, които гражданите очевидно не могат да изпълнят.

7. *Стремех към върховенство на закона, зачитане на правата на индивидите и малцинствата и свободен пазар на стоки и идеи* - като най-важни принципи, които уреждат всички аспекти на взаимодействията в обществото. По начало демокрацията е възприета в целия свят. В страните с установена демокрация задачата сега е развитие на свободата.
8. *Готовност за по-нататъшно развитие на демокрацията*, тъй като демокрацията има различни етапи и е непрекъснат процес. Има още много да се прави за подобряване на участието навсякъде, където такова участие е нужно.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР ЗА РАСТЕЖ И РАСТЕЖЪТ КАТО ФАКТОР ЗА ДЕМОКРАЦИЯ

Понятието “демокрация”

Вече видяхме, че растежът и просперитетът, от една страна, и свободата и човешките права – от друга, са взаимно свързани. Дали можем да кажем същото и за растежа и демокрацията?

Връзката между човешките права и свободата е ясна – няма свобода без права. За съжаление, въпреки че понятията човешки права, свобода и демокрация често се използват като взаимозаменяеми, при връзката между свобода и демокрация не е така. Политическата свобода изисква демокрация. Но има много демокрации, в които свободата е ограничена. Добър пример за това е демокрацията в Иран. Този вид демокрация често се нарича “нелиберална демокрация” – демокрация, в която правата са значително ограничени.¹

Упражняването на политическите права в дадена демокрация, и особено на правото на участие в политическите решения, може да доведе до потискане на малцинствата от мнозинствата или до пълно премахване на някои права. Малцинствата са изправени пред трудности в Гърция и Турция, тъй като там не са признати национални или етнически малцинства. Правото на собственост не е залегнало в конституциите на Индия и Шри Ланка. Правото на свобода на изразяването не съществува в Иран. В такива демокрации лисват основни стълбове на свободата.²

¹ Вж. предходната глава.

² Напрежението между свобода и демокрация е един класически либерален въпрос. Повечето либерали поставят свободата на първо място и посочват, че свободата е цел, а демокрацията е по-скоро метод за постигане на тази цел. Това не означава, че демокрацията е маловажна. Означава обаче, че либералите не са съгласни с някои видове демокрация, например с “нелибералната демокрация”. Ето някои важни текстове по

Либералното разбиране за демокрация

Именно поради този свой опит либералите настояват, че демокрацията трябва не само да осигурява участие в политическия процес, но и трябва да гарантира, че такова участие води до развитие и укрепване на свободата. Това означава и уважение на човешките права. Означава също така и наличие на институции и договорености, които сигурно защитават тези права.

Така либералното определение за демокрация надхвърля основното значение на термина като “власт на народа”³. Либералното определение надхвърля и познатите по-конкретни определения. Ето определението, дадено Робърт А. Дал, което е най-пълното:

“Демокрацията създава възможности за:

1. Ефективно участие;
2. Равнопоставеност при гласуване;
3. Придобиване на просветени схващания;
4. Упражняване на окончателен контрол върху планирането;
5. Участие на всички възрастни.”⁴

Либералите отиват една крачка по-нататък, като разбират демокрацията като “либерална демокрация”, т.е. като демокрация плюс определен брой други характеристики, между които една от най-важните е върховенството на закона.⁵ Това означава, че демокрацията се разглежда и като метод на управление в общия контекст на свобода и като изразение на свобода в политическата сфера. Последното е от изключително значение, тъй като свободата не би била пълна без участие

въпроса: Friedrich A. von Hayek, *The Constitution of Liberty*, chapter 8 (Majority Rule), Chicago: University of Chicago Press, 1960, p. 103 ff (“Конституирането на свободата”...); Fareed Zakaria, *The Rise of Illiberal Democracy*, op. cit., p. 22 ff. (“Възходът на нелибералната демокрация”...)

³ От гръцките думи “*демос*” (народ) и “*кратос*” (управлявам).

⁴ Източник: *On Democracy*, New Haven: Yale University Press, p. 38. (“За демокрацията”...) Ефективното участие създава възможности за изразяване на гледни точки преди въвеждането на дадена политика. Просветено схващане означава, че трябва да съществуват равни и ефективни възможности за придобиване на познания относно алтернативите и техните възможни последици.

⁵ Вж. в предходната глава краткото определение за либерална демокрация.

в политиката. Така че когато либералите използват термина демокрация, не е изненадващо, че под това разбират свободата и институциите, които я защитават.⁶

Ако не беше така, едва ли би си струвало да говорим за демокрация. За повечето хора демокрация означава реализация на техните права за пълно политическо участие, но и множество други неща. Когато източногерманците демонстрираха в края на 90-те години за демокрация и скандираха *Wir sind das Volk* (Ние сме народът!), те се бореха за конкретен **пакет от условия**: политическо участие, отчетност и отговорност, край на страха и на наблюдението на всички от тайната полиция, свобода за изразяване на идеи и мнения и по-добър стандарт на живот. Подходите и определенията за демокрация, които включват и тези аспекти, са в съгласие с либералните идеали.

Измерване на демокрацията

Когато измерват нивото на развитие на демокрацията, много специалисти измерват само либералните демокрации и изключват “нелибералните демокрации”. Индексът на свобода на *Freedom House*, основан върху точков сбор за политически права и граждански свободи, често се използва като мярка за демокрация. Такъв подход е съвсем основателен, тъй като индексът съдържа много – ако не и по-голямата част – от важните компоненти на либералното схващане за демокрация. Освен това всички държави, определени като свободни, са същевре-

⁶ Връзката и напрежението между свобода и демокрация бе обсъдена в предходната глава. Когато либералите трябва да избират между свобода и демокрация, те избират свободата – според максимата “Първо – свобода!” Целта на демокрацията не е гласуване, за да се елиминира чуждата свобода. Въпросът има още една страна. Когато се вземат решения посредством демократични средства, тези, които са изгубили в гласуването, трябва да приемат резултата, въпреки че е различен от онова, което са желали. Демократичните решения са по природа колективни. След като решението е било взето, отделните индивиди губят свободата да вземат самостоятелно решение по дадения въпрос. На практика това е ограничение на свободата. Именно затова либералите подкрепят принципа на субсидиарността. Решенията се вземат на най-ниското обществено ниво – индивида – във всички случаи, когато е възможно. Именно това изисква свободата в своя пълен обем. Демокрацията е защитна система, тъй като предлага участие в случаите, при които е невъзможно най-доброто от гледна точка на максималната свобода решение, т. е. свободата на индивида да върши каквото сам е предпочел.

менно и либерални демокрации. Още повече, че използването на индекса на свобода изключва възможността да се надценят демокрациите, в които редовно се провеждат парламентарни избори, но в които липсва демократична култура в либералния смисъл на думата.

В настоящата глава ще разгледам по-подробно връзките между просперитет и демокрация. За целта ще използвам термина “демокрация” в неговия основен смисъл, освен където изрично е посочено друго. Ето един стандарт за това, разработен от *Freedom House*: демокрацията се определя като “електорална демокрация” – политическа система:

*“... чиито лидери са избрани в конкурентен многопартиен процес с множество кандидати, процес, в който опозиционните партии имат реален шанс да получат властта или да участват в нея.”*⁷

Общият брой електорални демокрации е много по-голям от броя на “свободните” страни – поради незачитане на човешките права в някои електорални демокрации.

Предимството в използването на едно по-тясно определение на демокрацията е, че то ни помага да се съсредоточим повече върху политическото участие, отколкото върху свободата в нейния най-широк смисъл.

Значимостта на дебата за връзките между демокрация и богатство

Защо е толкова важна тази дискусия? Важна е поради широко разпространеното убеждение, че демокрацията вреди на икономиката. Например:

- Авторитарните режими в част от развиващите се страни защитават своите действия с твърдения като:
 - ◆ развитието трябва да се ръководи със здрава ръка;
 - ◆ демокрацията води до хаос и пречи на развитието;
 - ◆ демокрацията е лукс, който могат да си позволят само сравнително богатите;
 - ◆ ако бедните трябва да избират между демокрацията и възмож-

⁷ *Democracy's Century: a survey of global political change in the 20th century*, New York: Freedom House, 2000, p.1. (“Векът на демокрацията: изследване на глобалните политически промени през XX век”...)

ността да задоволят икономическите си потребности, те биха избрали второто;

◆ демокрацията отразява “западни” стойности и приоритети.⁸

- Много специалисти от развитите страни твърдят, че демокрацията често води до по-голяма намеса на държавата в икономиката и по този начин подкопава свободния пазар. Колкото по-малко свободни са пазарите, толкова по-нисък е растежът.

Освен това сред политиците и социалните активисти, особено сред онези, които се борят против така наречената “глобализация”, е широко разпространено вярването, че икономика, оставена да се развива свободно, или икономика *laissez-faire*, без намеса на държавата, би довела до задълбочаване на неравенствата между богатите и бедните. Само “най-силните” биха имали полза от това. Именно поради тази причина е необходима демокрацията – за да се коригира отрицателният ефект на свободните пазари.

Това убеждение ще бъде обсъдено по-подробно в предпоследната глава.

Икономически аргументи в полза на демокрацията

Последната вълна преходи към демокрация през XX век, в края на 80-те и началото на 90-те години, се характеризира с искания за висок стандарт на живот, по-голямо участие и свобода. Комунистическите режими, които нямаха какво да предложат, се сринаха. Така наречената “нежна революция”, революция с малки или никакви загуби на живот, бе разглеждана като либерална революция и триумф на либерализма. Днес често забравяме еуфорията от онзи период.⁹

⁸ За подробен анализ на тези критики, както и за аргументи, които ги опровергават, вж.: Amartya Sen, *Development as Freedom*, New York: Anchor Books, 1999, chapter 6 (The importance of democracy), p. 147-159; както и, с уважение към “западните” ценности, p. 227-248. (“Развитието като свобода”...). Сен твърди, че политическото и икономическо участие са важни сами по себе си за всички хора, независимо от културата. Нататък той набляга на връзките между двете и твърди, че те “...са не само функционални (политическите свободи могат да играят важна роля в създаването на мотивация и за информация при разрешаване на остри икономически проблеми), но също така са и конструктивни. Нашето понятие за икономически нужди зависи изключително много от отворения обществен дебат, гарантиран от основните политически свободи...” (pp. 147-148).

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Процесите протичаха различно в различните държави, но имаше и общи фактори, които бих искал да подчертая:

- Не беше останала нито една причина да се поддържат тоталитарните или авторитарни режими. Чакането на “светлото бъдеще”, докато всички останали държави бързо напредваха, вече бе неприемлива алтернатива. Материалните очаквания не бяха задоволени, а стандартите на живот отбелязаха остър спад в сравнение с тези на Запад;¹⁰
- В повечето държави имаше значителен брой хора, които дадоха политическа гласност на недоволството си. Икономическото недоволство и разочарование бе съпроводено със силно настояване за политическо участие (демокрация) и свобода.
- Не се правеше разлика между политическите и икономическите искания. Смяташе се всъщност, че причината за икономическия спад е политическа. Спадът бе заложен в самата политическа система. Планово-командната икономика бе институция, която можеше да се премахне единствено след смяна на политическия елит.

И накрая, имаше и един общ външен фактор: края на Студената война и на системната конкуренция между Запада и Изтока, предизвикан от политическите промени в Съветския съюз.

⁹ Най-известната книга, изразяваща еуфорията на периода, е книгата на Франсис Фукуяма “Краят на историята и последният човек” (*The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton, 1992). Исканията за свобода и просперитет са либерални искания и успешните революции представляват съзряване на либерализма и на неговите цели. Няма жизнеспособни алтернативи и вече сме достигнали края на историята – поне според Фукуяма. Днес, с глобализацията на тероризма и с новото настъпление на консерватизма, малцина биха споделили тези убеждения.

¹⁰ Икономическата стагнация, заедно със съзнанието, че в капиталистическия Запад хората са много по-добре материално, разпали недоволството в Централна и Източна Европа. Масовата подкрепа за демокрацията в тази, а и в други части на света може да бъде обяснена с икономически мотиви отчасти. Фукуяма пише: “Изключително продуктивният и динамичен икономически свят, създаден от напредъка на технологиите и от рационалната организация на труда, има огромен ефект на хомогенизация... Привлекателната власт на този свят създава у всички човешки общества много силно желание да участват в него, а такова участие изисква възприемане на принципите на икономическия либерализъм. Това е окончателната победа на видеокасетофона.” (*The End of History*, op. cit., p. 108 – “Краят на историята”...)

- Вероятността Съветският съюз да се намеси в решенията на съседните държави и да възстанови предишното статукво, беше доста малка в сравнение с предходните периоди.

Ясно е, че икономическото недоволство е между най-важните фактори, довели до исканията за демокрация и за развитие на демократизацията. Това обаче също така означава, че успехът на демокрацията ще бъде оценяван според това доколко тя е способна да достави необходимите блага, и по-конкретно – икономически блага.

Крайният успех на демократизацията е под въпрос, ако липсва консенсус за нуждата от радикална икономическа реформа, какъвто бе случаят в Русия и Украйна непосредствено след като придобиха независимост. Затова демократизацията трябва да се съпровожда и от икономическа реформа. Демокрациите, които преживяват дълбоки икономически кризи и където стандартите на живот се влошават, в миналото често са ставали жертва на врагове на демокрацията и свободата. Няма причина тази тенденция да отслабне.

Така стават явни следните връзки между демокрация и просперитет. Искането за просперитет често е свързано с искането за демокрация. Гражданите виждат в демокрацията алтернатива, която може да доведе до просперитет там, където недемократичното управление се е провалило. Неспособността ѝ да доведе до просперитет може да има отрицателни последици за самата демокрация.

Искане за демокрация в резултат на икономическия растеж и просперитет

Може в светлината на досега казаното да звучи парадоксално, че успешното икономическо развитие – а не само икономическите неуспехи – също може да задвижи процес на демократизация. Два примера за това, може би крайни, са Чили и Южна Корея¹¹. И двете държави са преживели военни режими и са прилагали широка пазарноориентирана

¹¹ Други подобни примери са Тайланд и Турция. За по-подробна дискусия по връзките между икономическата реформа и демократизацията в такива държави вж.: Stephen Haggard & Steven B. Webb, *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalisation, and Economic Adjustment*, New York: Oxford University Press, 1994. (“Глас за реформа”...). Интересно е да се отбележи, че няма случаи, в които успехът на икономическата политика да е довел до намаляване на исканията за демокрация. Ако се съди по времето, през което следващите демократично избрани правителства задържат властта, явно темата за успеха на икономическата им политика престава да бъде централна. Във

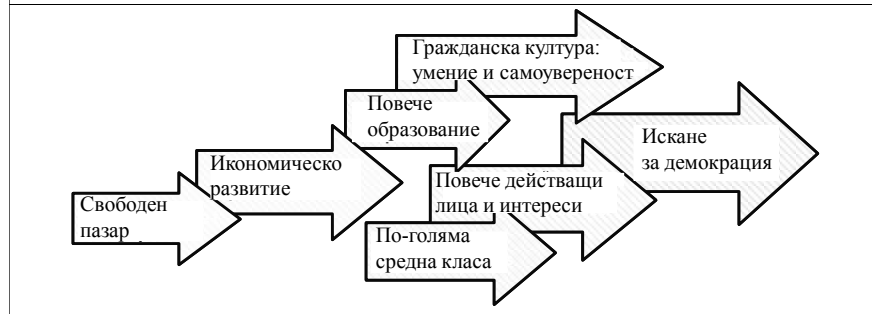
ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

политика в период на военна диктатура.¹² Резултатът е висок растеж и значително икономическо развитие. Това от своя страна води до увеличени искания за въвеждане или възобновяване на демокрацията. Процесът е сложен, но основните му черти могат да се обобщят така:¹³

Обяснението на този процес е кратко:

- Вече показахме, че свободните пазари генерират устойчиво високи нива на растеж, като растежът е толкова по-голям, колкото по-голяма е икономическата свобода.

Фиг. 1: Свободният пазар и икономическият растеж като двигатели за развитието на демокрацията

връзка с това не бива да забравяме, че избраните правителства трябва да се справят с групите за натиск и с тяхната мобилизираща власт. Такива групи сами по себе си са характерна черта на демокрацията.

¹² Като оставим настрана тези изключения, има сравнително малко примери за диктатури, които се справят добре с икономическата политика и изключително малко примери на диктатори, които подкрепят пазарната политика. Обикновено един диктатор развива и укрепва структурите, които поддържат клиентите му и се опитва да използва държавната власт, за да ръководи икономиката. Повечето диктатури се провалят поради икономическата си некомпетентност.

¹³ Процесът, описан в диаграмата е подобен на описания от Самюъл П. Хънтингтън в "Третата Вълна – Демократизация в края на XX век". (Samuel P. Huntington, *The Third Wave - Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991, p. 59-72, diagram on p. 69). Той очертава допълнителни причини за демократизацията в този период, които включват все по-широкото разпространение на демократичните норми, неуспеха на тези режими в икономическата сфера, промяната на политиката на католическата църква по отношение на авторитарните режими и ефекта на снежната топка, според който възникването в една държава на демократичен режим засилва движенията за демокрация в други държави.

Икономическият растеж води до следните резултати:

- С растежа се увеличават и ресурсите за образование.
В противен случай държавите рискуват бъдещо влошаване на икономиката. Повечето правителства са наясно с тази зависимост. Инвестициите в образование, било то частно или държавно, са инвестиции в бъдещето, инвестиции в хора, които биха могли да задоволят нуждите на една по-напреднала икономика.
Много родители, независимо в коя култура са възпитани, инвестират много в образованието на децата си, след като са задоволени своите основни потребности.
- С икономическия растеж се покачва и броят на гражданите в така наречената средна класа, за които политическото участие е важно по икономически причини.
Професионалните групи, обикновено принадлежащи на средната класа – учители, юристи, лекари, инженери, художници, бизнесмени, държавни служители – обикновено стават по-активни политически с увеличаване на техните заплати и умения. Основните им цели са да защитят придобивките си от произвол и да подобрят професионалните и личните си перспективи. Стабилните условия, включително предвидимостта и активната защита на правата, са особено важни за журналистите, юристите и малките и средни предприемачи.
- С растежа на икономиката се увеличава броят на фирмите и така се увеличава и броят действащи лица, заинтересовани от политика, създаваща добри условия за бизнес. Такива хора искат по-голямо участие във вземането на решения, които са свързани с техните икономически интереси – пряко или чрез лобиране и чрез групи със специални интереси.
- Добре образованите граждани е по-малко вероятно да приемат “каквото им е писано” или “каквото Господ им е отредил” и те по-вероятно биха поставили под въпрос установените практики и традиции.
Образованите граждани са по-самоуверени и по-склонни да поемат отговорност и са по-скептични по отношение на компетентността и способностите на властите.

- Икономическият растеж отваря нови хоризонти и създава повисоки очаквания.

Постепенно богатството, дошло с икономическия растеж, освобождава гражданите от тежестите на борбата за оцеляване и за изкарване на насъщния. Могат да се отделят ресурси за цели, различни от основните потребности, например за образование и за достъп до медии. Тези неща отварят врати към света и са част от действителността в много развити държави. Те допринасят за световната “революция на повишените очаквания”, очаквания, които са не само материални, а и политически.

Индонезия е добър пример за начина, по който си взаимодействат различните фактори на описаната тук матрица. Демокрацията по принципите на *Pancasila** се свеждаше единствено до система за защита от конкуренция и критики на непотизма** в малкия граждан и военен елит. В дългосрочен план този елит се оказва неспособен да отблъсква все по-настойтелни искания за повече демокрация. Исканията растяха заедно с растежа на икономиката. С началото на икономическата криза към исканията за повече демокрация се добавиха и искания за икономическа реформа – което ускори премахването на стария ред.

Едно друго обяснение на последиците от икономическия растеж се основава на идеята, че като увеличава богатството на хората, растежът увеличава и тяхната власт. Богатството може да бъде използвано за влияние и следователно дава власт. Всеки гражданин избира в какво да инвестира. Може да предпочете един вестник пред друг или да предпочете да направи членски внос в дадена партия вместо в друга. Може да плати на юрист, който да защити интересите му в съда. В този смисъл богатството е властов ресурс. С пари, ако се налага, един гражданин може да си купи и оръжие. Растежът води до разпределение на тези властови ресурси, тъй като той рядко е резултат само от предприемаческата дейност на ограничен кръг хора. Колкото по-голямо е богатството, толкова по-широко разпределени са властовите ресурси. Разпределението на

* Pancasila (индонезийски – “пет принципа”) – въведени в 1945, при получаване на независимост от Япония, от първия президент Сукарно: вяра в един Бог; справедлива и цивилизована хуманност; индонезийско единство; демокрация, провеждана след представителни избори; социална справедливост – бел. б. ред.

** непотизъм – раздаване постове на роднини – бел. б. ред.

властовите ресурси логично води до демократизация. Отвъд даден предел, когато богатството е широко разпределено, даден индивид или група вече не могат да натрупат достатъчно власт, за да поддържат хегемонията си над останалите групи в обществото. Те не могат повече да изключват от властта останалите групи с подобни ресурси. От такава ситуация обикновено произтича споразумение за поделение на влиянието и институционализиране на властта под формата на демокрация.¹⁴

Дали тези аргументи са валидни във всички случаи? Дали растежът над определен предел продължава да генерира искания за демокрация? Дали елитът ще признае необходимостта да сподели властта? Може би не, но вече видяхме, че има твърде малко богати държави, които не са демократични. Отговорът “не” е малко вероятен в дългосрочен план. Всички най-богати държави в света са демократични. Тоталитарните и авторитарните държави с добра икономика, които са доста малко, могат да успеят да потиснат исканията за демокрация само за известно време. Пример за това е клането на площад Тяньанмън в Пекин на 4 юни 1989 г. Интересно е да се отбележи колко много се е променил Китай оттогава. Тоталитаризмът, в общи линии, вече е феномен от миналото.¹⁵

Има ли икономически праг за демократизацията?

В петнадесетте години между 1974 и 1989 г. беше отбелязан огромен напредък в демократизацията.¹⁶

Следващата таблица показва, че колкото по-богата е една държава, толкова по-вероятно е тя да се демократизира. Високият процент на растеж или обратно – на стагнация, както е обяснено по-горе, сам по себе си не води до демократизация. Изглежда, има и икономически праг, под който вероятността за демократизация е сравнително ниска. Това може да се очаква при държави с малък формален сектор, където по-голямата част от икономическата дейност е насочена към оцеляване.

¹⁴ По тази тема вж. Tatu Vanhanen, *The Process of Democratisation - A Comparative Study of 147 States*, 1980-88, New York: Crane Russak, 1990 (“Процесът на демократизация: сравнително изследване на 147 държави”...).

¹⁵ Северна Корея е едно от малкото изключения. Може ли или не новият религиозен “фундаментализъм” да създаде нов вид тоталитаризъм, ще покаже бъдещето.

¹⁶ Таблицата е от: Huntington, *op. cit.*, p. 62, частично адаптирана. Авторът е използвал “процедурното” определение за демокрация.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Таблица 1. Икономическо развитие и демократизация

БНП на глава от населението, щ.д., 1976 г.	Демокра- ции през 1974 г.	Демокра- тизация 1974- 1989 г., брой страни	Остава- щи през 1989 г- авто- крации	Общо	Процент държави, в които е протекла демократи- зация *
под 250	1	2	31	34	6 %
250 до 1000	3	11	27	41	29 %
1000 до 3000	5	16	5	26	76 %
над 3000	18	2	3	23	40 %
Общо	27	31	66	124	32 %
* В процента автокрации за 1974 г. са включени само държави с над един милион жители.					

Аргументът за прага изглежда по-слаб, когато се вземат предвид 90-те години – десетилетие, в което множество бедни държави въведоха демокрация. Тук бих се осмелил да предположа, че това се случи не толкова в резултат на покачващ се натиск за демокрация (който в такива държави несъмнено съществува толкова, колкото и в другите части на света), а по-скоро в резултат на липса на видими алтернативи на демокрацията след сриването на социализма и твърде лошите икономически резултати в диктатурите.

Поддържане на демокрацията чрез растеж

Когато исканията за демокрация са възникнали поради: а) икономическа фрустрация* или б) икономически прогрес, те се

* Фрустрация (психол.) – усещане за незадоволеност и за ограничавана възможност – бел. б. ред.

основават на предположението, че демокрацията може ефективно да се справя с икономическите проблеми. Демокрацията не може да си позволи да отмени с лека ръка това предизвикателство. Тя не е необратим процес и *“...това, което ни трябва, е начин да съхраним ползите от демокрацията, без да позволяваме на популизма да унищожи икономиката, която генерира ползите.”*¹⁷ За тази цел най-важна е икономическата политика. За щастие: а) демокрацията и растежът често се допълват, както ще видим по-късно и б) няма предварителни доказателства, че колкото по-развита е демокрацията, толкова по-неблагоприятна е тя за икономиката.

Но преди да продължим нататък, бих искал да отбележа, че веднъж установила се, демокрацията става доста устойчива. В новите демокрации в Централна Европа, и особено в новите членки и кандидат-членки за ЕС демокрацията изглежда доста устойчива, въпреки променливия икономически успех. Изглежда, че демокрацията е ценност сама по себе си и е оценявана високо дори когато икономиката се развива зле. Индия и Шри Ланка са примери за държави с дълга демократична традиция, в които икономическите проблеми, масовата бедност и гражданските конфликти не са довели до значително недоволство от демокрацията.

Демокрацията развива ли растежа или го потиска?

Какво доказва, че демокрацията сама по себе си води до добри икономически резултати?

Както и други системи, демокрацията също притежава потенциал за потискане на растежа. Причините обаче са по-различни. Например решенията, взети с мнозинство в даден законодателен орган, за преразпределение на доходите или за регулиране на индустрията и търговията, могат да отблъснат инвестициите и да подкопаят растежа. Честите промени в законодателството могат да подкопаят доверието на бизнеса. Някои силни лобита могат да успеят да убедят законодателите да вземат решения в полза на техните клиенти и да дискриминират други, по-слабо организирани действащи лица, -с тежки последици за икономиката като цяло.¹⁸

¹⁷ Lawrence H. Summers in: *Voting for Reform*, op. cit., p. xii. (“Гласуване за реформа”...)

¹⁸ Робърт Дж. Барро, в глава 1 на “Верният баланс: пазарите и изборът в свободното общество” (Robert J. Barro, *Getting It Right - Markets and Choices in a Free Society*

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Широко разпространената идея, че демокрацията се купува за сметка на икономическата ефективност, трябва обаче да се разглежда с известен скептицизъм. Причините са следните:

- Няма видими доказателства, подкрепящи предположението, че тоталитарните режими по природа имат тенденцията да водят до по-добри нива на растеж, отколкото демократичните режими. Точно обратното, повечето тоталитарни режими са се провалили в тази област.

Има някои проблематични изключения, особено в Южна и Юго-източна Азия, ако приемем определянето на тези държави като авторитарни.¹⁹ Независимо от това, много икономически успели държави в региона са парламентарни демокрации, поне във формалния смисъл на думата, имат стабилни институции (например сравнително независима съдебна система) и толерират множество активни и критично настроени групи със специални интереси. Според двама критични наблюдатели, които наричат тези държави „полудемократични нации“, те *„...имат по-ефективни институции, отколкото авторитарните нации. В последните една-единствена институция (например Комунистическата партия на Виетнам, или Държавният съвет за*

(Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996), обобщава някои от възможните влияния на демокрацията върху икономическата дейност, включително и споменатите тук. Той стига до следния извод: *„Анализът показва, че подобренията в стандарта на живот... значително увеличават вероятността политическите институции с течение на времето да станат по-демократични. Следователно политическата свобода е един вид луксозно благо. Богатите страни консумират повече демокрация, тъй като това благо е привлекателно само по себе си, макар че увеличението на политическата свобода би могло да доведе в някаква степен до намаляване на растежа. В общи линии богатите страни могат да си позволят малко по-бавен икономически напредък.”* (стр.11).

¹⁹ За тази цел е важно да се разбере как хората в региона гледат на този въпрос. Бившият премиер на Малайзия, Махатир Мохамад, твърди: *“Когато Малайзия през 1957 г. стана независима, нашият доход на глава от населението беше по-нисък в сравнение с Хаити. Хаити не пое по пътя на демокрацията. Ние поехме. В момента Хаити е най-бедната държава в Американския континент. Не бихме постигнали това, което постигнахме, без демокрация.”* (цитиран в: John Naisbitt, *Megatrends Asia*, London: Nicholas Brealey Publishing, 1996, стр.112).

*възстановяване на законността и реда в Бирма) действа без контрол или ограничения. Няма какво да попречи на тези правителства да следват драстично лоша политика.*²⁰

Бившите планово-командни икономики в Централна и Източна Европа и Азия имат и периоди на висок растеж – поради това, че са наложили индустриализация. На моменти скоростта на растеж е била доста впечатляваща, но една икономика, опряна главно на тежка индустрия, се оказва неспособна да постигне устойчиво развитие. Има много мнения по въпроса кога са започнали икономическата стагнация и упадъкът. Но важното в настоящия контекст е, че тези системи са се сринали и вече не съществуват.

Има демокрации, в които се води лоша икономическа политика. Но проблемът там се корени не в демокрацията като такава. Индия е важен пример за това като държава с почти непрекъсната история на демокрация – от придобиването на независимост през 1947 г.²¹ Типичното обяснение за положението в Индия е, че активното участие в демокрацията, съчетано с враждебна за бизнеса правителствена икономика, пречи на обикновените индийци да пожънат ползите от научния и технологическия прогрес. Ефективното и успешно лобиране е довело до изключително високо ниво на регулация, субсидии и протекционизъм срещу чуждестранна конкуренция. Национализмът дълго време е спирал отварянето на вътрешните пазари за чуждестранни инвестиции. Доходът на глава от населението се е увеличавал бавно – в сравнение с този на Южна Корея или Малайзия.²² Общите числа обаче скриват действителното положение на

²⁰ Clark D. Neher & Ross Marlay, *Democracy and Development in Southeast Asia*, Boulder, Col.: Westview Press, 1995 (“Демокрация и развитие в югоизточна Азия”...), стр. 200-201. Авторите твърдят, че в много случаи е подвеждащо да се говори за авторитарно управление и че те предпочитат да използват термина “азиатска демокрация”. Те смятат, че тези системи, при достатъчен натиск от страна на обществото, имат потенциала да се развият по посока на либерална демокрация. Разбира се, вярно е, че те имат “силни правителства” или “управляващи” и че понякога управлението е успявало да доведе до добри икономически резултати. Но по силата на същия аргумент, тези правителства са отговорни и за скорошната икономическа криза, която засегна региона.

²¹ Т. е. с изключение на 15-те месеца извънредно положение.

²² Вж. Bernard Imhasly, *Ist die Demokratie verantwortlich fuer Indiens bleibende Armut?* in: *Neue Zuercher Zeitung*, 28/29 September 1997, S. 37 (“Отговорна ли е демокрацията за любимата на Индия бедност?”...)

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

нещата. Икономическото развитие е различно в различните щати. Южният индийски метрополис Бангалор например се е превърнал във водещ за страната регион в областта на високите технологии и отбелязва изключително висок растеж. Във високите технологии Индия е вече световен лидер. Една демокрация може да доведе до лоша икономическа политика, но може да доведе и до обратното!

Ами демокрацията и растежът в добре установените демократични срани? Може би е изненадващо, че дългосрочните нива на растеж през втората половина на XX век не са спадали до ниските средни нива отпреди 1950 г. Следващата таблица показва дългосрочните средни стойности за 16 държави от ОИСР. Тези държави са високо развити по отношение и на икономиката, и на демокрацията. Средният годишен растеж за 40-те години между 1950 и 1990 е значително по-висок, отколкото средните стойности (1,9%) за целия период 1870–1990 г. През периода 1930–1950 много от тези държави преживяват възхода на фашизма и Втората световна война. Непосредствено след този период същата група държави отбелязва безпрецедентен среден годишен растеж от 3,7%. Това е период, в който всички разглеждани държави са добре развити демокрации.

Таблица 2. Дългосрочен среден годишен растеж за 16 държави от ОИСР

Период	Среден годишен растеж, %	Брой държави
1870-1890	1,2	13
1890-1910	1,5	14
1910-1930	1,3	16
1930-1950	1,4	16
1950-1970	3,7	16
1970-1990	2,2	16

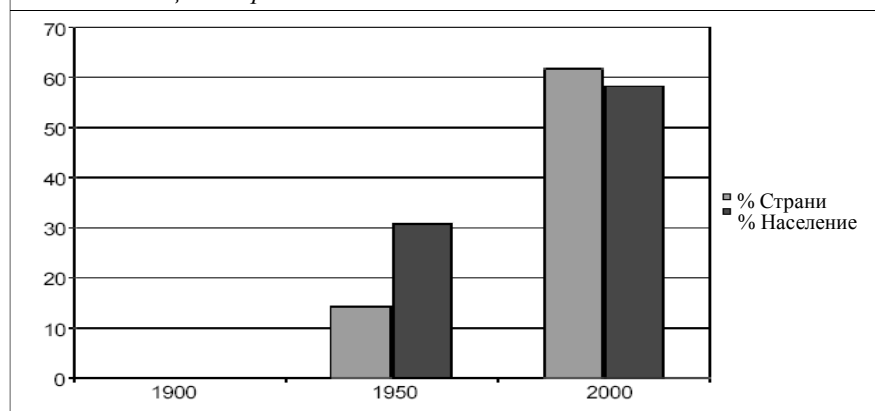
Източник: Robert J. Barro & Xavier Sala-i-Martin, *Economic Growth*, New York: McGraw-Hill, 1995, S. 6 und S. 364-366. (“Икономически растеж”...). Включени са: Австралия, Белгия, Дания, Германия (Западна), Финландия, Франция, Обединеното Кралство, Италия, Япония, Канада, Холандия, Норвегия, Австрия, Швеция, Швейцария и САЩ.

По-ниските нива на растеж през последните две десетилетия (1970–1990) вероятно са резултат от по-ниския растеж на производителността и остават значително по-високи от дългосрочните средни стойности. Растежът през 1990-те не показва признаци на забавяне в сравнение с двете предходни десетилетия. В ОИСР като цяло средният годишен растеж за периода 1992–2001 е 2,6%, а в САЩ, най-голямата икономика в света, средният годишен растеж за периода 1991–2001 г. е 3,4%.²³

Тези нива на растеж показват, че по-добре развитата демокрация не е свързана с по-слаб растеж. Ако беше така, растежът в по-ранните периоди, когато демокрацията е била по-слабо развита, би бил по-висок. И действително, статистиката показва, че най-високите средни стойности на растежа съвпадат с периода на зряла демокрация.

Кое доказва, че има връзка между демокрацията и растежа в глобален мащаб? Броят на електоралните демокрации се е увеличил от 22 през 1950 г. до 119 през 2000 г. Изразено в относителни числа, почти 60% от населението на света живее в демокрация и над 60% от държавите в света са демократични.²⁴

Фиг. 2. Делът на демокрацията: демократични правителства, избрани на всеобщи избори

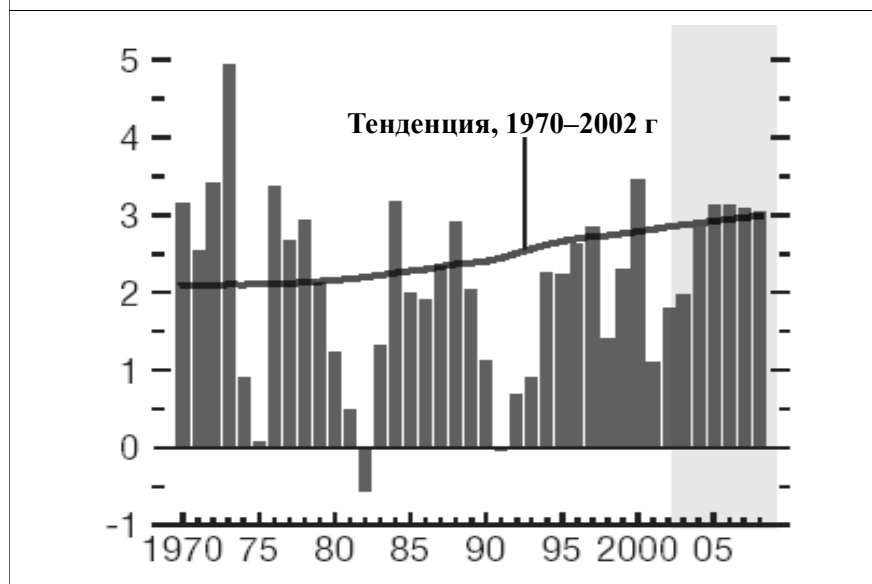

²³ *OECD in Figures: statistics on the member countries*, Paris, 2002 (OECD Observer 2002/ Supplement 1), p. 14. (“ОИСР в числа – статистики за страните членки”...))

²⁴ *Democracy’s Century*, op. cit., p. 1-2. (“Векът на демокрацията”...))

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Фиг. 3. Реален БВП по години на глава от населението в света²⁵

Дългосрочните тенденции за растеж на световния БВП на глава от населението са към покачване – растежът постепенно се движи към 3%. Глобалната демократизация и подобрената ефективност на световната икономика явно вървят ръка за ръка.

Европейският съюз е добър пример за това как някои политически елити разглеждат връзката между демокрация и икономически просперитет. Първоначалната причина за съществуването на ЕС бе да предотвратява конфликти като онези, които бяха характерни за континента преди края на Втората световна война, а също и да предотврати възобновяването на тоталитаризма в държавите-членки. Една от основните идеи бе, че икономическият просперитет е предварително условие за успеха на демокрацията, и че свободният вътрешен пазар, т.е. либералната икономическа политика, насърчават икономическия просперитет и, следователно, стабилността. В същото време ЕС е създаден като съюз на демократични държави. Тази обвързаност и днес

²⁵ IMF Global Indicators, 2003, figure 1.1. (“–; >10; =8 ?>:070B5;8 =0 “\$”...)

съществува в условията за членство. За да получат членство, страните-кандидатки трябва да бъдат достатъчно развити икономически, да са постигнали значителен напредък в премахването на планово-командните структури на своите икономики и да приемат и прилагат отваряне на пазарите си за вътрешна и международна конкуренция. В същото време те трябва да са достатъчно демократични, т. е. да не са държави, които изпълняват само формално ритуалите на демокрацията. Те трябва да са либерални демокрации, в смисъла, описан по-горе, както и в предходната глава. Тръгва се от предположението, че съвместните усилия и в двете области – икономическа и политическа – биха довели до по-големи ползи, отколкото ако страните останат затворени.²⁶

Участие и икономическа ефективност

Когато говорим за демокрация, обикновено имаме предвид цялостната политическа система в страната. Демократичните процеси на по-ниски нива, където политическото участие също може да бъде много реално и пряко, често се пренебрегват. Тези процеси, разбира се, оказват влияние върху икономиката.

В областта на сътрудничеството развитието на съ-участието на получаващите помощ страни се разглежда като важна съставка на успешното планиране и изпълнение на проектите. Доказателствата са много. Следващата илюстрация обобщава резултатите от общо 121 проекта за водоснабдяване на селски райони в Африка, Азия и Латинска Америка, финансирани от различни агенции. Ниските нива на участие водят до ниска ефективност и слаба поддръжка. Колкото по-голямо е участието, толкова по-голяма е вероятността за успех.

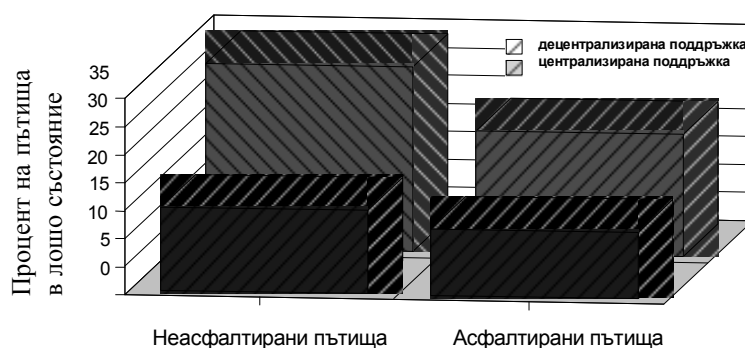
²⁶ Това са не само добри пожелания. Европейският съюз е допринесъл значително за стабилността и икономическото благосъстояние в по-голямата част от Европа, макар политиките да не са толкова либерални, колкото биха могли да бъдат. Съществуват емпирични доказателства в подкрепа на това. Изследванията на Харалд Бадингер (Harald Badinger, *Wachstumseffekte der Europaeischen Integration*, Vienna/New York, 2003 – “Ефекти на растежа при европейската интеграция”...) показват, че членството и свободната вътрешна търговия, произтичаща от членството, водят до значителни икономически придобивки. Доходът на глава от населението е достигнал средно 18 500 щ.д. Без ЕС, тези средни приходи биха били само 14 700 щ.д. годишно.

Фиг. 4. Участието увеличава ефективността на водоснабдителните проекти чрез подобрена поддръжка

Изследване на 121 завършени проекта за водоснабдяване, Световна банка, Доклад за развитието в света, 1994 г., стр. 76 (World Development Report 1994, Oxford: Oxford University Press, 1994)

Фиг. 5. Държавите с децентрализирана поддръжка на пътищата имат по-добри пътища

Данни от 42 развиващи се страни, Световна банка, Доклад за развитието в света, 1994 г., стр. 75. (World Bank, World Development Report 1994, Oxford: Oxford University Press, 1994, p. 75)

Децентрализацията също означава по-голямо участие, тъй като централните власти предават надолу контрола над планирането и управлението на проектите.

Проектите в местни ръце постигат по-добри резултати, както показва и примерът на фиг. 5. Проучване на 42 развиващи се страни сочи, че поддръжката на пътищата е по-добра там, където отговорността е на местно ниво.

Едно вероятно обяснение на тези факти е повишената отчетност и отговорност поради близостта на проектите до хората, които използват пътищата.

Взети заедно, тези резултати противоречат на идеите за авторитарно или централизирано икономическо планиране и контрол. Участието и отговорността на местно ниво носят множество ползи, включително и икономически.

Пряката демокрация и състоянието на икономиката

Съществуват и примери за пряко участие на гражданите в политиката. В много държави представителната демокрация, при която вземането на решения се предоставя на политици, е допълвана и от пряка демокрация. Какви са отраженията върху състоянието на икономиката при пряката демокрация?

В опростен вид аргументът е, че представителната или непряка демокрация развива следните две тенденции, отрицателни и вредни за икономиката:

- Предизборните кампании се базират на обещания, много от които струват пари, особено обещанията за увеличаване нивото на социално осигуряване и за предоставяне на субсидии. Поне някои от тези обещания трябва да бъдат удържани, за да се запази доверието. Често това е възможно само ако се увеличат данъците – а увеличението на данъците е в тежест и на потребителите, и на предприятията.
- Броят на въпросите, засягани в предизборните кампании, е ограничен и така гражданите имат думата само по включени в кампанията теми. Увеличаването на данъците е тема, която се избягва по всякакъв начин, особено ако то би засегнало потенциалните избиратели. Малцина граждани биха гласували за увеличение на данъци, които те ще трябва да плащат.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Влиянието на специалните интереси и на лобитата, които ги подкрепят, може да бъде сериозен проблем за непряката демокрация. Действително, в много от развитите страни се оказва изключително трудно да бъде реализирана система за социално осигуряване – поради властта, която специалните групи за интереси са натрупали и упражняват след годините на прекомерно харчене.

Пряката демокрация е може би по-тромава и по-вреемеемка от непряката. Тя затруднява политиците и техните съветници. От друга страна, когато гражданите са пряко въввлечени във вземането на решения, свързани с разходи, може да се очаква, че те ще бъдат много внимателни. Обикновено човек е по-внимателен, когато харчи собствените си пари, отколкото когато харчи чужди. Има много доказателства в подкрепа на аргумента, че пряката демокрация води до икономически ползи. Прегледът на изследванията в тази област в Швейцария и САЩ води до интересни изводи, включително:

- ☐ Държавните разходи и държавният дълг са по-ниски при преките демокрации, отколкото при представителните.
- ☐ Склонността да се плащат данъци е по-голяма в системите с по-висока степен на пряка демокрация. Това увеличава ефективността на данъчната система.
- ☐ Брутният вътрешен продукт е значително по-висок в онези швейцарски кантони, в които има по-високо ниво на пряка демокрация, отколкото в останалите.²⁷

²⁷ Тези наблюдения са взети от Lars P. Feld, *Demokratie und oekonomische Effizienz: Einige Anmerkungen* ("Демокрация и икономическа ефективност. Някои бележки"), реч на семинар "Ordnungskompatible Demokratie" ("Демокрации, съвместими с реда"), организиран от *Arbeitsgemeinschaft selbststaendiger Unternehmer* и от *Unternehmerinstitut e.V.*, Бон, 31 май – 1 юни 1996 г. в Санкт Гален, Швейцария. Авторът разглежда голям брой изследвания по въпроса. Резултатите от 16 такива изследвания са обобщени в: *Fuer Effizienzstaat und Direktdemokratie* ("За ефективната държава и пряката демокрация"), Berlin: Unternehmerinstitut e.V., 2001, p. 86. Интересно е да се отбележи, че на гореспоменатия семинар, посветен на икономическа политика и демокрация, централно внимание бе обърнато на пряката демокрация. Друго интересно проучване, на Аймо Брунети, разглежда от друга гледна точка положителния икономически ефект на пряката демокрация - възможността за упражняване на вето чрез пряка демокрация. Това представлява контрол върху дейностите на изпълнителната и законодателната власти (*How to Create Political Stability. The Growth-Enhancing Effects of a Direct Democratic Veto* "University of Basle, 1994 - "Как се създава политическа стабилност: положителният ефект на прякото демократично вето върху растежа."...) Може да се каже, че **заплахата от народно вето помага за съсредоточаването на мисълта.**

Пряката демокрация, ако вярваме на доказателствата, увеличава отчетността на политиците и така има благотворен икономически ефект.

**Демократизацията и предприемачеството
от историческа гледна точка**

Ако разгледаме взаимната връзка между демокрация и богатство от по-широка историческа гледна точка, ще видим, че постепенният многовековен упадък на абсолютизма не само предхожда развитието на демокрацията, такава, каквата я познаваме. Този упадък също така е и важно предварително условие за възникването на предприемаческа класа, на частен сектор и свободен пазар. Същите процеси, които предизвестяват възникването на демокрацията, са отговорни и за икономическия прогрес. Общества с абсолютистка форма на управление, в които властта е здраво съсредоточена в ръцете на малцина, рядко съумяват да се справят с недоразвитите области или с икономическата стагнация, тъй като нуждата не е очевидна. Промени, ако изобщо станат, стават само при надвисване на катастрофална заплаха (напр. случаят с Япония) или когато са наложени отвън.

Първите стъпки към политическа и икономическа автономност в значителна част от европейските общества – като първи стъпки към демокрация и независимо предприемачество – са резултат от конкуренцията между феодалните владетели, между аристокрацията и монархията, между религиозната и светската власт и между градовете и селските райони. Градовете, които се развиват добре – а те не са малко – използват умело тези конфликти, за да осигурят и натрупат привилегии за себе си и за търговските дейности, от които зависи тяхното оцеляване. Търговията зависи от развитието на правата, свързани със защитата на търговските интереси, особено на права като правото на собственост, правото за влизане в договорни отношения и правото за свободно движение, които първоначално са съществували само за феодалната класа. Борбата за тези привилегии е политическа, макар че целите са търговски. Ханзата* е може би най-видимият резултат от тези процеси в различни части на Европа.

* Ханза – средновековно обединение на северноевропейски търговци, главно от германски пристанища, за обща защита на правата им в чужбина и по море – бел. б. ред.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Това напомня за фиг.1, по-горе в настоящата глава, където се очертават факторите, насърчаващи развитието на демокрацията.

Такъв процес е възможен само в общества, където обществените структури не са унитарни и твърди, а съществуват и разделителни линии. Въпреки йерархическите идеали, средновековните общества са носели вътре в себе си семената на собствената си разруха. Подобни условия не са съществували в Русия, Китай и голяма част от ислямския свят. Може би това е и една от причините за дългия застой в тези държави преди началото на процесите на развитие и демократизация.²⁸

Дори и днес имаме достатъчно примери за това, че автократичните структури и менталитетът, който те изграждат, представляват препятствие за развитието на демократичните институции и на предприемачеството. Русия е добър пример за това. Днешното ѝ управление много внимателно следи властта на икономическите “олигарси” и незабавно се намесва, когато подобни предприемачи проявят политически амбиции. Тази държава е и добър пример за това колко е трудно да се насърчи предприемачеството в по-широк обхват, например в областта на малките предприятия.

Интересно е, че същото може да бъде казано и за Южна Италия. Въвеждането на регионално самоуправление през 1970 г. води до много различни резултати. Според едно добре известно проучване на Робърт Пътнам, регионите с дълготрайни градски традиции на самоуправление и гражданско участие – като бившите градове-републики в северната част на страната – се справят много по-добре с прилагането на реформи

²⁸ По-пълно описание на процеса на диференциация и на неговите икономически резултати можете да намерите в Nathan Rosenberg & Luther E. Birdzell, *How the West Grew Rich: The Economic Transformation of the Industrial World*, New York: Basic Books, Inc., 1986, (“Как забогатя Западът. Икономическата трансформация на индустриалния свят”...), особено в глави 2–4, както и в David S. Landes, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some are so Rich and Some so Poor*, New York: W.W. Norton & Co., 1998. (“Богатството и бедността на нациите. Защо някои са толкова богати, а други толкова бедни”...). Ландс обяснява, че напредъкът на технологиите няма смисъл за абсолютистките системи – независимо дали става дума за имперски Китай или за йерархическата и твърда кастова система на Индия, – тъй като богатството на управляващия елит не е застрашено. Няма нужда от рационализиране или от намаляване на разходите. Няма нужда от напредък на технологиите, който да намали необходимостта от труд. Всъщност такива развития биха били опасни за стабилността на подобни системи.

и с извличането на ползи от тях, отколкото регионите в южната част на страната, наследници на кралствата Неапол и Сицилия. Последните не се справят достатъчно добре, въпреки масивните инжекции на средства за развитие. Явно добре установените традиции на гражданското общество са важно предварително условие за успешното предприемачество и за развитието в широк мащаб, както и за жизнеспособната и ефективна система на демократично самоуправление.²⁹ Пътнам коментира:

*“В северната част на страната нормите на реципрочност и мрежите на гражданско участие са съществували, например в групите за самозащита, гилдиите, общностите за взаимопомощ, кооперативите, съюзите и дори футболните клубове и литературните общности. Тези хоризонтални граждански връзки са създали условия за икономическо и институционално развитие на много по-добро ниво от това в Юга, където социалните и политически връзки са били структурирани вертикално. Въпреки че сме свикнали да мислим за държавата и пазара като алтернативни механизми за разрешаване на социалните проблеми, тези исторически факти водят до предположението, че държавите и пазарите функционират по-ефективно в гражданска среда.”*³⁰

Механизми на контрол и институции на либералната демокрация и икономически растеж

Ако използваме тясното определение за демокрация – държава, в която се провеждат редовни избори, тогава връзките между демокрация и икономически растеж изглеждат много по-слаби. Това може да се наблюдава в много държави, възникнали след разпадането на Съветския съюз. Те представляват ограничени демокрации. Ако използваме обаче по-широкото определение за демокрация, което е и по-близко до либералните идеали, картината се променя.

Едно сравнително ново проучване на ОИСР и развиващите се страни (под егидата на ОИСР) показва, че няма значителна връзка между икономическия растеж и съществуването на демокрация във формалния смисъл на думата (наличие на избори). Обаче една непред-

²⁹ Robert Putnam et al., *Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press, 1992. (“Граждански традиции в съвременна Италия”...)

³⁰ Ibid., стр. 181.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

сказуема институционална рамка, на която не може да се разчита, е доказано вредна за икономическия растеж. Други подобни фактори са *“...някои форми на политическо насилие и свързаните с тях ниски нива на лична безопасност и сигурност на собствеността; непрозрачно правоприлагане и дезорганизиран промени при управлението.”*³¹ Авторът, Аймо Брунети, стига до извода, че *“...стабилността и предвидимостта на институционалната рамка са очевидно най-важните черти на една политическа система, насърчаваща икономическия растеж”*³² и добавя, че *“... демократичните механизми за контрол, включително реалното разделение на властите и добре установената партийна система, обикновено намаляват политическата непредвидимост.”*³³ Разбира се, че е по-вероятно такива условия да съществуват в добре развитите демокрации, отколкото в авторитарните или нелиберални демокрации. *“Това изследване ясно показва, че ограниченията върху властта на правителството укрепват доверието на частния сектор в политическата рамка, което на свой ред стимулира растежа.”*³⁴ Насърчаващата растежа политическа рамка изисква прозрачен, организиран, постепен законодателен процес, който позволява на заинтересованите страни да бъдат предварително информирани и да могат да изразят своите мнения.”³⁵

Във връзка с това трябва да припомним, че първите индустриални революции са протекли в държавите с най-дълготрайни демократични традиции. Когато говорим за такива традиции, нямаме предвид формалните демократични права на участие. Всъщност по това време не е имало всеобщи изборителни права, но вече са съществували гореспоменатите фактори, а те са фактори, важни за либералната концепция за демокрация. Тези държави са станали междувременно пълнокръвни демокрации и във формалния смисъл на думата. Едва ли е необходимо да споменаваме, че те продължават да се радват на високи нива на икономическа стабилност и конкурентност.

³¹ Aymo Brunetti, *Politics and Economic Growth - A Cross-Country Data Perspective*, Paris: OECD Development Centre, 1997, стр. 145. (“Политика и икономически растеж”...))

³² Ibid., стр. 12.

³³ Ibid., стр. 13.

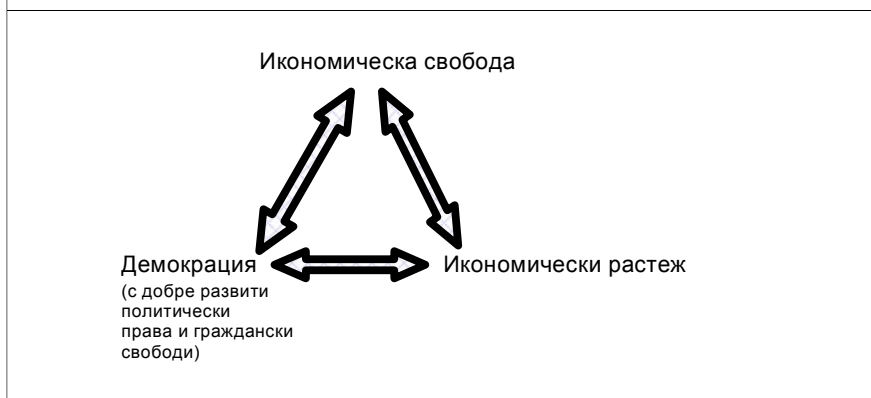
³⁴ Ibid., стр. 13.

³⁵ Ibid., стр. 145.

Връзки между демокрацията и пазарна икономика

Вече разгледахме връзките между демокрацията и икономическия растеж и икономическото развитие. Установихме, че високоефективните икономики обикновено имат високо ниво на икономическа свобода. Логично е да се предположи, че има силна връзка между демокрацията и икономическата свобода.

Фиг. 6. Връзки между демокрацията, икономическия растеж и свободата

Следващата по-долу таблица 3 доказва тази връзка. Икономическата свобода е много по-рядко срещана в недемократични държави или в държави с недобре развита демокрация. Развитите демокрации, с високи нива на политически права и граждански свободи, почти винаги имат добре развита пазарна икономика. Що се отнася до четирите пазарни икономики с ниски рейтинги на политически права и граждански свободи, интересно е да се отбележи, че според *Международното изследване на риска на държавите*, Обединените арабски емирства, Оман и Бахрейн имат сравнително високи стойности за “върховенство на закона”.³⁶

³⁶ Вж. таблица 2.1. (Държави с голяма разлика между нивото на върховенство на закона и индекса на електоралните права, резултати за 1998 г.) в *”2000 Index of Economic Freedom”*, Washington D.C.: *Heritage Foundation* & New York: *Wall Street Journal*, 2000. (“Индекс на икономическата свобода за 2000 г.”...), p. 37.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО ФАКТОР

Таблица 3: Демокрация и пазарна икономика

	Държави с високо ниво на икономическа свобода (=пазарна икономика)	Държави с малка или никаква икономическа свобода
Демокрации с висок рейтинг на политически права и граждански свободи 52 държави	Австралия, Австрия, Бахамите, Белгия, Ботсуана, Канада, Чили, Коста Рика, Чехия, Дания, Доминиканска Република, Салвадор, Естония, Финландия, Франция, Германия, Гърция, Исландия, Унгария, Ирландия, Италия, Ямайка, Япония, Латвия, Люксембург, Мавриций, Намибия, Холандия, Нова Зеландия, Норвегия, Панама, Перу, Филипини, Португалия, Южна Африка, Испания, Швеция, Швейцария, Тайван, Тайланд, Обединеното Кралство, САЩ, Уругвай 44 държави	Барбадос, Бенин, България, Гана, Мали, Папуа-Нова Гвинея, Румъния, Словакия 8 държави
Автокрации или псевдо-демокрации с много нисък рейтинг на политически права и граждански свободи 17 държави	Обединени Арабски Емирства, Оман, Бахрейн, Кения 4 държави	Камерун, Иран, Чад, Китай, Пакистан, Руанда, Сирия, Бурунди, Конго, Гвинея-Бисау, Алжир, Зимбабве, Мианмар 13 държави *
Източници: <i>Economic Freedom of the World</i> , Annual Report 2003, op.cit., p. 86-88 ("Икономическа свобода в света"...) – data for 2001. Държавите със сумарен рейтинг над 6,5 се считат за пазарни икономики, а тези със сумарен рейтинг под 6,0 - за държави		

със сравнително ниска или никаква икономическа свобода. Много от недемократичните държави не са включени в това проучване. Рейтингите за демокрация са цитирани от уебсайта на *Freedom House* www.freedomhouse.org/research/freeworld/2002/combinedaverage.pdf и www.freedomhouse.org/research/freeworld/2002/combinedaverageterritories.pdf (данни за 2001); Демокрации с високи нива на политическите права и граждански свободи = държави с рейтинг 2 и по-висок. Автокрации или псевдо-демокрации с нисък рейтинг на политически права и граждански свободи = държави с рейтинг 6 и по-нисък.

** Когато разглеждаме частта от таблицата с 13-те държави, които са едновременно недемократични и нямат пазарна икономика, трябва да имаме предвид, че диктатури като Афганистан, Судан, Бирма, Либия, Туркменистан, Северна Корея, Ирак, Сомалия, Бутан, Беларус и много други не са включени в проучванията на икономическата свобода на Института "Фрейзър". В тези държави няма пазарна икономика – бел. авт.*

Борбата за демокрация и икономическата ефективност. Някои заключения

Демокрацията често се разглежда като средство за постигане на просперитет. Борбата за демокрация често е и борба за просперитет (когато няма такъв) или пък борба за поддържане на просперитета (там, където вече е достигнато определено ниво). Във втория случай демокрацията се разглежда като средство за защита на икономическите интереси срещу потенциално вредни или произволни политики.

Исканията за демократизация е по-вероятно да се проявят, когато гражданите са достигнали определено ниво на доходи.

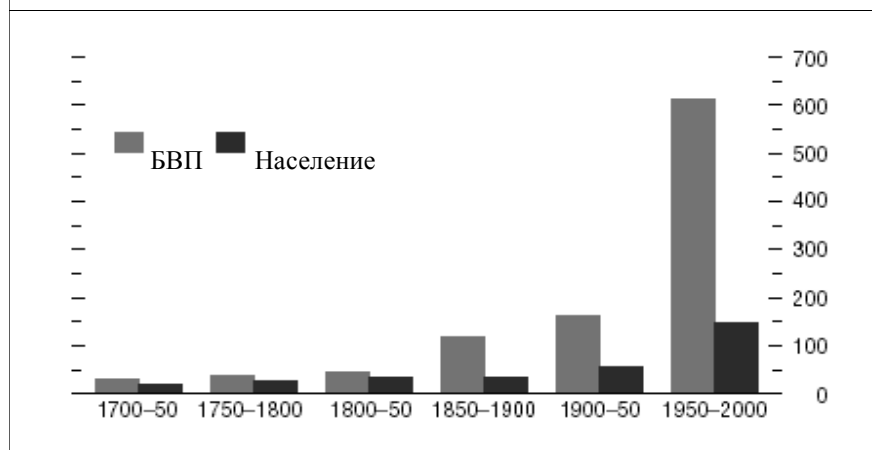
Демокрациите не представляват препятствие за доброто икономическо развитие. Всъщност ако беше така, най-богатите държави в света не биха били демокрации. Явно демократичните принципи не намаляват, а по-скоро увеличават потенциала за добра икономическа политика. Действително има и доказателства, че колкото по-пряко е участието, толкова по-добре е това за икономиката. В областта на развитието по-голямото участие явно увеличава шансовете за успех.

Ако политиците искат да защитават демокрацията, те трябва да провеждат политика, която да поддържа просперитета (в развитите страни) или да води до високи нива на растеж (в развиващите се).

БЕДНОСТ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА БОГАТСТВОТО – ИМА ЛИ ОСНОВАНИЯ ЗА ОПТИМИЗЪМ В БЪДЕЩЕ?

Свидетели сме на огромен напредък в създаването на богатство. През последните два века нарастването на световния БВП се ускорява и това нарастване надвишава нарастването на населението. Дали това е в полза на всички? Важният политически въпрос е как направим така, че напредъкът да носи блага на всички.

Фиг.1.Растеж на световния БВП и увеличаване на населението след 1750¹

¹ Източник:: *World Economic Outlook*, Washington: *International Monetary Fund*, May 2000, p. 150, (“Световен икономически преглед – МВФ”) по данни от Bradford J. DeLong, *Estimating World GDP, One Million B.C.–Present*. University of California at Berkeley, 1998, (“Оценки за световния БВП от един милион години пр.н.е. до ден днешен – проценти”). Може да се намери в Интернет на: <http://www.j-bradford-delong.net>.

Зад общото равнище на богатство се крият значителни неравенства (диспаритети) в разпределението на доходите. Дали някои части от света не са изцяло изключени от участие в този процес? В различните страни темповете на напредък са различни. В една богата страна може да има множество бедни хора. Възможно е в тази страна да съществува крайна бедност. Въпросът е каква е вероятността за това явление. Малките неравенства между богати и бедни в богатите страни са показател за добър жизнен стандарт на всички. В бедните развиващи се страни големите неравенства са показател за крайна бедност на групите с ниски доходи, а малките неравенства (диспаритети) означават, че има шепа хора, които са много богати.

Доколко показателни са анализите на неравенствата в доходите, вместо на бедността? Дават ли тези неравенства точна картина за реалните условия на живот на бедните? Как онези, които определят политиката, трябва да решават проблема с неравенствата? Дали е необходимо да се занимаваме с тях, или вниманието ни трябва да бъде насочено към бедността?

Това са важни въпроси с оглед на критиката от шумните и увеличаващи се кохорти на движението на антиглобалистите. Техните претенции са, че политиката за развитие, която подпомага и увеличава икономическия ръст, е грешна, че неравенството в доходите на бедните и богатите се увеличава **и** че бедността и маргинализацията се увеличават.

Съгласен съм, че неравенствата в доходите имат значение, **когато са големи** - поради отражението им върху сигурността и по други социални и икономически причини.

Когато богатството е концентрирано в ръцете на малцина, можем да бъдем сигурни, че:

- ☐ възможностите и услугите за голямата част от населението са ограничени;
- ☐ равнището на социално напрежение и престъпността са високи;
- ☐ голямата част от населението е слабо защитена срещу последиците от икономически спад и инфлация;
- ☐ възможността по-бедните слоеве от населението да инвестират е ограничена.

Освен това

- интересът за участие в политиката и гражданския живот спада значително. *“Системата не е честна спрямо нас. Защо да се интересуваме от нея и да я подкрепяме?”* По-вероятно е да има участие от страна на конкретни заинтересовани групи и лица.

Веднага щом разбере своите права, всяко човешко същество се изпълва с очаквания и развива силно чувство за справедливост. Либералите, които си позволяват да критикуват завистта в политиката и в политическите кампании, грешат. Да сравняваме своята работа и доходи с тези на другите и да се опитваме да ги настигнем – това е неразделна част от мотивацията ни за нови постижения и двигател на развитието. ***Настигането означава намаляване на неравенствата.***

Неравенствата (диспаритетите) бяха накратко разгледани във втората глава. Установихме, че в богатите страни има по-малко неравенства между богатите и бедните, отколкото в бедните страни. Посочено бе, че при висок брутен национален доход на глава от населението няма крайности в неравенството. Това не обяснява а) неравенствата в доходите между богатите и бедните страни, и б) неравенствата вътре в бедните страни. Отново стигаме до въпроса до каква степен неравенствата показват действителното състояние на победните членове на обществото.

Някои наблюдения върху разпределението на доходите

Първо трябва да проверим дали растежът увеличава неравенството или не, т. е. дали създава ситуация, в която богатите забогатяват, а бедните обедняват. Данните са противоречиви и зависят от това какво се измерва и как се измерва. Сравнението между страните на база относително богатство дава резултати, различни от тези при сравняване на бедни и богати хора по света. Картината при сравняването между 10% от хората с най-нисък доход и 10% с най-висок доход е различна от картината при сравняване между най-ниските 20% и най-високите 20%. Най-ярките аргументи в подкрепа на нарастващото неравенство, естествено, се базират именно на тези 10%.

Програмата за развитие на ООН (UNDP - ПРООН) признава, че статистиката ѝ до 1999 г. преувеличава аргументите за нарастващо неравенство между най-богатите и най-бедните хора в света. Това признание е важно, тъй като много от критиките срещу глобализацията се базират на статистически данни, събрани и разпространени именно от ПРООН. Според тази организация съотношението между доходите на най-богатите 20% и доходите на най-бедните 20% се е увеличило от 34 : 1 през 1970 г. на 70 : 1 през 1997. За изчисленито са били използвани разменните валутни курсове. Но след отчитане на покупателната способност и при включване в изчисленията на ставките за преобразуване от паритета на покупателната способност (ППС), съотношенията за същите периоди стават съответно 15:1 и 13:1. Това означава, че в реални измерения неравенствата са по-малки, отколкото са били считани преди, и че те намаляват.²

Най-убедителните данни за намаляване на неравенството в глобален мащаб са установени в едно норвежко изследване, основано на данни от Световната банка. Резултатите показват, че *“въпреки някои колебания неравенството в света непрекъснато спада през трите десетилетия от 1968 до 1997 г.”*³

В едно от последните проучвания на МВФ (фиг. 3) има други аргументи, че неравенствата намаляват. Вниманието отново е не върху

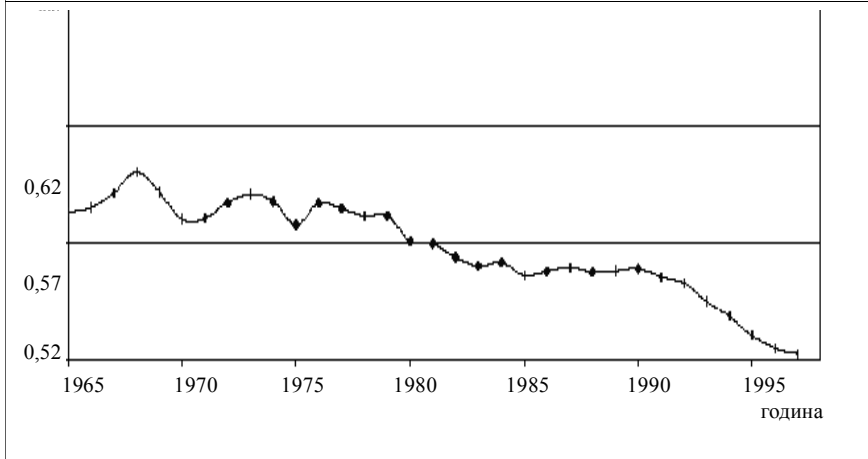
² UNDP, *Human Development Report 2001: Human development – past, present and future*, Oxford: Oxford University Press, 2001, p. 20. (“Доклад за човешкото развитие, 2001 г”...). Ако изследването се съсредоточи само върху най-бедните и най-богатите десет процента, дори и данните на база ППС показват влошаващо се положение за същия период. Резултатите зависят от това, какво се измерва. Коефициентите *Gini* (вж. по-долу) дават по-положителна картина, тъй като отчитат и измененията в средата на този диапазон.

³ Arne Melchior, Kjetil Telle, Henrik Wiig, *Globalisation and Inequality: World Income Distribution and Living Standards, 1960-1998*, Royal Norwegian Ministry of Foreign Affairs, Studies on Foreign Policy Issues, Report 6B: October 2000, p. 15. (“Глобализация и неравенство. Разпределение на доходите в света и жизненни стандарти”...)

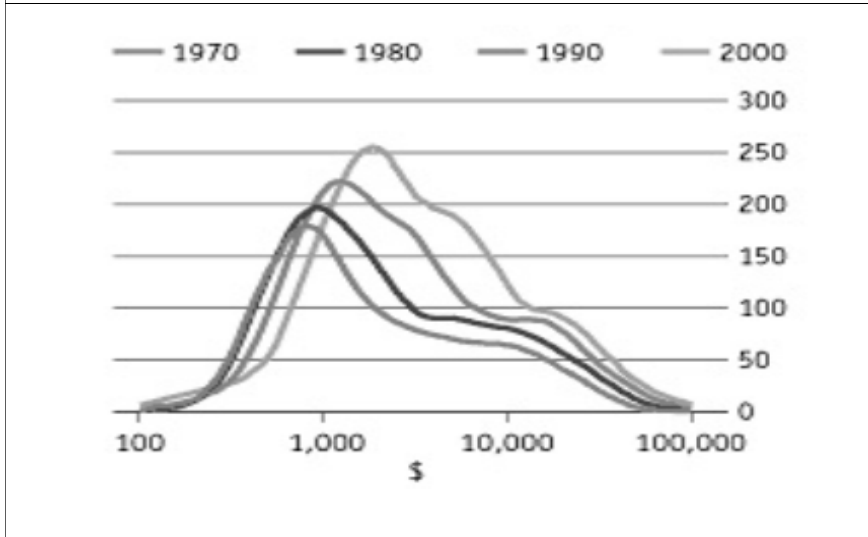
⁴ Коефициентът *Gini* е мярка за неравенството (диспаритета) на доходите. Колкото по-близка до 0 е стойността му, толкова по-равномерно е разпределението на богатството. Нула означава абсолютно равенство; 1,00 е абсолютно неравенство.

⁵ Източник: *Survey Capitalism and Democracy – radical birthday thoughts*, London: *The Economist*, 26 June 2003 (taken from Xavier Sala-i-Martin, *What is behind the declines in global income inequality and poverty*, IMF Survey, 17 March). (“Капитализъм и демокрация. Радикални мисли по повод рождения ден”, сп. *Икономист*, 26 юни 2003 г., цит. по Хавиер Сала-и-Мартин...)

Фиг. 2: Коефициенти **Gini** за разпределение на доходите в света чрез използване на данни за доходите, коригирани спрямо паритета на покупателната способност (1965-1997)⁴

Фиг. 3: Тенденция към равенство – разпределение на годишния доход в света (население - в милиони)⁵

крайните стойности, а върху цялата картина. Вижда се как растящите доходи, особено в Азия, създават нещо, което в световен мащаб би могло да се опише като обширна средна класа. Колкото по-надясно се движим по кривата, толкова по-равномерни се оказват доходите.

В горните фигури са използвани данни за средния доход във всяка страна. В идеалния случай би трябвало да се използват данни за дохода на всеки човек в света, за да се избегнат отклоненията поради разлики вътре в страните. За съжаление все още не разполагаме с такива данни.⁶

Дори ако се отнасяме скептично към такива данни и приемем, че неравенството се увеличава, това все още не означава, че бедните стават по-бедни в абсолютни измерения.

Следващата фигура показва, че между 1900 и 2000 г. доходът на глава от населението в богатите страни се е увеличавал по-бързо, отколкото в бедните страни. Все пак същевременно се забелязва значително увеличение на доходите на по-бедната част от населението в света.

Нека разгледаме данните за различни райони в света през последните 40 години (Фиг. 5). Неравенството в Латинска Америка е много високо, сравнено с други части на света, но с течение на времето спада. През 90-те години се забелязва значително увеличение на неравенството в страните на юг от Сахара. Неравенството в Източна Европа се увеличава, но от ниска база. Този район на света все още остава най-“егалитарен”. В Азия и в богатите страни неравенството е на междинно ниво и като средни стойности не се е променило съществено във времето.

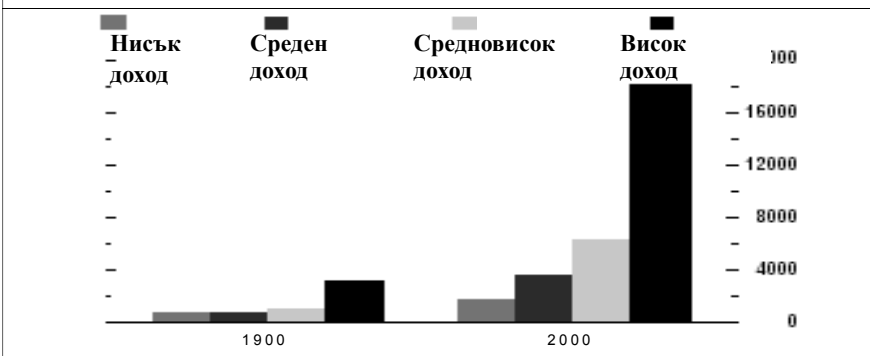
Интересно е, че в Източна Азия и в Тихоокеанския регион – една част на света с много високи темпове на растеж – коефициентът *Gini* е много подобен на средния в индустриалните страни. Неравенствата в Африка са значително по-големи. Има ли следователно връзка между разпределението на богатството и икономическата ефективност?

Много от държавите, които през последните години постигнаха много високи нива на икономически растеж – над 5% годишно, са

⁶ Arne Melchior, *op. cit.*, p. 18, задава следния въпрос: Да си представим хипотетично, че разполагаме с “верен *Gini*” на базата на доходите на всеки един човек в света, и след това да преизчислим коефициента, който засега се базира на средното за всяка страна равнище. Представяте ли си колко информация се губи?” Според този автор литературата по въпроса показва, че най-големият принос към неравенството в света се появява между страните, а не вътре в страните. Количествените оценки сочат, че около 80 до 90% от неравенството се дължи на разликите между държавите.

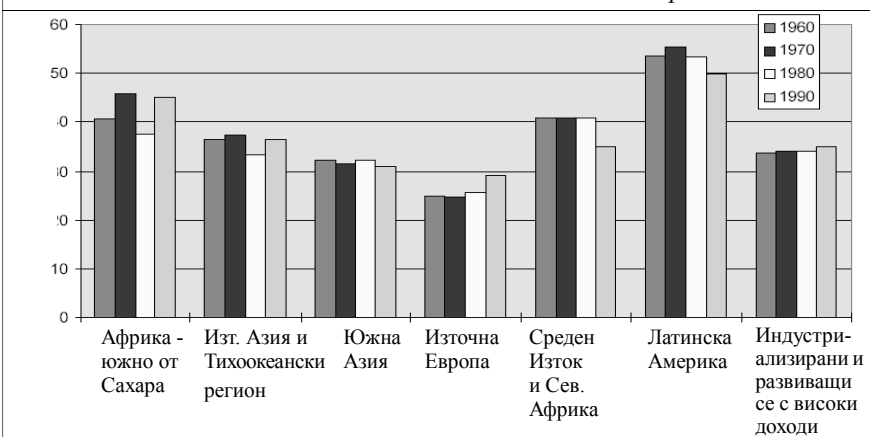
БЕЛНОСТ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА БОГАТСТВОТО

Фиг. 4. Нарастване на неравенството в доходите (БВП на глава от населението, измерен по паритет на покупателната способност през 1990 г.)⁷

Фиг. 5. Регионални коефициенти Gini.

Средни стойности за населението на база сведения по десетилетия от наблюдения в отделните страни.⁸

⁷ Източник: *World Economic Outlook*, May 2000, op. cit., p. 154 ("Световни икономически прогнози", май 2000 г.) по данни от: Angus Maddison, *Monitoring the World Economy 1820–1992*, Paris: OECD, 1995, and IMF staff estimates. ("Наблюдения върху световната икономика", 1820–1992 г., Париж, ОИСР, 1995 г. и разчети на МВФ). Населението на страните е подредено в четири доходни категории на база БВП на глава от населението; всяка категория съдържа по 25% от световното население.

⁸ Arne Melchior, op. cit., p. 19.

същевременно страни с относително малка разлика между богати и бедни – разбира се, от сравнителна гледна точка. Коефициентите **Gini** за много латиноамерикански и африкански страни са много по-високи. Същият коефициент за Великобритания и САЩ е съответно 40,8 и 36,8. Стойността му за богатите страни е обикновено под 40 или често под 30 и е трудно да си представим, че в развиващите се или в бързо индустриализиращите се страни коефициентът ще надскочи сегашното си ниво. Тази тенденция се подкрепя и от предишни исторически данни.

Разбира се, както вече казах, числата за растежа и разпределението на доходите могат да прикриват в реалния живот сериозни проблеми с бедността. Бихме могли да предположим, че такъв е случаят с Индия. Статистическите данни обаче сочат обратното: (вж. табл. 2).

Интересно е, че високите темпове на растеж вървят заедно със значително намаляване на крайната бедност, докато ниските темпове водят до минимална промяна. Отрицателният растеж в Централна и Източна Европа и ОНД като цяло води до значително нарастване на

Табл. 1. Икономически растеж и коефициент Gini		Годишен растеж на БВП 1990-2001	Коефициент Gini
Най-големи развиващи се страни	Китай	10%	40,3
	Индия	5,9%	37,8
Малки индустриални страни	Ирландия	7,6%	35,5
	Израел	5,1%	38,1
Средни страни от Югоизточна Азия	Южна Корея	5,7%	31,6
	Виетнам	7,6%	36,1
Малки развиващи се страни	Шри Ланка	5,1%	34,6
	Уганда	6,8%	37,4

Табл. 2. Икономически растеж, доходи, бедност: силна връзка ⁹		
Регион	Ръст през 1990-те (годишен ръст на дохода на глава от населението)	Процентно намаляване на бедността през 1990-те (в пунктове на база праг на бедност \$1 на ден)
Източна Азия и Тихия океан	6,4%	14,9
Южна Азия	3,3%	8,4
Латинска Америка и Карибите	1,6	-0,1
Близък Изток и Северна Африка	1,0	-0,1
Страните на юг от Сахара	-0,4	-1,6
ЦИЕ и ОНД	-1,9	-13,5*

бедността. Тези наблюдения са подкрепени от световна статистика, която показва много близка корелация между нарастването на дохода на глава от населението и участието в този растеж на най-бедните 20% от населението.¹⁰

Авторите посочват 108 случая, при които БВП на глава от населението нараства най-малко с 2% годишно, като в 102 от тях това е съпроводено с увеличаване доходите на бедните.

⁹ UNDP, *Human Development Report 2003, Millennium development goals: a compact among nations to end human poverty*, Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 42. (ПРООН, “Доклад за човешкото развитие, 2003 г., Целите на развитието за хилядолетието – пакт между нациите за елиминиране на бедността”...)

¹⁰ David Dollar & Aart Kraay, *Growth Is Good for the Poor*, The World Bank, March 2000, Development Research Group discussion paper, p. 41 (“Растежът е добро за бедните”, Световна банка, март 2000 г.) (www.worldbank.org/research/growth/pdfiles/growthgoodforpoor.pdf).

Фиг. 6: Нарастване на дохода на глава от населението и нарастване на доходите на най-бедната една пета (квинтил) от населението в 80 страни, по данни за четири десетилетия (1960-2000 г.; 236 наблюдения във всяка категория, като всяко от тях е в продължение на най-малко пет години)

Наблюдава ли се ликвидиране на бедността и подобряване на благосъстоянието?

Прегледът на световната статистика за развитието не дава основания да считаме, че светът се развива в грешна посока. Статистиката по-скоро подкрепя оптимистичната интерпретация на промените в неравенствата – бедните части на света не стават по-бедни. Много страни имат възможност да участват в технологическия и икономическия прогрес и е добре да имаме предвид и данните за това участие. Самата ПРООН, която има склонност да представя по-мрачни картини в сравнение с други организации извън ООН, посочва такъв значителен напредък.

Това се вижда най-ясно в *Индекса на човешкото развитие* (на ПРООН) и в измененията на този индекс във времето. Индексът е съставен и измерва *“средните постижения в три основни области на човешкото развитие – продължителен и здравословен живот, образование и приличен стандарт на живот”*. Използват се данни главно от други международни организации, подразделението на ООН за населението, ЮНЕСКО и Световната банка. Измерванията засягат продължителността на живота, образоваността (грамотност сред възрастните и комбинация от учещите в основни и средни училища и университети) и коригирания доход на глава, изразен в паритет на покупателната способност в щатски долари.¹¹ Вижда се една постоянна тенденция на подобряване между 1960 и 1998 г.:

Най-слабо развити страни	от 0,161 до 0,435
Всички развиващи се страни	от 0,260 до 0,642
Индустриални страни с висок доход	от 0,798 до 0,920

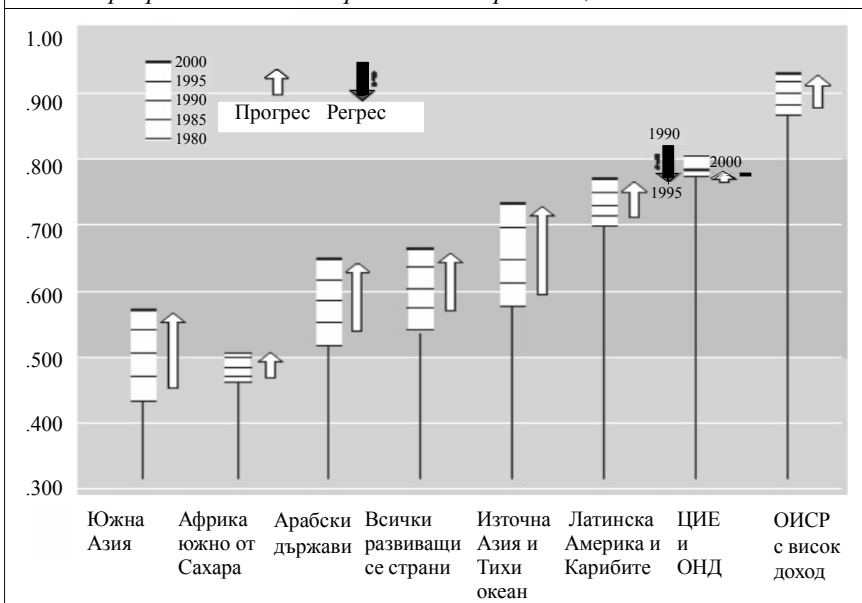
По-подробните текущи числа показват, че във всички региони има съществено нарастване на равнищата на човешко развитие, с едно изключение – Централна и Източна Европа и страните от ОНД между 1990 и 1995 г., т. е. в периода веднага след нежните революции.

По-просто казано, качеството на живот се е подобрило в най-слабо развитите и в развиващите се страни като цяло. Хората живеят по-дълго и имат повече възможности за образование. Все пак, развиващият се свят като цяло днес все още не е достигнал равнището на човешко развитие в индустриалните страни през 1960 г.

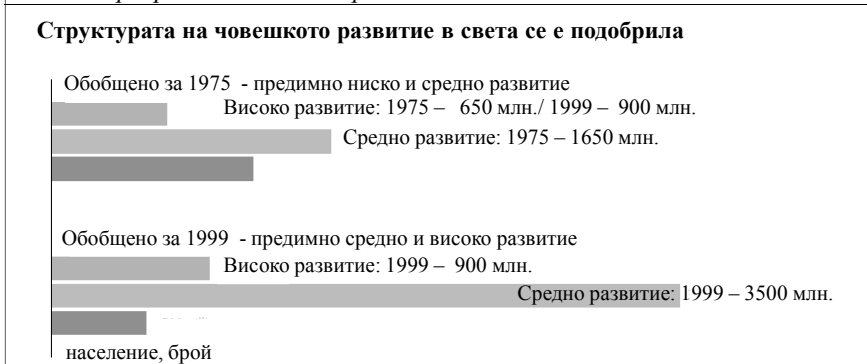
От фиг. 8 виждаме, че броят на хората на ниско равнище на човешко развитие е спаднал повече от два пъти. В същото време хората на високо равнище на човешко развитие са значително повече от тези

¹¹ UNDP, *Human Development Report 2003*, op. cit., p. 190 & 353 and *Human Development Report 2002*: op. cit., p. 14. (ПРООН, “Доклад за човешкото развитие 2003” и същия доклад за 2002 г.)

Фиг. 7. Прогрес в човешкото развитие по региони, 1980-2000 г.¹²

Фиг. 8. Прогрес в човешкото развитие 1975-1999 г.¹³

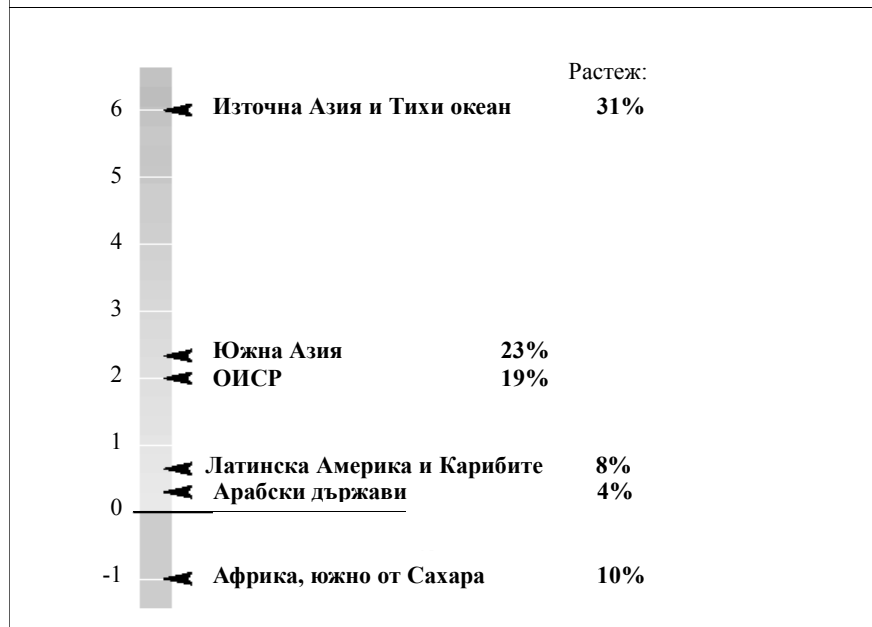
¹² Human Development Report 2003, op. cit., p. 61. (Доклад за човешкото развитие, 2003...)

¹³ Human Development Report 2001, op. cit., p. 11. Data refer only to countries for which data are available for both 1975 and 1999. (Доклад за човешкото развитие, 2001). – отнася се само за страните, за които има данни от 1975 до 1999 г.

на ниското равнище. Това още веднъж потвърждава оптимистичното мнение, че неравенствата в стандарта на живот намаляват, а не се увеличават.

Друга интересна информация от същия източник обяснява косвено процесите. За последните 25 години страните от Източна Азия и Тихия океан, в които живеят 31% от населението на света, са постигнали среден годишен икономически растеж от 6%. В този регион са Китай и редица други средни и големи развиващи се страни. Южна Азия, с 23% от световното население, бележи среден годишен растеж, който е малко по-висок от растежа в страните от ОИСР. По-скоро би било изненадващо, ако световните неравенства не бяха спаднали.

Фиг. 9: Среден растеж 1975-1999, в проценти и дял от населението в света през 1999 ¹⁴

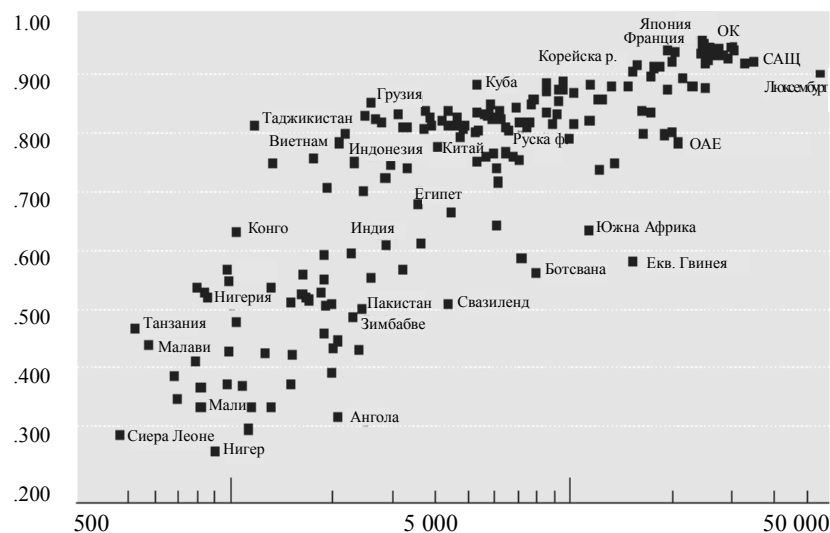
¹⁴ Ibid., p. 10.

Следващата графика (фиг. 10) представя близката връзка между богатството (изразено в БВП по паритета на покупателната способност) и Индекса на човешкото развитие. Индексът на човешкото развитие на фиг.9 е основан на компонентите продължителност на живота и образование от първоначалния индекс, без данните за БВП на глава от населението. Вижда се, че можем да очакваме бързият растеж да даде значително влияние върху човешкото развитие.

Фиг.10. Връзка между човешко развитие и доходи ¹⁵

Ордината – Индекс на човешкото развитие

Абсциса (логаритмична) – БВП на глава през 2001, щ.д. – по ППС

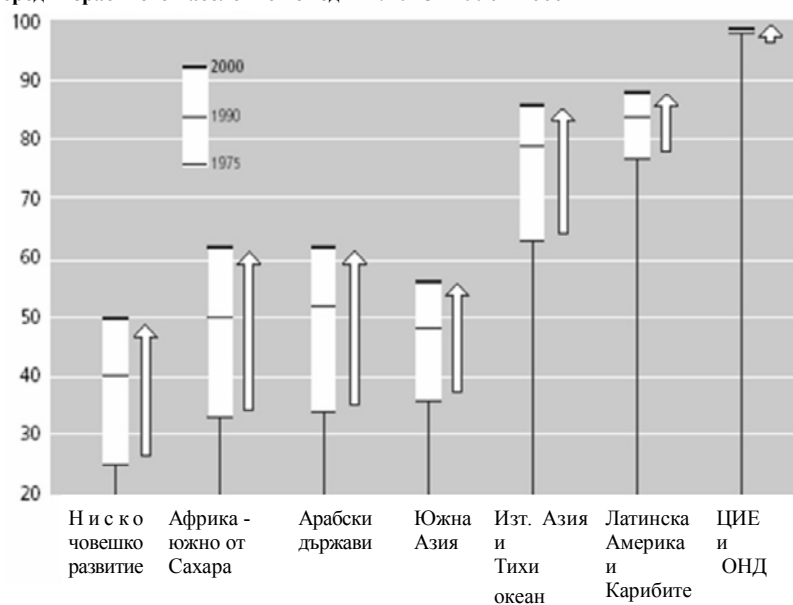

¹⁵ Human Development Report 2003, op. cit., p. 69 (Human Development Report Office calculations based on World Bank 2003 information). (Доклад за човешкото развитие, 2003 г. – изчисления на службата по доклада на база данни от Световната банка за 2003 г.)

Нека накрая да разгледаме развитията в областта на образованието и по-конкретно – грамотността. За най-бедните неграмотността е една от най-големите пречки. Тук отново се наблюдава постоянен напредък във всички части на света през последните 25 години. Най-голям е прогресът в най-бедните части на света.

Фиг.11: Прогрес на грамотността 1975–2000 г.¹⁶

Ордината - процент грамотни
сред възрастното население по години: 1975 – 1990 – 2000

Разбира се, че съществува крайна бедност и в никакъв случай не твърдя, че това не е проблем. Все пак проблемът може да се реши и се решава със значителен успех. Успехът е свързан с напредъка в икономическото развитие. Просперитетът, който идва с икономическото развитие, е предпоставка за успешна борба с бедността и за създаване

¹⁶ Human Development Report 2003, op. cit., p. 22 based on UNESCO statistics for 2002). (Доклад за човешкото развитие, 2002 г.; по статистика от ЮНЕСКО)

на по-добър стандарт на живот. Ако не беше така, нямаше да има толкова тясна корелация между богатството и човешкото развитие. Нещо повече, всички важни показатели сочат, че развитието носи блага за бедните и най-бедните. Няма сведения, че в резултат на икономическото развитие бедните стават по-бедни. При отрицателен растеж именно бедните са тези, които са засегнати в най-голяма степен.

Делът на хората, живеещи в крайна бедност, с по-малко от \$1 на ден, през 1990-те години спадна от 30 на 23%, или със 123 млн. души. В по-дългосрочен план резултатите са още по-впечатляващи. На база праг на доход \$2 или по-малко на ден, с корекции за разликите в покупателната способност, делът на населението в света в тази категория бедност спадна от 56% през 1980 на 23% през 2000 г. Преди 1980 г. тази категория нарастваше в абсолютни числа, а след това започна съществено да спада.¹⁷

Въпреки впечатляващите постижения, има да се прави много за решаване на този проблем. Понастоящем в крайна бедност живеят 1,2 млрд. души, които са концентрирани в страните на юг от Сахара и в Южна Азия (около 70% от населението в тези региони).

Икономическата свобода, либералната демокрация и подобряването на условията на живот

Според мене причина за бедността е лошото държавно управление. Икономическата свобода и либералната демокрация означават добро държавно управление. Такава политика стимулира растежа (както видяхме във Втора глава) и насърчава свободата. От либерална гледна точка последните две – растежът и свободата – се схващат като цели на развитието. Не е случайно, че много страни на ниско равнище на човешко развитие имат отрицателен растеж и са на последните места в класациите по икономическа свобода и по свобода изобщо. Сред бедните има само две страни, които се определят като икономически свободни – Замбия и Уганда. Само три се определят като свободни (в смисъл на

¹⁷ *Survey Capitalism and Democracy*, op. cit. (citing a study by Surjit S. Bhalla, *Imagine There's No Country: Poverty, Inequality and Growth in the Era of Globalisation*, Institute for International Economics, September 2002). (Проучване на капитализма и демокрацията, пак там, по изследването на Сурджит Вхала "Представи си, че няма страна, където... - Бедност, неравенство и растеж в епохата на глобализацията...")

граждански свободи и политически права). Кения имаше отрицателен растеж през 2001 г. и след това последва смяна на правителството. Това е нещо, което други страни с отрицателен растеж не могат да постигнат, без да са установили демокрация. Другите демокрации с отрицателен растеж очевидно се нуждаят от промяна на икономическата си политика.

Таблицата по-долу представя една статична картина. Съгласно казаното в предишната глава можем да очакваме, че икономическият успех в крайна сметка ще доведе до искания за демокрация и по-големи права. Можем също така да очакваме, че долните места в класацията за икономическа свобода могат в крайна сметка да имат отрицателен ефект върху растежа и евентуално върху демокрацията в страни, където има такава.

Табл. 3: Ниското равнище на човешкото развитие и показателите за икономическа и политическа свобода

Страна и място в Индекса на човешко развитие (175 страни)	Място по индекса на икономическа свобода (123 страни)	Растеж на БВП на глава за 2000-2001	Електорална демокрация	Свобода (висока степен на защита на гражданските свободи и на политическите права)
142 Камерун	91=	3,1	не	несвободна
143 Непал	89	3,4	не	частично свободна
144 Пакистан	101	0,9	не	несвободна
145 Зимбабве	121	-9,8	не	несвободна
146 Кения	51	-1,0	да	частично свободна
147 Уганда	44	2,0	не	частично свободна
148 Йемен	* п.а.	-1,0	не	несвободна
149 Мадагаскар	91=	3,7	да	частично свободна
150 Хаити	77	-3,5	не	несвободна
151 Гамбия	* п.а.	2,7	не	частично свободна
152 Нигерия	91	1,6	да	частично свободна
153 Джибути	* п.а.	-0,3	не	частично свободна

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

154 Мавритания	* п.а.	1,4	не	частично свободна
155 Еритрея	* п.а.	2,5	не	несвободна
156 Сенегал	82	3,2	да	свободна
157 Гвинея	* п.а.	0,7	не	несвободна
158 Руанда	106=	4,3	не	несвободна
159 Бенин	91=	3,1	да	свободна
160 Танзания	69	2,3	не	частично свободна
161 Кот д'ивоар	81	-3,3	не	частично свободна
162 Малави	115	0,7	да	частично свободна
163 Замбия	42	3,2	не	частично свободна
164 Ангола	п.а.	0,3	не	несвободна
165 Чад	91=	5,8	не	несвободна
166 Гвинея Бисау	119	-2,0	да	частично свободна
167 ДР Конго	* п.а.	* п.а.	не	несвободна
168 Централно-африканска реп.	114	0,0	не	частично свободна
169 Етиопия	* п.а.	5,4	не	частично свободна
170 Мозамбик	* п.а.	6,7	да	частично свободна
171 Бурунди	110	1,3	не	несвободна
172 Мали	82	-0,9	да	свободна
173 БуркинаФасо	* п.а.	3,2	не	частично свободна
174 Нигер	91=	1,7	да	частично свободна
175 Сиера Леоне	106=	3,1	да	частично свободна

Източници: ПРООН, Световна банка, Институт "Фрейзър", Фрийдъм Хаус; последни годишни проучвания, данни за 2001 г.

* п.а. – липсват данни

Същото посочихме и в предишната глава. Продължителният период на свобода и демокрация най-вероятно зависи от прилагането на политика, която стимулира икономическия растеж.

Какво показва обобщаващата статистика за икономическата политика и какви са успехите на тази политика за по-добро човешко развитие и за намаляване на бедността? Следващата фигура (по данни на ПРООН) показва силна корелация между бедността и липсата на икономическа свобода – чрез средните равнища за бедност във всеки квинтил (една пета) от “свободна” до “несвободна”.

Фиг. 12. Икономическа свобода и бедност¹⁸

Същото важи и за връзката между средното равнище на човешкото развитие и нивото на икономическа свобода. Политика, стимулираща икономическата свобода, е най-добрата алтернатива за повишаване не само на доходите на глава от населението, но и за подобряване на здравословното състояние и на образователното равнище.

¹⁸ *Economic Freedom of the World, 2001 Annual Report*, Vancouver: Fraser Institute, 2001, р. 12 (“Икономическата свобода в света, 2001 г., годишен доклад...”)

Фиг. 13. Икономическа свобода и човешко развитие¹³

Фиг. 14. Икономическа свобода и продължителност на живота¹⁴

¹³ Ibid p. 11.

¹⁴ *Economic Freedom of the World, 2003 Annual Report*, Vancouver: Fraser Institute, 2003, p. 21. ("Икономическата свобода в света, 2003 г., годишен доклад...")

Достоверността на тези изводи може да се потвърди чрез анализ на само един от елементите в Индекса на човешкото развитие (Фиг. 12). Вижда се, че има връзка между продължителността на живота и свободата.

След всичко обсъдено дотук, е интересно да видим дали има връзка между икономическа свобода и разпределение на доходите. Данните показват, че степента на икономическа свобода няма значително влияние върху доходите на най-бедните 10% от населението: 2,27% за най-долната една пета и 2,68% за “икономически най-свободната” една пета.¹⁵

Абсолютните стойности обаче показват нещо съвършено различно (фиг. 13).

Тези данни подкрепят предишните наблюдения, че икономическият растеж е благоприятен за категориите от населението с ниски и най-ниски доходи. Във втора глава вече посочихме тясната връзка между икономическа свобода и растеж на икономиката.

Фиг.15: Икономическа свобода и равнище на доходите на най-бедните 10%¹⁶

¹⁵ Ibid., p. 21.

¹⁶ Ibid., p. 21.

Заклучения

Прегледът на световните, регионалните и националните неравенства показва, че:

- ☐ Заклученията по този въпрос зависят от това, какво се измерва и как се измерва.
- ☐ Има доказателства за бавно подобряване на положението като цяло, т. е. за намаляване на разликите в света, когато отчитаме и разликите между покупателните способности в различните страни.
- ☐ Въпреки това има значителни разлики в равнищата на неравенство между отделни страни и региони. Неравенствата нямат ясно и еднозначно въздействие върху икономическото развитие – в положителна или отрицателна посока. Все пак, страните с най-успешни икономики имат по-ниски равнища на неравенство в сравнение със средните стойности за Латинска Америка и Африка.
- ☐ Важно е при анализа на по-бедната част от населението в света да се съпоставят абсолютни стойности, а не неравенства (диспаритети), тъй като е възможно последните да не отчитат действителния напредък.
- ☐ Когато се разглеждат неравенствата между доходите вътре в страните, се оказва, че групите с най-ниски доходи също са облагодетелствани от растежа. Като цяло бедните не стават по-бедни.
- ☐ Според *Индекса на човешкото развитие*, който измерва общото ниво на страните не само с оглед на по-високите средни доходи, но също така и показателите за здравословно състояние (продължителност на живота) и образование (грамотност), които са съществена част от качеството на живота, има данни за постепенно, но постоянно подобряване положението на населението в света. Това означава, че животът на по-голямата част от населението в света се подобрява като цяло.
- ☐ Въпреки всичко това, съответната статистика сочи, че решаването на проблема с бедността изисква огромни усилия. Днес няма масов глад, но остават масовата бедност и недохранването.

В краткия текст дотук нямах възможност да разгледам всички процеси, които имат отношение към проблема в световен план. Един

от тези аспекти например са спадащите реални цени на много стоки и суровини от първа необходимост. Този аспект не е отчетен в използваната дотук статистика, но той без съмнение е съществен за подобряване качеството на живот на населението в света. Пример за такава стока е електроенергията.

Каква политика да следваме, ако целта ни е подобряване на положението на бедните в света? Политиката на световно преразпределение определено не заема първо място. В един предишен период помощта за развитие не можа да се докаже като вярна посока. Масираните потоци към някои от най-големите получатели на такава помощ не доведоха до желаните резултати. Судан през последното десетилетие е един от големите бенефициенти на помощ за развитие от западните страни, но не е реализирал никакъв напредък. От друга страна, в Сингапур има огромен прогрес и той се дължи изключително на националната му политика за стимулиране на пазара и растежа. Съвкупните данни сочат, че либералната политика – стимулираща икономическата свобода и доброто държавно управление – води до много по-добри резултати. Съществува съвсем ясна връзка между икономическата свобода, от една страна, и човешкото развитие и премахването на бедността – от друга.

Дали бедността ще бъде ликвидирана или не, дали самите ние ще сме живи да видим нейния край? Зависи от редица фактори. На първо място стои реалистичната оценка за това що е бедност. По-трудно е да се борим срещу бедността, когато показателите, които използваме, са извлечени през гледната точка на богатите страни, когато понятията отговарят повече на практиката в богатите държави със социално благоденствие. За щастие не е такъв подходът, който международната общност прилага.

Най-ефективният подход би бил насочването на ресурси за облекчаване на крайната бедност – тъй като това са хората, които са изправени пред най-голям риск и се нуждаят от спешна помощ. Целенасоченият подход, избягващ мащабни трансфери от страна на държавата, намалява и риска, свързан със срив на икономиката.

Още по-важно е политиците да прилагат политика за стимулиране на растежа, т. е. либералната политика (а ако не го правят, да понесат последствията от погрешния си избор). Именно такава политика дава най-големи надежди на бедните и слабите по света.

ОБОБЩЕНИЕ И ПЕРЕСПЕКТИВИ КОЯ Е ПОСОКАТА?

Либералният подход към справедливостта

Навсякъде по света има много несправедливост. И винаги е било така. Прехвърлянето на вината към либералната политика или обявяването на неолиберализма като причина за всички злини е неисторично и противоречи на фактите. Икономическите проблеми на т. нар. “развиващ се свят” не са причинени от свободата или от свободните пазари, които са неразделна част от свободата. В много части на развиващия се свят съществува много малко свобода, ако изобщо има такава. Там, където свободата се използва като метод, т. е. където се прилага либерална политика, резултатите са добри, и то много по-добри в сравнение с повечето авторитарни опити за стимулиране на развитието. Освен това самата свобода – политическа или икономическа – е цел на развитието. Няма особен смисъл, а и повечето хора не искат икономически просперитет, който върви заедно с репресии. За либералите свободата и възможностите, които тя предлага, са неразделна част от представата за **справедлив свят**.

Либералите предпочитат либералната демокрация като форма на държавно управление, защото тя е средство за разширяване на свободата и за подобряване на благосъстоянието

Либералите считат, че демокрацията създава проблеми, когато се използва за прокарване на нелиберална политика и за дискредитиране на свободата. Все пак демокрацията остава предпочитаната алтернатива, в случаите когато е съпроводжана от институции за защита и развитие на свободата. Борбата за демокрация е съставна част от един много по-широк стремеж за по-голям

ОБОБЩЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

просперитет и повече свобода. Поради липса на алтернативи либералите винаги са се борили за установяване на демокрация и за своята представа за нея, наречена “либерална демокрация”.

Няма доказателства, че демокрацията е нещо лошо за икономиката и за икономическото развитие. Статистиката сочи обратното – почти 90%, или огромната част от богатството в света, се създава в демократични страни. Напредъкът при установяване и задълбочаване на демокрацията води до ускорено нарастване на БВП в света. Това не е случайно. Средният дългосрочен растеж в страните от ОИСР днес е по-висок, отколкото в същите страни през стогодишния период преди Втората световна война. Никой не може да твърди, че тези страни днес са по-малко демократични в сравнение с предишния период.

Либералната политика стимулира благоденствие за всички

Твърдението, че либералната политика води до повече равенство и безработица, е мит, който трябва да бъде оборван. Това твърдение не се потвърждава с реални доказателства. Ако беше така, нямаше да можем да обясним:

- ☐ Защо тенденцията (в статистиката) на заетостта в сравнително либералните икономики е възходяща?
- ☐ Защо в страните с по-малко либерална икономическа политика безработицата обикновено е по-висока?
- ☐ Защо разликите между големите и малките доходи в сравнително богатите либерални икономики никога не са толкова значителни, колкото в по-бедните страни?

Много често се забравя едно от обясненията. Предприемачите винаги търсят нови пазари за своите продукти и услуги. Те имат полза от новите и развиващи се пазари. Растежът се постига чрез разширяване на пазара, т. е. чрез задълбочаване и увеличаване мащаба на пазара. Пазарите се разширяват само при наличие на повече потребители. Повечето потребители и по-голямата маргинализация са несъвместими като явления.

В краткия текст дотук се опитах да подредя аргументи и доказателства, които показват че:

- ☐ Либералната политика е едно цяло и не може да се дели на две – например добра политика по отношение на човешките права и

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

лоша политика като “нео-либералната икономическа политика”;

- Либералната икономическа политика има благоприятни въздействия върху политиките в други области и в частност, върху социалната политика;
- Либералната икономическа политика е благоприятна и за растежа, и за развитието и на практика е стимул и за двете.

Тези идеи не са нови. Добре е обаче да се връщаме към тях най-малкото поради две съществени причини:

- В политическото ежедневие често се губи общата и голяма картина. Подробностите прикриват основното или ни отклоняват от него.
- Либералният модел е все още непопулярен, тъй като се представя невярно от консерваторите и социалистите и остава неразбран. Антиглобалистките движения виждат в либерализма, или по-точно в либерализма в икономическата сфера, своя главен враг. Светът не може да се похвали с липса на антиглобализъм и настояването от наша страна за коректност може много да помогне за каузата¹.

“Третият път” е движение към либерализъм, а не алтернатива на либерализма

В последно време либералният модел се радва на по-голяма подкрепа. Това важи особено за периода непосредствено след нежната революция през 1989–1990 г. Еуфорията и оптимизмът от началото на деветдесетте години отминаха и в някои случаи бяха заместени от скептицизъм и от изопачената идея на антиглобалистите, че либерализмът е от полза само за най-приспособените.

Внимателният анализ на противниковите аргументи показва, че много от тях не са нищо повече от битка с призрази. Ако преразпределението на богатството води до забогатяване на една привилегирована

¹ Коментар на Дейвид Хендерсън: “Факт е, че икономическият либерализъм сам по себе си няма солидна база с обща подкрепа. В повечето страни, да не кажа във всички, мнението на мнозинството остава враждебно към това, което се нарича “да оставим нещата в ръцете на пазара” и продължава да е готово да приеме и одобри много по-голяма роля на държавата в сравнение с онова, което иска икономическият либерализъм. В исторически план това е нормална ситуация и няма признаци за евентуална промяна” (*The Changing Fortunes of Economic Liberalism*, London: Institute of Economic Affairs, 1998, p. 81). (“Променливият успех на икономическия либерализъм”...)

ОБОБЩЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

част от населението, никой няма основание да бъде доволен, включително и либералите. По същият начин не е в интерес на никого да се пречи на растежа и следователно да се намаляват възможностите за отстраняване на бедността.

Коригирането на неверните представи е съществена задача. През 1999 г. бяхме свидетели на една странна дискусия вътре в германската Социалдемократическата партия, с голяма критика срещу предполагаемата неолиберална насока. В съвместното изявление на министър-председателя от британската лейбъристка партия Тони Блеър и на *í áā æēŷ āāōī āī ñēē ēī ēāāā, ēāī ōēāōā Āāōōāōā Ø ðūī āāō*² се казва, че *“двете десетилетия на неолибералната икономическа laissez faire (ненамеса) приключиха”* и се подкрепя идеята, че *“държавата трябва да стане активен субект по заетостта”*. Забравен е фактът, че именно с това се занимаваха държавите в Западна Европа след Втората световна война.

Да оставим настрана въпроса дали това изявление е неолиберално, или не е и да се насочим към по-интересния въпрос: Води ли неолибералната политика към по-добри резултати в сравнение със социалната демокрация? Вече споменахме ирландското и американското чудо при заетостта. Има и други доказателства, че либералната икономическа политика създава успешно работни места. Критиката срещу неолиберализма е димна завеса, която прикрива по-важни въпроси. Трябва ли преразпределението да бъде централен проблем, щом като ефектът от него е забавяне на растежа и създаване на нови трудности за социалните групи с по-нисък доход, които се опитват да преодолеят бедността и да реализират някакъв просперитет? Трябва ли целта да бъде повишаване доходите на тези групи – чрез растеж или пък чрез отнемане на част от дохода на по-богатите и чрез ликвидиране на стимулите за предприемаческа дейност?

Въпреки дебата между социалдемократи и либерали по икономическата и социалната политика, има исторически консенсус по следните въпроси:

- ☐ Командно-плановите икономики и **социалното инженерство** не работят;

² *Europe: The Third Way*, 9 June 1999 (text available on the Labour Party website: www.labour.org.uk). (“Европа – Третият път...” - в сайта на Лейбъристката партия)

- преразпределението в така наречените държави на благоденствието е достигнало своите граници.³

Предложението да се обсъди “Третия път” не е нищо повече от опит за изхвърляне на идеологическия баласт и за приближаване към либерални позиции чрез някои козметични операции, които са в изгода на съответните партии.

Либералите смятат, че преразпределението обикновено е неефективно и че води до непредвидени и нежелани резултати. Всяка намеса в пазара създава изкривяване, неадекватно насочване на ресурси, загуби и корупция. След това пак се налага допълнителна държавна намеса за коригиране на ситуацията, а резултатите стават още по-лоши.

В изложеното дотук казахме, че икономическата свобода е неразделна част от свободата на всеки гражданин. Свободният пазар е израз на икономическа свобода и зависи от нея. Понятието за икономическа свобода е дефинирано в подробности в изследванията на много мозъчни тръстове, измервали резултатите от тази свобода. **По-голямата част от доказателствата сочат, че икономиките с най-висока степен на икономическа свобода се характеризират с най-добри резултати при просперитета и ефективността.**

Икономическата свобода и другите аспекти на свободата се стимулират взаимно

Връзката между икономическата свобода и другите форми на свобода е съвсем ясна. Съвсем малко са богатите държави с множество нарушения на човешките права. Същото важи за отношението между а) богатството и свободата (което не е изненада, ако свободата се схваща като цялата съвкупност от граждански свободи и политически права) и б) между богатството и демокрацията.

Съществуват бедни демокрации и бедни страни със сравнително висок стандарт на човешки права. Но почти няма богати страни без демокрация и без добра оценка за спазването на човешките права.

Когато либералите говорят за демокрация, те имат предвид не какъв да е вид демокрация, а такава, която защитава и увеличава свободата и която води до просперитет.

³ Вж. *Europe: The Third Way*, op. cit.

ОБОБЩЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

Икономическият провал на повечето диктатури и авторитарни режими е основният фактор, който стои зад исканията за демокрация и напредъка към демокрация в международен план. Не така очевидно е обаче влиянието на икономическия напредък върху исканията за демокрация. Само по себе си богатството не е достатъчно за хората, които се радват на плодовете на икономическия прогрес. Демократичното участие в управлението се превръща в средство за осигуряване и защита на богатството.

Ясно е също така, че формалната демокрация не води до добри икономически резултати. С изключение на Сингапур и държавите от Персийския залив, успешните икономики са напълно развити либерални демокрации. Характеристиките на тези демокрации – като върховенство на закона и зачитане на човешките права, включително правата на собственост, са важни критерии за компаниите, които решават дали да инвестират в такива страни или не. Днешният интерес към доброто държавно управление като предпоставка за успешно развитие на практика представлява интерес към ценностите на либералната демокрация.

Връзката между демокрация и икономическа ефективност се проявява и на други нива. Когато кажем “демокрация”, имаме предвид участие. Участието подобрява отчетността и отговорността. Когато носим пряка отговорност за решения, отразяващи се върху нашето икономическо благосъстояние, обикновено такива решения са добре обмислени. Разгледахме няколко примера за пряко участие – преки демокрации и участие в проекти за развитие. Има още много примери за благоприятното влияние на участието върху ефективността – например родителско-учителските съвети, решенията на акционерите в компаниите.

Взаимодействието между либералната икономическа политика и различните политически свободи и граждански права не е предмет на настоящото изследване. Тези конкретни измерения са благодатно поле за бъдещи изследвания. То може да се илюстрира със следните четири въпроса: Дали свободата на информацията е предпоставка за търговското предлагане на услуги чрез Интернет? Дали защитата на правата на собственост е предпоставка за успешен софтуерен бизнес? Дали правото на свобода на пътуването е предпоставка за инвестиране в транспортната инфраструктура? (Няма смисъл от добри пътища, ако

на гражданите не се разрешава да напускат града, в който живеят.) За множество бедни хора от развиващите се страни правото на собственост върху жилищата, в които живеят, е предпоставка за успешно осигуряване на обезпечение при техните заеми и инвестиции.⁴

Не е случайно, че добре развитите пазарни икономики във всички случаи се намират в държави с напълно развита демокрация и много рядко – в държави с друга форма на управление.

Либералната политика генерира добри социални резултати

Възприемането на факта, че свободният пазар, свободата и демокрацията взаимно се допълват и подкрепят, не води непременно до реална подкрепа за свободните пазари и до политика, която стимулира икономическата свобода.

Може би най-сериозната критика срещу либералната икономическа политика е, че сама по себе си тя не елиминира бедността и не подкрепя социалната справедливост. В изложението не се обсъжда какво представляват социалната справедливост, лоялната конкуренция и равенството, тъй като съществуват радикални различия в идеите по този въпрос. Всеки човек, мъж или жена, предприемач или работник, всяка група със специални интереси, лобитата на фермерите и на профсъюзите, всички имат свое различно тълкуване и подход към въпроса. Когато всяка една от тези групи се опитва да наложи на останалите заинтересовани страни своето разбиране за справедливост, това има определено отрицателно въздействие върху икономическата свобода. Примери имаме при мащабните трансфери и регламенти в името на създаване на среда за “лоялна конкуренция”, при които се губят огромни ресурси и възможности.

Преразпределението и регулирането също не са начини за борба срещу бедността. Почти липсват доказателства, че икономическата намеса води до по-добри резултати при намаляването на бедността и при създаването на работни места. Точно обратното - *laissez faire* (ненамесата) и икономическата свобода се характеризират с по-добри резултати. В този контекст не бива да забравяме, че в по-богатите страни бедността (т. е., доход, който е равен или по-малък от 1/2 от средния

⁴ Вж. Hernando de Soto, *The Mystery of Capital*, New York: Basic Books, 2000, for a full discussion of this last-mentioned subject. (“Загадката на капитала”... - с обстойна дискусия по темата)

ОБОБЩЕНИЕ И ПЕРСПЕКТИВИ

доход) е относително понятие и няма почти нищо общо с ужасяващата мизерия в най-бедните развиващи се страни.

Добре е също да съпоставим нашите представи за реалността със самата реалност. Съществува например убеждението, че бързият икономически растеж е по-благоприятен за по-богатата част от обществото. Сравнителните данни обаче показват обратното:

- Изглежда, че съществува връзка между високото равнище на развитие и сравнително “справедливото” разпределение на богатството. Трудно е обаче да се докаже дали справедливото разпределение е функция на богатството или е резултат от политиките, които се прилагат, след като е постигнато определено ниво на богатство.
- Държавите, които в последните години имат високи темпове на растеж, често се оказват със сравнително справедливо разпределение на богатството при съпоставянето им с други държави. В тази категория има много малко държави с големи неравенства (диспаритети) между богатите и бедните. От друга страна, множество държави с малка разлика между богати и бедни се характеризират с ниска икономическа ефективност. Това може би се дължи на държавната намеса, която е нещо добро за разпределението на богатството, но определено е неблагоприятна за икономиката.

“Икономическите тигри” в Азия постигнаха своя успех чрез използване на пазарните сили, а не чрез противопоставяне на пазара. Пътят към бърз икономически растеж стана възможен не чрез преразпределение, а чрез създаване на възможности. Държавните трансфери означават по-малко икономическа свобода, а липсата на икономическа свобода е пречка за растежа. Политиците трябва винаги да помнят, че растежът е благоприятен за всички категории доходи в обществото, дори когато няма преразпределение. Повечето от фактите, които разгледахме дотук, потвърждават този извод.

“Първият път” е най-добрата посока

Премахването на бедността и създаването на възможности са важни цели на либералната политика. Бедността и липсата на възможности са показател за липсата на свобода. Най-добрата посока е

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

либералната икономическа политика, която, ако се разбира и прилага адекватно, води до най-добрите резултати в дългосрочен план. Прибързаната намеса на държавата в икономическия процес ограничава възможностите и не решава въпроса с бедността.

“Вторият път”, за който настояват социалистите, не е път за решаване на тези проблеми. “Третият път” само се опитва да коригира някои от недостатъците на “Втория път”. Единственият изход е в първия (или първоначалния), в пътя, по който вървят либералите. Този път включва политика, която разширява свободата – установяване и укрепване на свободните пазари, установяване на либерална демокрация и реализация на основните права, и която политика ще доведе в крайна сметка до резултатите, към които се стремим. Според историческите сведения другите две алтернативи не водят до подобни устойчиви резултати.

ЛИБЕРАЛНА БИБЛИОТЕКА

Свобода, просперитет и борба за демокрация

Автор: Стефан Мелник

Увод: Красен Станчев

Превод от английски: Огнян Стоицов, Елица Стоицова

Редактор: Венцеслав Станчев

София, 2004